

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADİS KAYNAKLARINDA HZ. ÖMER'İN MEKTUPLARI

SEVGİ GÜLEROĞLU

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERDİM
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Recep ÖZDİREK
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Murat GÖKALP

KASTAMONU-2025

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Sevgi GÜLEROĞLU

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADİS KAYNAKLARINDA HZ. ÖMER'İN MEKTUPLARI

SEVGİ GÜLEROĞLU

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ SİNAN ERDİM

Bu çalışmada, hadis kaynaklarında Hz. Ömer'in mektupları incelenmiştir. Tez çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın konusu ve sınırlılıkları, önemi, metodu ve kaynakları ele alınmış; ardından mektupların sened ve metin açısından değerlendirilmesi sırasında karşılaşılan bazı hadis terimleri başlıklar hâlinde kısaca tanıtılmıştır. Bu bölümde ayrıca Hz. Ömer'in hayatına giriş yapılmış; Hz. Ömer'in soyu, nesebi, Müslüman oluşu ve halifelik döneminden bahsedilmiştir. Daha sonra ilmî konumuna yer verilmiş, özellikle tezin içeriği ile bağlantılı olarak Hz. Ömer'in hadisçiliği ve fıkıhçılığı ayrı başlıklar oluşturularak kısa bir çerçevede özetlenmiştir. Fıkıhçılığına özel bir alt başlık ayrılmış ve usûl hakkındaki görüşlerini ortaya koyan meşhur iki mektup ele alınmıştır. İkinci bölümde Hz. Ömer'in mektupları konularına göre tasnif edilerek tahrîci yapılmıştır. Mektuplar içeriklerine göre başlıklandırılmış, her bir rivayet sened ve metin açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve sıhhat dereceleri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler neticesinde mektupların kaynaklarına, sıhhat derecelerine, râvilerine, konularına, gönderilen kişilere göre dağılımı tespit edilmiş ve tablolar halinde sunulmuştur. Ayrıca, mektuplar çerçevesinde Hz. Ömer'in hüküm verme üslûbu maddeler hâlinde özetlenmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırma neticesinde elde edilen bulgular ve karşılaşılan durumlar kısaca özetlenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Hadis, Hz. Ömer, Mektup, Rivayet, Tahrîc.

Ocak 2025, 178 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

THE LETTERS OF HZ. OMAR'IN HADITH SOURCES

SEVGİ GÜLEROĞLU

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

SUPERVISOR: ASSIST. PROF. DR. SİNAN ERDİM

In this study, the letters of Hz. Omar in the hadith sources have been examined. Our thesis consists of two chapters. In the first chapter, the subject, limitations, significance, methodology, and sources of the research are discussed, followed by a brief introduction to some hadith terminology encountered during the evaluation of the letters in terms of sanad (chain of narration) and matn (text). In this chapter, an introduction to the life of Hz. Omar is also provided, including his lineage, ancestry, conversion to Islam, and period of caliphate. Then, his scholarly position is highlighted, and especially in relation to the content of the thesis, Hz. Omar's contributions to hadith and jurisprudence are summarized in separate sections. A special subsection is dedicated to his jurisprudence, where two famous letters expressing his views on *usul* (legal methodology) are analyzed. In the second chapter, Hz. Omar's letters are classified and analyzed according to their topics. The letters are titled based on their content, and each narration is compared in terms of sanad and matn. The authenticity of the narrations is evaluated, and based on the obtained data, the distribution of the letters is determined according to their sources, authenticity, narrators, topics, and recipients, and presented in tables. Furthermore, Hz. Omar's style of judgment is summarized in bullet points within the framework of the letters. In the conclusion chapter, the findings and situations encountered during the research are briefly summarized.

KEYWORDS: Hadith, Hz. Omar, Letter, Narration, Takhreej.

January 2025, 178 Page

TEŞEKKÜR

Hız. Ömer hem halife olması hem de Medine'nin hilafet merkezi olması hasebiyle pek çok sorun ve soru için birçok valiye, kadıya ve komutana mektup göndermiştir. Bu mektupların sıhhatleri, gönderildiği kişiler ve şehirler ve içerikleri o dönemi ve Hız. Ömer'i anlama hususunda katkı sağlayacaktır. Bu noktalardan hareketle bu çalışmamızı hazırlamaya çalıştık.

Tezimin hazırlanması sürecinin her aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Sinan Erdim'e, tezin tashihinde ve bazı eklemeler yapılmasında katkıda bulunan Jüri üyeleri Doç. Dr. Recep Özdirek ve Dr. Murat Gökarp hocalarıma, ayrıca bu süreçte yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma en kalbî teşekkürlerimi sunarım.

Sevgi GÜLEROĞLU

Kastamonu, 2025

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Konusu ve Sınırlıkları	1
1.2 Araştırmanın Önemi	2
1.3 Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	3
1.4 Kavramsal Çerçeve.....	5
1.4.1 Merfû Hadis	5
1.4.2 Mevkuf Hadis	5
1.4.3 Maktû Hadis.....	6
1.4.4 Mûnkatî‘ Hadis	6
1.4.5 Mürsel Hadis.....	7
1.4.6 Müdelles Hadis	7
1.5 Hz. Ömer’in Hayatı ve İlmî Konumu.....	7
1.5.1 Hz. Ömer’in Hayatı.....	8
1.5.1.1 Hz. Ömer’in soyu, nesebi ve müslüman oluşu.....	8
1.5.1.2 Hz. Ömer’in halifelik dönemi	10
1.5.2 Hz. Ömer’in İlmî Konumu.....	12
1.5.2.1 Hz. Ömer’in hadisçiliği.....	13
1.5.2.2 Hz. Ömer’in fıkıhçılığı.....	15
1.5.2.2.1 Hz. Ömer’in usûl hakkındaki görüşlerini ortaya koyan meşhur iki mektup.....	18
2. HADİS KAYNAKLARINDA HZ. ÖMER’İN MEKTUPLARI	22
2.1 Tahâret Kitabı.....	22
2.1.1 Ordu Komutanlarına Hamama Giriş Usûlü Üzerine Yazdığı Mektup	22
2.2 Namaz Kitabı.....	24
2.2.1 Ebû Mûsâ’ya Namaz Vakitleri ile İlgili Yazdığı Mektup.....	24
2.2.2 Kadî Şüreyh’e Fâtîha Sûresinin Okunma Düzeni Hakkında Yazdığı Mektup	28
2.2.3 Ebû Mûsâ’ya Namazda Okunması Gereken Sûreler ile İlgili Yazdığı Mektup	28
2.2.4 Vilayet Halkına Oruç Açma ve Namaz Kılma Zamanları Hakkında Yazdığı Mektup.....	29
2.2.5 Ebû Mûsâ’ya Mazeretsiz İki Namazın Birleştirilmesi Hakkında Yazdığı Mektup	30
2.2.6 Kûfe Halkının Sa’d’ın Namaz Kıldırması Hakkındaki Şikâyetleri	31
2.3 Oruç Kitabı	33

2.3.1	Ebû Vâil'e Ramazan Hilâlinin Görülmesi Hakkında Yazdığı Mektup	33
2.3.2	Zeyd b. Vehb'e Kadınların Nafile Oruç Tutarken Eşlerinden İzin Almaları Konusunda Yazdığı Mektup	35
2.4	Zekât Kitabı	36
2.4.1	Hiz. Ömer'in Sadaka Hükümleri ile İlgili Yazdığı Kitabının Tahrîci	36
2.4.2	Süfyan b. Vehb'e Sulbe Vadisi ve Arıcılıkla İlgili Vergilendirme Konusunda Yazdığı Mektup	39
2.4.3	Ebû Mûsâ'ya Müslüman Tüccarlardan Zekât Oranları Hakkındaki Mektup	40
2.4.4	Ebû Mûsâ'ya Kadınların Zinet Takılarının Zekâtı Hakkında Yazdığı Mektup	41
2.4.5	Zekât Memurlarına Develerin Zekâtı Hakkında Yazdığı Mektup	42
2.4.6	Koyunların Zekâtı Hakkında Yazdığı Mektup	44
2.4.7	Valilerine Domuz ve İçki Vergi Hakkında Yazdığı Mektup	44
2.4.8	Osman b. Huneyf'e Zimmî ve Gayrimüslim Tüccar Vergileri Hakkında Mektup	45
2.4.9	Ordu Komutanlarına ve Zekât Memurlarına Zimmî Vergileri Hakkında Yazdığı Mektup	48
2.5	Nikâh Kitabı	50
2.5.1	Bedevinin Evliliği ile İlgili Yazdığı Mektup	50
2.5.2	Ebû Mûsâ'ya Esir Kadınlar ve Müşriklerle Ortaklık Hakkında Yazdığı Mektup	51
2.5.3	Huzeyfe b. Yeman'a Yahudi Kadınla Evlilik Hakkında Yazdığı Mektup	51
2.5.4	Yetimlere Evlilik Rızasının Sorulması Hakkında Yazdığı Mektup	52
2.6	Talâk Babı	53
2.6.1	Ordu Komutanlarına Talâk ve Nafaka Hakkında Yazdığı Mektup	53
2.6.2	Kadının Talâk Konusundaki Hürriyeti Hakkında Yazdığı Mektup	54
2.6.3	Hâni' b. Kabîsa'ya Müslüman Eşleriyle Kalması Hakkındaki Buyruğu	55
2.6.4	Abdullah b. Mes'ûd'a "Canının İsteddiği Yere Git" Sözünün Hükümü Hakkında Yazdığı Mektup	55
2.6.5	Orduların Süre Sınırlaması Hakkında Yazdığı Mektup	56
2.7	Cihad Kitabı	57
2.7.1	Ordu Komutanına Düşmana Karşı Tutum Hakkında Yazdığı Mektup	58
2.7.2	Düşmanı Kuşatan Gruba Oruç Tutmamaları Hakkında Yazdığı Mektup	61
2.7.3	Sa'd'a Kâdisiyye Ganimet Dağıtımı Hakkında Yazdığı Mektup	61
2.7.4	Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a Cihadda Sabır Hakkında Yazdığı Mektup	62
2.8	Alışveriş ve Hükümler Kitabı	63
2.8.1	Kadınların Mülk Geri Alma Hakkı Hakkında Yazdığı Mektup	64
2.8.2	Gayri Müslimlerden Taşınmaz Mal Satın Alınmaması Hakkında Yazdığı Mektup	64
2.8.3	Ebû Mûsâ'ya Yeminin İnkârı Konusunda Yazdığı Mektup	65

2.8.4	Abdullah b. Mes'ûd'a Hayvanlar Üzerinden Selem Akdi Hakkında Yazdığı Mektup	65
2.8.5	Irak Halkına Valilere Verilen Hediyeler Hakkında Yazdığı Mektup	66
2.8.6	Umeyr b. Sa'd'a Kölelerin Dilenciliği Hakkında Yazdığı Mektup	66
2.8.7	Hiz. Muâviye'ye Eşdeğer Değerle Satış Hakkında Yazdığı Mektup	67
2.8.8	Mülk Canlandırma Hakkı Hakkında Yazdığı Mektup	68
2.8.9	Kadı Şüreyh'e Şuf'a Hakkı Hakkında Yazdığı Mektup	68
2.8.10	Satışta Uzlaş Hakkında Yazdığı Mektup	69
2.8.11	Esir Kadınlar ve Çocukları Hakkında Yazdığı Mektup	70
2.8.12	Enes b. Malik'e Gümüş Halkalı Kılıçların Satışı Hakkında Yazdığı Mektup	70
2.8.13	Kadı Şüreyh'e Cariye ve Miras Hakkında Yazdığı Mektup	71
2.8.14	Ebû Mûsâ'ya İçki İçenin Şahitliği Hakkında Yazdığı Mektup	71
2.8.15	Necran Halkına İşlenen Arazi Hakkında Yazdığı Mektup	72
2.8.16	Ebû Mûsâ'ya Ticaret ve Hüküm Hakkında Yazdığı Mektup	72
2.8.17	İslâm'a Giren Nehru'l-Melik Kadın Liderine Yazdığı Mektup	73
2.8.18	Görevlisine Borçluya Ödeme Düzenlemesi Hakkında Yazdığı Mektup	74
2.8.19	Sıla-i Rahim ve Hibe Hakkında Yazdığı Mektup	74
2.8.20	Amr'a Kanbere Olayı Hakkında Yazdığı Mektup	76
2.9	İçecekler Kitabı	76
2.9.1	Valilerine Tilâ' Hakkında Yazdığı Mektup	77
2.9.2	Harâm b. Muâviye'ye Domuz, Haç ve İçki Hakkında Yazdığı Mektup	79
2.9.3	Ebû Ubeyde el-Cerrâh'a Ebû Cendel'in İçki Olayı Hakkında Yazdığı Mektup	79
2.10	Edeb Kitabı	80
2.10.1	Devlet Görevlisine Öğle Uykusu Hakkında Yazdığı Mektup	81
2.10.2	Valisine Dua Eden İnsanlar Hakkında Yazdığı Mektup	81
2.10.3	Diş Temizliği Hakkında Yazdığı Mektup	82
2.10.4	"Abdullah b. Ömer'den, Ömer'e" Şeklinde Yazılan Mektup	83
2.10.5	Ebû Mûsâ'ya Göreviyle İlgili Uyarıları Hakkında Yazdığı Mektup	83
2.10.6	Muğire b. Şu'be'ye Şairlere Şiir Okutma Hakkında Yazdığı Mektup	84
2.11	Diyetler Kitabı	84
2.11.1	Komutanlarına İzinsiz Kimseyi Öldürmemeleri Hakkında Yazdığı Mektup	85
2.11.2	Valisine İki Kabile Arasında Ölen Kişi Hakkında Yazdığı Mektup	86
2.11.3	Surâka b. Cu'şum'a Katâde Olayı ve Diyeti Hakkında Yazdığı Mektup	87
2.11.4	Aldatan Eşini Öldüren Adama Kisas ve Diyet Cezası Hakkında Yazdığı Mektup	88
2.11.5	Amr b. Âs'a Hiz. Peygamber'in (sav) Vasiyetini Koruması Hakkında Yazdığı Mektup	89
2.12	Hudûd Kitabı	90
2.12.1	Yalancı Şahitlik Haddi Hakkında Yazdığı Mektup	90

2.12.2	Komuta Ettikleri Birliklere Had Cezası Hakkında Yazdığı Mektup	91
2.12.3	Valilerine Kölesiyle Evlenen Kadınlara Had Cezası Hakkında Yazdığı Mektup	92
2.12.4	Ebû Mûsâ'ya Ta'zir Cezası Hakkında Yazdığı Mektup	93
2.12.5	Hâlid b. Velîd'e İçki İçenlere Had Cezası Hakkında Yazdığı Mektup	93
2.12.6	Ebû Mûsâ'ya Hamile Kalan Kadın Hakkında Yazdığı Mektup	95
2.12.7	Sa'd'a Beytûlmâlden Çalan Kişiye Verdiği Hüküm ile İlgili Yazdığı Mektup	96
2.12.8	Mugîre b. Şu'be'ye Kazf Haddi Hakkında Yazdığı Mektup	97
2.13	Kur'ân'ın Faziletleri Kitabı	99
2.13.1	Ebû Mûsâ'ya Sünneti ve Arapçayı İyi Öğrenmesi Hakkında Yazdığı Mektup	99
2.13.2	Ebû Mûsâ'ya Kur'ân'ı Hayatlarına Tatbik Edenler Hakkında Yazdığı Mektup	100
2.13.3	Sa'd'a Kur'ân Okutmanın Ücretle Yapılması Hakkında Yazdığı Mektup	100
2.14	İman Kitabı	101
2.14.1	Şam'da Mümin İddiasındaki Bir Adam Hakkında Yazdığı Mektup	101
2.15	Ümerâ Kitabı	102
2.15.1	Hiz. Muâviye'ye Hakka Sarılması Öğüdü Hakkında Yazdığı Mektup	102
2.16	Ferâiz Kitabı	102
2.16.1	Kadı Şüreyh'e Çocuğu Olan Kadının Miras Durumu Hakkında Yazdığı Mektup	103
2.16.2	Fakîha bint Sem'ân'nın Miras Durumuyla İlgili Cevaplandığı Mektup	104
2.16.3	Abdullah b. Mes'ûd'a Asebede Anneye Yakınlık Hakkında Yazdığı Mektup	105
2.16.4	Abdullah b. Mes'ûd'a Baba ve Kardeşler Arasındaki Miras Paylaşımı Hakkında Yazdığı Mektup	106
2.16.5	Müşriklerin Miras Durumu Hakkında Yazdığı Mektup	110
2.16.6	Tâun Salgınında Ölenlerin Miras Taksimi Hakkında Yazdığı Mektup	111
2.16.7	Târik b. el-Murakka'nın Azatlı Kölesinin Terekesi Hakkında Yazdığı Mektup	112
2.16.8	Cürhümlü Birinin Terekesi Hakkında Yazdığı Mektup	112
2.16.9	Ebû Mûsâ'ya Haseke el-Hanzalî'nin Miras Durumu Hakkında Yazdığı Mektup	113
2.16.10	Ebû Ubeyde'ye Mirasçının Bulunmama Durumu Hakkında Yazdığı Mektup	114
2.17	Faziletler Kitabı	114
2.17.1	Ebû Mûsâ'ya Ele Geçirilen Zırhlar Hakkında Yazdığı Mektup	115
2.17.2	Kûfe Halkına Yazdığı Mektuplar	115
2.17.3	Ammâr ve İbn Mes'ûd'un Görevlendirilmesi Hakkında Yazdığı Mektup	116
2.18	Siyer Kitabı	117

2.18.1	Bişr b. Âsım'ı İdareci Olarak Tayin Ettiği Hakkında Yazdığı Mektup	117
2.18.2	Tayların Kısırlaştırılmaması Hakkında Yazdığı Mektup.....	118
2.18.3	Savaş Ganimetlerinin Paylaşımı Konusunda Yazdığı Mektup.....	119
2.18.4	Savaşa Katılmayıp Beytûlmâldan Hisse Alanların Durumu Hakkında Yazdığı Mektup	120
2.18.5	Savaş Ahlâkı Hakkında Yazdığı Mektup.....	121
2.18.6	Ebû Mûsâ'ya Boş Arazi Hakkında Yazdığı Mektup	121
2.18.7	Sa'd'a Savaşılmadan Alınan Yerler Hakkında Yazdığı Mektup	122
2.18.8	Amr b. Âs'a Dinden Çıkan Hakkında Yazdığı Mektup.....	123
2.18.9	Ebû Ubeyde'ye Savaşta Taraf Değiştiren Kadın Hakkında Yazdığı Mektup	123
2.18.10	Ebî Hamîsa'ya Savaşta Bulunma Durumu Hakkında Yazdığı Cevap	124
2.19	Tarih Kitabı	125
2.19.1	Sa'd'a Düşmanla Mesafe Bırakılması Hakkında Yazdığı Mektup.....	125
2.19.2	Nu'mân b. Mukarrin'e Savaşta İstişare Hakkında Yazdığı Mektup...	126
2.19.3	Ebû Ubeyde'ye Sağduyulu ve İrade Sahibi Liderlik Hakkında Yazdığı Mektup	126
2.19.4	Nu'mân b. Mukarrin'e Savaşta Dikkat Edilmesi Hususlar Hakkında Yazdığı Mektup.....	127
2.19.5	Ebû Mûsâ el-Eşarî'ye Danyal Peygamberin Kabri Hakkında Yazdığı Mektup	128
2.19.6	Menâzir Saldırısında Ganimetlerin Geri Verilmesi Hakkında Yazdığı Mektup	130
2.19.7	Bir Adamın Şikâyeti Üzerine Ebû Mûsâ'yı Uyardığı Mektup	130
2.19.8	Ammâr'a Mezardan Çıkan Altın Elbise Hakkında Yazdığı Cevap	132
2.19.9	Esirlerin Durumu Hakkında Yazdığı Mektup.....	132
2.19.10	Sâib b. el-Akra'ya Heykel Hakkında Yazdığı Mektup.....	134
2.20	Zühhd Kitabı.....	134
2.20.1	Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Mektubuna Verdiği Cevap	135
2.20.2	Ebû Mûsâ'ya Ahiret İşlerinin Öncelenmesi Hakkında Yazdığı Mektup	137
2.20.3	Ebû Mûsâ'ya Zühhd Hayatına Teşvik ile İlgili Yazdığı Mektup	138
2.20.4	Dünya Nimetlerini Hakkıyla Alma Konusunda Yazdığı Mektup	139
2.21	Cizye Kitabı.....	139
2.21.1	Hiz. Ömer'in Cizye Hakkında Yazdığı Mektup	140
2.22	Et'ime Kitabı	142
2.22.1	Peyniri Yemeden Önce Besmele Çekilmesi Hakkında Yazdığı Mektup	142
2.23	Fiten Kitabı.....	142
2.23.1	Komutanlara Asabiyet Hakkında Yazdığı Mektup.....	143
2.23.2	İdarecisine Dabbe'yi Çağırarak Adam Hakkında Yazdığı Mektup.....	143
2.24	Libâs Kitabı	144
2.24.1	Osman en-Nehdî'ye İpeğin Haramlığı Hakkında Yazdığı Mektup	144
2.24.2	Ebû Mûsâ'ya Üzengi İçin Demir Kullanımı Hakkında Yazdığı Mektup	147
2.24.3	Şam Halkına Deri Üzerine Binmemeleri Hakkında Yazdığı Mektup	147

2.25	Şehâdet Kitabı	148
2.25.1	Ebû Mûsâ'ya İmamın Karar Alma Durumu Hakkında Yazdığı Mektup	148
2.26	Ehl-i Kitâbeyn Kitabı	148
2.26.1	Adiyy b. Adiyy'e Ehl-i Kitap Arasında Hüküm Verme Hakkında Yazdığı Mektup	149
2.27	Ukûl Kitabı	149
2.27.1	Ordu Komutanlarına Açık Hükümler Hakkında Yazdığı Mektup.....	150
2.27.2	Dişlerin Diyeti Hakkında Yazdığı Mektup	150
2.27.3	Süfyan b. Abdillâh'a Kırık veya Yaralanma Tazminatı Hakkında Yazdığı Mektup	151
2.27.4	Bineğin Tazminatı Hakkında Yazdığı Mektup	152
2.27.5	Amr b. Âs'a Hata ile Kendini Yaralama Hakkında Yazdığı Mektup	153
2.27.6	Ya'lâ'ya Kılıçla Yaralama Olayı Hakkında Yazdığı Mektup.....	154
2.27.7	Tuzağa Düşürüp Katletme Durumu Hakkında Hz. Ömer'in Kararı ...	155
2.28	Menâsik Kitabı	156
2.28.1	İhramlı İken Avlanma Hakkında Yazdığı Mektup	156
2.29	Lukata Kitabı	156
2.29.1	Valilerine Kaybolan Mallar Hakkında Yazdığı Mektup.....	157
2.29.2	Hz. Ömer'in Hırsızlıkla Suçlanan Kişilere Yönelik Uygulama ve Kararı	157
2.30	Sadaka Kitabı	158
2.30.1	Hz. Ömer'in Çocuğuna Verilen Malla İlgili Yazdığı Mektup	158
2.31	Velâ Kitabı	159
2.31.1	Mirasın Kavminin Divanında Yer Alması Durumunda Uygulanan Hüküm	159
2.31.2	Bilinen Mirasçısı Olmayan Bir Kişinin Diyetini Dayısına Verme Hakkında Yazdığı Mektup	160
2.31.3	Azatlî Kölelerin Mirası Hakkında Yazdığı Mektup.....	160
2.32	Rivayetlerin Genel Değerlendirilmesi	161
2.32.1	Kaynaklarına Göre Rivayetlerin Dağılımı	161
2.32.2	Sihhat Derecelerine Göre Rivayetlerin Dağılımı	163
2.32.3	Râvilerine Göre Rivayetlerin Dağılımı	164
2.32.4	Konularına Göre Rivayetlerin Dağılımı	165
2.32.5	Gönderilen Kişilere Göre Rivayetlerin Dağılımı	166
2.32.6	Mektuplar Çerçevesinde Hz. Ömer'in Hüküm Verme Üslûbu.....	169
3.	SONUÇ	170
	KAYNAKLAR	172

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 2.1 Kaynaklarına göre rivayetlerin dağılımı	162
Tablo 2.2 Sıhhat derecelerine göre rivayetlerin dağılımı.....	164
Tablo 2.3 Râvilerine göre rivayetlerin dağılımı	164
Tablo 2.4 Konularına göre rivayetlerin dağılımı.....	165
Tablo 2.5 Mektupların gönderildiği kişilere göre dağılımı.....	167

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

b.	: Bin, İbn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
cc	: Celle celaluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
H.zl.	: Hazırlayan
m.	: Miladi
r.a.	: Radıyallahu anh, Radıyallahu anhâ, Radıyallahu anhüma
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahu aleyhi ve sellem
t.y.	: Tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yayın yeri yok, yayımcı yok

1. GİRİŞ

İslam tarihi, özellikle ilk dört halife döneminde dinî, siyasî ve toplumsal hayatı şekillendiren önemli gelişmelerle doludur. Bu dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Hz. Ömer, yalnızca devleti yönetmede değil, aynı zamanda İslâm hukunun temellerinin atılması konusunda da önemli rol oynamıştır. Halifelik döneminde yazdığı mektuplar, onun hüküm verme de nasıl bir yol izlediğini görmemiz açısından oldukça önemlidir.

Hz. Ömer'in çeşitli sebeplerle gönderdiği mektupların hadis kaynaklarındaki dağılımının incelenmesi, sened ve metin analizlerinin yapılması, bu mektupların güvenilirliğini değerlendirmemizin ötesinde, mektupları nakleden râvilerin yaşadıkları şehirler ve bu mektupların hangi coğrafyalarda daha yaygın olarak aktarıldığını anlamamıza olanak tanımaktadır.

1.1 Araştırmanın Konusu ve Sınırlıkları

Araştırmamızın konusu Hz. Ömer'in çeşitli vesileler ile valilere, kadılara, ordu komutanlarına, zekât memurlarına ve başka kimselere gönderdiği mektuplardır. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde İslâmiyet çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu bölgelerin Müslümanların hâkimiyetine girmesi çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Müslümanlar Yermük savaşını kazanmalarıyla birlikte bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin bölgelerine hâkim olmuşlardır. Nüfus çoğunluğunu Putperest ve Hristiyanların çoğunluğunu oluşturduğu bu bölge, İslâmiyet öncesi büyük oranda Roma geleneğinin etkisindeydi. Kâdisiye ve Nihâvend savaşları ile de Irak ve İran bölgeleri Müslümanların hakimiyetine girdi. Bu bölgede ise Mecûsîlik başta olmak üzere birçok farklı din ve kültür ile karşılaşıldı. Bu durum da hem onlarla etkileşim içinde olmayı hem de çözülmesi gereken yeni birçok problemi beraberinde doğurmuştur. Bu etkileşim sayesinde onlarla sosyal, dinî, kültürel ve ilmî ilişkileri söz konusu olmuş dolayısıyla yeni yaklaşımlar ve çözümlere ihtiyaç duyulmuştur.

Hz. Ömer dönemi aynı zamanda Müslümanların devlet kurumlarını birlikte yeni oluşturdukları bir dönemdir. Bu bağlamda idarî, adlî, askerî, mali ve haberleşme

alanlarında birçok yeni adımlar atılmıştır. Bu alanlarda da dolayısıyla birçok problemle yüz yüze kalınmış ve bunları İslâmiyet'in ruhuna ve ilkelerine uygun bir şekilde çözmek için arayışlar söz konusu olmuştur. Bu sorunların çözümünde devlet başkanı olması sebebiyle Hz. Ömer çok önemli rol oynamış ve merkezî bir konum halinde olmuştur. İslâmiyet'in yayıldığı bölgelerdeki sorunlar mektuplar veya haberciler vasıtasıyla kendisine iletilmiş veya sorulmuştur. O da bu problemlere bazen şûrâ meclisinde bazen de kendisi yetkilerini kullanarak çözümler ve tutumlar geliştirmiş yine bunları mektuplar halinde değişik bölgelerdeki yetkili kimselere göndermiştir.

Hz. Ömer'in bu sorunlara getirdiği çözümleri sadece mektuplar üzerinden tespit etmeye çalışmak doğru değildir. Çünkü kendisi de zaman zaman bu bölgelere bizzat giderek incelemelerde bulunmuş veya görevliler Medine'ye gelerek onunla yüz yüze görüşmüşlerdir. Ancak biz çalışmamızı Hz. Ömer'in bu yetkili kişilere gönderdiği mektuplarla sınırlandırdık. Özellikle ilk üç asır hadis kaynaklarındaki mektupları inceledik. Buradan hareketle o döneme kısmen de olsa ışık tutulması amaçlanmaktadır.

1.2 Araştırmanın Önemi

Hz. Ömer (r.a) son derece kritik ve çok zor denilecek bir dönemde halifelik yapmış ve çok da benzeri olmayacak şekilde zorlu fetvalar vermiş ve bunlar hem kendi döneminde hem de sonraki dönemin insanları ve alimleri tarafından kabul görmüştür. Hatta bu kendine has yaklaşımı ehl-i re'yin temelini oluşturmuş ve bu yaklaşımı benimseyen gruplar tarafından örnek gösterilmiştir. Uzun yıllar onun bu fetvaları nasıl verebildiği alimler tarafından incelenerek buralardan hareket noktaları oluşturulmaya çalışılmış günümüz de dahil olmak üzere yaşanan dönemin kimi sorunları Hz. Ömer'in verdiği fetvalar dayanak ve örnek gösterilerek çözülmeye çalışılmıştır.

Elbette ki Hz. Ömer bu soru ve sorunlara cevap verirken her zaman yalnız başına hareket etmemiştir. Kimi zaman inisiyatif kullanırken kimi zaman da şûrâ metodu ile hareket etmiştir. Onun sorunları çözmede uzun süre Hz. Peygamber ile birlikte yaşamının getirdiği birikiminin, yerleşmiş olan bazı İslâmî uygulamaların etkisi de

söz konusudur. Aynı zamanda onun derin analiz yeteneğinin de bu fetvaları vermesinde önemli payı olmuştur. Hz. Ömer'in yaşadığı dönemde ona hangi sorunların yansıtıldığı ve bu sorunlara nasıl cevaplar verdiği ve çözümler getirdiği bu mektuplar üzerinden kısmen de olsa yansıtılmaya çalışılacaktır.

1.3 Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Hz. Ömer'in mektuplarının tespiti sırasında, hadis ve diğer alanlarda yaygın olarak kullanılan Şamile programı kullanılarak belirli lafızlarla tarama yapılmıştır. Elde edilen bu mektupların özellikle hicrî ilk üç asırda kaleme alınan hadis kitapları, başvuru öncelikli kaynaklar olmuştur. Bu kaynaklar arasında, mevkûf ve maktû rivayetlere ağırlık veren eserler tercih edilmiştir. Gerektiği durumlarda ise hicrî üçüncü asır sonrası hadis kaynaklarına başvurulmuştur. Elde edilen mektupların içerikleri incelenerek, konularına göre bir tasnif yapılmış ve herhangi bir rivayetin tahrîci yapılmıştır.

Ulaşılan rivayetlerin sıhhatleri hakkında varsa alimlerin görüşleri verilmiş, görüş beyanının olmadığı durumlarda ise sened tenkidi ile rivayetlerin sıhhatleri tespiti çalışılmıştır. Sened ve metin yönünden yapacağımız incelemelerde, özellikle mektupların farklı versiyonlarıyla karşılaştırmalar yaparak, bu versiyonlar arasındaki farklılıklar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Râviler incelenirken, hadis alanında yaygın olarak kullanılan Cevâimu'l-Kelim programından yararlanılmıştır. Ancak, sika râvilerin durumları bilgi yoğunluğunu engellemek amacıyla dipnotlarda belirtilmemiştir.

Buhârî (ö. 256) ve Müslim (ö. 261), güvenilir ve meşhur kaynaklar olmaları nedeniyle, bu eserlerde yer alan rivayetlerin tahrîcindeki hadislerin isnadı ayrıca incelenmemiş ve rivayetlerin sıhhat durumu sahih olarak kabul edilmiştir.

“Rivayetlerin Genel Değerlendirilmesi” başlığında zikrettiğimiz kaynakların dipnotlarını ise tezin “İkinci Bölüm” kısmında yer verdiğimiz için dipnotta gösterilmemiştir.

Mektupların tahrîcinde Kütüb-i Sitte ve İmam Mâlik'in (ö. 179) *Muvatta*'ı gibi temel hadis kaynaklarına başvurulmakla beraber ağırlıklı olarak mevkûf ve maktu hadisleri içeren Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211) ile İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235) *Musannef*'lerine müracaat edilmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin eserinin muhakkiki Ebû Habîb Said b. Nâsır b. Abdulazîz eş-Şesrî, hadislerin sıhhatini tespitte görüşlerine en sık başvurduğumuz önemli kaynaklardan biridir. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) *Câmi*'i, Ebû Yûsuf'un (ö. 182) *Kitâbü'l-Âsâr*'ı, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204) ve Humeydî'nin (ö. 219) *Müsned*'leri, Kasım b. Sellam'ın (ö. 224) *Kitâbü'l-Emvâl*'i, Saîd b. Mansûr'un (ö. 227) *Sünen*'i, Ali b. Ca'd (ö. 230), İshak b. Râhûye (ö. 238), Ahmed b. Hanbel (ö. 241) ve Abd b. Humeyd'in (ö. 249) *Müsned*'leri, İbn Zencûye'nin (ö. 251) *Kitâbü'l-Emvâl*'i, Dârimî'nin (ö. 255) *Sünen*'i, Harbî'nin (ö. 285) *Garîbü'l-Hadîs*'i, İbn Asım'ın (ö. 287) *Âhâd ve'l-Mesânî*'i ve İbn Vaddah'ın (ö. 287) *Kitâbü'l-Bida' ve'n-Nehyü Anhâ*'ı, Vekî'nin (ö. 306) *Ahbâru'l-kudât*'ı ve *Zühd*'ü başvuru kaynaklardandır.

Rivayetlerin senedlerinin tenkidi noktasında ise farklı cerh ve ta'dîl kitaplarına müracaat edilmekle birlikte, Mizzî'nin (ö. 741) *Tehzîbu'l-Kemâl*'i, Zehebî'nin (ö. 748) *Mîzânu'l-İ'tidâl*'i ve İbn Hacer'in (ö. 852) *Tehzîbu't-Tehzîbi* ile *Takrîbu't-Tehzîb*'i en sık başvuru kaynaklardandır.

Yakın dönem çalışmalarından Abdusselâm b. Muhsin'in *Dirâsetun Nakdiyyetun fî'l-Mervîyyâtî'l-Vâride fî Şahsiyyeti Ömer b. el-Hattâb ve Siyâsetuhu'l-İdâriyye*'si başvuru kaynaklar arasındadır.

Ayrıca ülkemizde hazırlanan makale ve tezler ile Diyanet İslâm Ansiklopedisi maddeleri de kaynaklarımız arasındadır.

Bu çalışmada, hadislerin tercümesinde, *Kütüb-i Sitte* ve İmam Mâlik'in *Muvatta* adlı eserlerinin çevirilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, İbn Ebî Şeybe'de yer alan rivayetlerin tercümeleri için, Fikret Güneş, Yaşar Güngör, Hüseyin Yıldız, Zekeriya Yıldız ve Adem Yerde'nin tercüme etmiş oldukları kaynaklar referans alınmıştır.

Hiz. Ömer'in mektupları, daha önce İslam Hukuku bağlamında Zeynep Çetin tarafından incelenmiştir. Çetin, toplam 52 mektubu İslam Hukuku açısından analiz etmiş ve bu

mektupları, yargılama, savaş ve idare hukuku olmak üzere üç ana başlık altında ele almıştır. Mektupların tespitinde İslam Hukuku ve İslam Tarihi alanındaki temel eserlerden ulaşarak, yalnızca İslam Hukuku çerçevesinde analiz edilebilecek metinleri seçmiştir. Ayrıca, benzer içeriklere sahip mektuplar bir arada verilerek, konunun bütünsel bir şekilde ele alınması sağlamış, incelediği bazı mektupları da bağlantılı bulunduğu âyet ve hadislerle ilişkilendirerek sunmuştur.

1.4 Kavramsal Çerçeve

Bu başlık altında, çalışma kapsamında tahrîci gerçekleştirilen mektupların sened ve metin açısından değerlendirilmesi sırasında karşılaşılan bazı hadis terimlerine kısaca yer verilmiş ve bu terimlerin anlam çerçevesi belirlenerek mektupların analizinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1.4.1 Merfû Hadis

Merfû‘ sözlükte “kaldırmak, yükseltmek” gibi anlamlarına gelen “Ref” kelimesinin ism-i mef’ûl halidir. Hadis bağlamında ise “Hz. Peygamber’e ait söz, fiil ve takrirler” manasında kullanılmıştır. Özellikle ilk hicrî asrın nihayetinde Hz. Peygamber’e atfedilen bilgi olarak kullanıldığı kaynaklarda geçmektedir.¹

1.4.2 Mevkuf Hadis

Mevkuf kelimesi sözlükte “durmak, durdurmak, bırakmak” gibi anlamlarına gelen “vakf” kök fiilinin ism-i mef’ûl halidir. Hadis terimi olarak ise “sahâbînin söz, fiil ve takrirleri” anlamında kullanılmıştır. Mevkuf hadisler sahâbîye atfedilen rivayetler olmasının yanı sıra daha çok *Musannef* türü eserlerde yoğunlaşmıştır.²

¹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbn's-Salâh*, thk. Nüreddin İtr (Suriye: Darü'l-Fikr, 1986), 1/45; Abdullah Aydın, “Merfû”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/180-181; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 1/146.

² İbn Salâh, *Mukaddime*, 1/46; Abdullah Aydın, “Mevkuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/437-438; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 147.

1.4.3 Maktû Hadis

Maktû kelimesi sözlükte “kesmek, kesip ayırmak” gibi manalarda kullanılan “kat” fiil kökünün ism-i mef’ûl halidir. Hadis bağlamında ise “tâbiîn veya tebeu’t-tâbiîn söz, fiil ve takrirleri” manasında kullanılmıştır.³ İbn Salâh, yalnızca tâbiîne ait olup onlardan gelen söz ve fiiller olduğunu ifade ederken, İmâm Şâfiî (ö. 204) ve Taberânî (ö. 360) gibi alimler “muttasıl olmayan münkatı‘ hadis” anlamında kullanmıştır.⁴ Ancak bu iki terim arasındaki farkı İbn Hacer (ö. 852) münkatı‘ hadisin sened ile ilgili bir konu, maktû hadisin ise metinle ilgili bir mesele olduğunu ifade etmiştir.⁵ Günümüzde yaygın olarak bu şekilde kullanılmakta olup, bu çalışmada da İslâm Ansiklopedisi’nde yer alan tanım esas alınmıştır.

1.4.4 Münkatı‘ Hadis

Münkatı‘ kelimesi sözlükte “kesmek” anlamına gelen “kat” fiilinin infîâl babından türeyen ismi fail olup “kesilmiş” veya “koparılmış” manalarına gelmektedir. İlk üç asırda “senedinde kopukluk bulunan rivayet” anlamında kullanılırken, sonraki muhaddisler tarafından “sahâbî râvisi düşen rivayet” anlamı tercih edilmiştir.⁶ Ancak İbn Abdülber (ö. 463), zayıf hadis türlerinden biri olan bu terimin Hz. Peygamber’e veya başkasına nispet edilen, senedi muttasıl olmayan her türlü hadisi kapsadığını belirtmiştir. Müteahhirîn döneminde ise sened kopukluğundan dolayı zayıf hadis türlerinden biri olarak kabul edilen mürsel hadis ile ayrımı yapılmış ve İbn Salâh, genel kullanımda mürsel hadis teriminin bir tâbiîn doğrudan Hz. Peygamber’den rivayet ettiği hadisler için; münkatı‘ teriminin ise genellikle tâbiîlerden daha alt tabakada yer alan râvilerin sahâbîlerden yaptığı rivayetler için kullanıldığını ifade etmiştir.⁷

³ Mehmet Efendioğlu, “Maktû”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/457-458.

⁴ İbn Salâh, *Mukaddime*, 1/47; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 149.

⁵ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Nuzhetü’n-Nazar fî Tavdihi Nuhbeti’l-Fiker*, thk. Abdullâh b. Dayfillâh er-Rahilî (Riyad: Matbâtü Sefir, 1422), 1/145.

⁶ Mehmet Efendioğlu, “Münkatı‘”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/12-13; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 189.

⁷ İbn Salâh, *Mukaddime*, 1/58.

Bu çalışmada, İslâm Ansiklopedisi’nde yer alan tanım esas alınarak, sahâbîden sonra gelen râvilerden bir veya birkaçının isnadda yer almaması suretiyle nakledilen hadis türü anlamında kullanılmıştır.

1.4.5 Mürsel Hadis

Mürsel sözlükte “serbest bırakmak, göndermek” anlamlarına gelen “irsâl” masdarından türemiştir. Hadis terimi olarak ise “tâbiî râvinin, Hz. Peygamber ile arasındaki sahâbîyi zikretmeksizin aktardığı hadis” şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca, bir sahâbînin Hz. Peygamber’den bizzat duymadığı ancak başka bir sahâbîden işiterek doğrudan Hz. Peygamber’den aktardığı rivayetler de sahâbe mürseli olarak adlandırılmaktadır. Önceki başlıkta, münkâtî‘ hadisle arasındaki temel fark kısaca bahsedilmiştir. Özetle, zayıf hadis türünden biri olan ve senedinde sahâbî râvisi ya da diğer râvilerden birinin yer almadığı hadis mürsel hadis olarak kabul edilmektedir.⁸

1.4.6 Müdelles Hadis

Müdelles sözlükte “göz boyamak” veya “hile yapmak” anlamına gelen “delese” fiilinin tef’îl babının ism-i mef’ûl halidir. Hadis terimi olarak ise “bir râvinin, kendisinden hadis naklettiği hocasından bizzat duymadığı bir rivayeti doğrudan ondan işitmiş gibi aktarması” manasına gelmektedir. Bu şekilde rivayette bulunan râviye müdelles denilmektedir. Müteahhirîn dönemi âlimlerinden biri olan İbnü’s-Salâh ise zayıf hadis türünden biri olan müdellesi “bir râvinin, görüştüğü hocasından işitmediği veya aynı dönemde yaşadığı hâlde görüştüğü hocasından duymadığı izlenimi verecek şekilde rivayette bulunması” şeklinde tanımlamıştır.⁹

1.5 Hz. Ömer’in Hayatı ve İlmî Konumu

Hz. Ömer, halifelik makamının yanı sıra şahsî karakteriyle de öne çıkan sahâbîden biridir. Onun cesareti, adalet anlayışı ve ilmî derinliği, İslâm devletinin sadece siyasî ve askerî açıdan değil, sosyal ve hukuki yönlerden de güçlenmesine önemli katkılar

⁸ Salahattin Polat, “Mürsel”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/52-54; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 190.

⁹ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 193; Bünyamin Erul, “Tedlîs”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/262-264; İbn Salâh, *Mukaddime*, 1/73.

sağlamıştır. Özellikle Kur'ân ve Sünnet'e sıkı sıkıya bağlı olmasının yanı sıra döneminde karşılaşılan güncel meselelere karşı içtihadî bir yaklaşım sergileyerek çözümler üretmesi İslâm hukukunun temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Hz. Ömer'in mektupları, onun hukuk anlayışını yansıtan önemli belgeler arasında yer almaktadır. Bu mektuplara yer verilmeden önce, bu başlıkta Hz. Ömer'in hayatı ve ilmî şahsiyeti çeşitli yönleriyle kısaca tanıtılmış ve böylece mektuplarında ortaya koyduğu düşünsel arka planın daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına zemin hazırlanması amaçlanmıştır.

1.5.1 Hz. Ömer'in Hayatı

Hz. Ömer'in hayatı İslâm'a girmeden önceki dönemdeki kimliğinden başlayarak Müslüman oluşu ve halifelik dönemi çerçevesinde ele alınması gereken kapsamlı bir konudur. Bu başlık altında ele alınan konular, Hz. Ömer'i daha yakından tanımaya yönelik olup, kısa bir çerçevede özetlenmiştir.

1.5.1.1 Hz. Ömer'in soyu, nesebi ve müslüman oluşu

Kureyş kabilesinin Benî Adiyy kolundan olan Hz. Ömer'in tam ismi Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abduluzza b. Riyâh b. Abdillâh b. Kurt b. Rezâh b. Adiyy b. Ka'b'dır. Künyesi Ebû Hafs'dır. Annesi Hanteme bint Hâşim b. el-Muğîra b. Abdillâh b. Ömer b. Maz'ûn'dur. Hz. Peygamber (sav) ile soyları sekizinci kuşaktan birleşmektedir.¹⁰ Bir rivayete göre dördüncü Ficâr Muharebesinden (h. 591) dört sene önce Mekke'de dünyaya gelmiştir. Bu, Hz. Peygamber'in bi'setinden otuz sene öncedir. Bir rivayete göre ise Fil olayından (m. 570) on üç yıl sonra doğmuştur. Birçok evlilik yapmış olan Hz. Ömer'in bu evliliklerden de birçok çocuğu dünyaya gelmiştir. Çocuklarından Abdullah, Abdurrahmân ve Hafsa'nın anneleri Zeynep bint Maz'ûn'dur. Zeyd ve Rukiyye'nin annesi Ümmü Külsüm bint Ali'dir. Zeyd ve Ubeydullah'ın anneleri ise Ümmü Külsüm bint Cervel'dir. Âsım'ın annesi Cemile bint Âsım'dır. Bir başka oğlu Abdurrahman'ın annesi ise Lehiya Ümmü Veled'dir. Yine bir diğer Abdurrahman'ın

¹⁰ Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp (Mahya Yayınları, 2015), 29.

annesi Ümmü Veled'dir. Fâtıma'nın annesi Ümmü Hakim'dir. Zeynep'in annesi Fukeyhe Ümmü Veled'dir. İyâz'ın annesi de Âtike bint Zeyd'dir.¹¹

Hiz. Ömer'in esmer, uzun yapılı, kel, kırmızı tenli, gür sakallı olduğu rivayet edilmiştir. Onun, güçlü bir hitabet yeteneğine sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Cahiliye Dönemi'nde atası Adî'nin de üstlendiğı sefirlik görevini icra etmiştir. Bunun yanı sıra, günümüze ulaşan mektupları, emirnameleri ve resmî talimatları, onun yalnızca sözlü hitabetinde değil, yazılı ifadede de üstün bir maharete sahip olduğunu göstermiştir. Onun genellikle ilim ve fazilet sahibi kimselerle arkadaşlık ettiğı ve sade bir hayat sürdürdüğü nakledilmiştir. Aynı zamanda, düşüncelerinin isabetliliğı ve keskin zekâsı ile de meşhur olduğu bilinmektedir. Bu nedenle kendisine hakkı batıldan ayıran manasına gelen “Fârûk” lakabı verilmiştir. Bu lakabı ona, bazı rivayetlere göre Ehl-i Kitâb, bazılarına göre ise Hiz. Peygamber (sav) vermiştir.¹²

Müslüman olmadan önce İslâm'a karşı şiddetli muhalefet içinde olduğu nakledilmiştir. Rivayetlere göre Hiz. Peygamber onun veya Ebû Cehil'in (ö. 2) Müslüman olması ve bu şekilde İslâm'ın güçlenmesi için dua etmiştir.¹³ Bir rivayete göre Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber'e zarar vermek için yola çıkmış ve onu kendinden önce Kâbe'ye varmış bir halde bulmuş o da Hiz. Peygamber'in arkasında durmuştur. Hiz. Peygamber (sav) Hâkka sûresini okuyunca şaşkınlık içerisinde “Allah'a yeminle bu Kureyş'in dediğı gibi şairdir” demiştir. Hiz. Peygamber sûrenin “O, bir şair sözü değildir. Ne kadar da az iman ediyorsunuz” âyetini okuyunca da Hiz. Ömer bu defa onun bir kâhin olduğunu söylemiştir. Hiz. Peygamber, “Kâhin sözü de değildir. Ne kadar da az düşünüyorsunuz” âyetini bu defa okumuş ve sûreyi bitirmiştir. İslâm bu şekilde onun kalbine girerek kaplamıştır.¹⁴ Bir başka rivayete göre ise Hiz. Peygamber'i öldürmeye giderken kız kardeşinin evinde Habbâb b. Eret'ten (ö. 37) Tâhâ sûresini dinleyerek Müslüman olmuştur.¹⁵ Bi'setin altıncı senesinde yirmi altında yaşında iken Müslüman olduğu

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 3/201; Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 4/484.

¹² İbn Hacer, *İsâbe*, 4/484; Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 29, 352, 354, 367, 370, 361; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/205.

¹³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvud (Müessesetü'r-Risale, 2001), 9/506.

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/262.

¹⁵ Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî İbn Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 4/137.

nakledilmiştir.¹⁶ Hz. Ömer'in İslâm'a girmiş olması Müslümanlara rahatlık sağlamış, İbn Mes'ûd'un (ö. 32) ifadesine göre Hz. Ömer Müslüman olana kadar kendileri gizli ibadet etmişlerdir.¹⁷

Hz. Ömer hicrî 23 senesinde Ebu Lü'lü lakabı ile tanınan Feyruz isimli İranlı bir köle tarafından şehit edilmiştir. Vefat ettiğinde 55, 60 veya 63 yaşlarında olduğu rivayet edilir.¹⁸

1.5.1.2 Hz. Ömer'in halifelik dönemi

Hz. Ömer ilk muhacirlerdendir. Bedir'den Rıdvan Biatına kadar Hz. Peygamber'in katıldığı her savaşa, antlaşmaya katılmıştır. Halifelik öncesinde, Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13) en yakın danışmanlarından biri olarak müşavirlik ve kadılık görevlerini üstlenmiş, devlet işlerinde onunla sürekli istişarede bulunmuştur Hz. Ebû Bekir'in vefatının ardından, onun isteği üzerine ona biat edilmiş ve Müslümanların ikinci halifesi olmuştur.¹⁹ Hz. Ömer hicrî 13 ile 23 seneleri arası yaklaşık on yıl beş ay kadar halifelik yapmıştır.²⁰

Halifeliği döneminde siyasî, sosyal, ilmî ve idarî birçok yeniliklere ve gelişmelere imza atmıştır. Bu dönemde, Sasânî ve Bizans'a karşı gerçekleştirilen seferler neticesinde büyük zaferler kazanılmış, İslâm toprakları önemli ölçüde genişlemiştir. Irak, İran, Azerbaycan, Suriye, Filistin, Cezîre ve Mısır gibi bölgeler Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Hz. Ömer'in yönetim anlayışının temelinde istişare ilkesi yer almıştır. Karar alma sürecinde, öncelikle Müslümanların genel kanaatini dikkate almış, ardından Kureyş'in ve nihayet sahâbîlerin görüşlerini dinlemiştir. Nihai olarak, tüm bu istişarelerden elde edilen görüşler doğrultusunda kararını vermiştir. İstişaresiz Hilafetin olmayacağını dile getiren Hz. Ömer'in yönetim anlayışındaki bu danışma mekanizması zamanla kurumsallaşarak sistematik bir yapıya dönüşmüş ve neticede resmî bir danışma meclisi kurulmuştur. Ayrıca Hz. Ömer, görevlendirdiği idarecilerine

¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/204.

¹⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, 4/484-485.

¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/278-279; Şibli Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 165.

¹⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî ma'rîfeti'l-ashâb* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 3/145; Hadi Sağlam, *Hz. Ömer'in Fikhî İçtihatlarının İslâm Hukukuna Kattığı Dinamizm* (Ankara: Kuyu Kitap Yayınları, 2022), 26-27.

²⁰ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/278-279.

de istişareye önem vermelerini tavsiye etmiştir.²¹ Hz. Ömer, belirli dönemlerde birkaç kişiden oluşan komisyonlar ile görevlendirdiği kimseleri denetlettirmiştir. Ayrıca halkın yöneticiler hakkındaki şikâyetlerini doğrudan iletebilmesi için Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'yi (ö. 43) tayin etmiş ve onun başkanlığında özel bir denetim birimi oluşturmuştur. Memurlarının olağanüstü mal artışını yakından takip etmek için onlardan mal bildiriminde bulunmalarını istemiştir. Bunun yanı sıra, her yıl hac mevsiminde devlet memurlarının Mekke'de toplanmasını zorunlu kılmış ve böylece halkın şikâyetlerini doğrudan dinleme imkânı sağlamıştır. O, yalnızca görevlendirdiği kimseleri denetlemekle kalmamış kendisinin de tenkit edilmesini istemiştir.²²

Hz. Ömer (r.a.) dönemi, İslâm devletinin kurumsallaşma sürecinde önemli bir aşamayı teşkil etmekte olup, birçok yeniliğin hayata geçirildiği bir dönemdir. O, valilere ve diğer yöneticilere gönderdiği mektupların birer nüshasının muhafaza edilmesini istemiştir. Bu uygulaması nedeniyle Dîvânü'l-inşâ'yı kurumsallaştıran ilk kişi olarak kabul edilmiştir. Hicrî takvim onun zamanında başlatılmış, gelirlerin doğru taksimi için divan teşkilatını kurmuştur. Basra, Kûfe ve Fustat gibi ordugâh şehirleri inşa ettirmiştir. Arazilerin ekilip biçilmesi ve sulama kanalları yapılması hususunda bazı adımlar atmıştır. Postaların nakli hususunda bazı tedbirler almış, düzenli ordu kurulması hususunda da önemli girişimlerde bulunmuştur. Ordu içerisinde düzenli olarak bilgi toplayan casuslar ve zabıt memurları görevlendirmiştir. Söz konusu görevliler, askerî ve idarî gelişmelere dair raporlar hazırlayarak doğrudan halifeye iletmiştir. Birçok vilayete kadılar tayin etmiştir. İslâm tarihinde ilk hapisanenin onun döneminde kurulduğu nakledilir. Eğitim faaliyetlerine de önem vermiş, Kur'ân öğrenen çocuklara beytûlmalden maaş bağlamıştır.²³ Hz. Ömer dönemi çok büyük fetihlerin gerçekleşmesi, siyasî, idarî, kazaî ve malî düzeni oturması, içtihad

²¹ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Hulefâ-i Râşidîn Dönemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 2/90-94; Şibli Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 181-182; Hz. Ömer, istişare konusunda Ebû Ubeyd'i şu şekilde uyarmıştır: "Peygamber'in ashâbının görüşlerini dikkate al, onlarla istişarede bulun. Diğer kimselerinin de görüşlerini al. Karar verirken acele davranma."

²² Şibli Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 192-194; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 96.

²³ Mustafa Fayda, "Ömer", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/46-50; Hadi Sağlam, *Hz. Ömer'in Fıkhi İctihatlarının İslâm Hukukuna Kattığı Dinamizm*, 27-29; Öznur Özdemir, *Fetih, Haraç, İktisat-Hz. Ömer Döneminde Sosyal Adalet* (İstanbul: Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı, 2024), 187; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 162; Şibli Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 251-252.

metodlarının, usulü fikhın, cerh ve ta'dilin, hilaf ve cedel gibi birçok ilmin gelişip olgunlaşması sebebiyle İslâmî dönemlerin en parlağı sayılır.²⁴

1.5.2 Hz. Ömer'in İlmi Konumu

Hz. Ömer, ilmi, feraseti ve isabetli görüşleriyle öne çıkan bir sahâbîdir. Nitekim Hz. Peygamber'in huzurunda ilmine, fazlına ve anlayışına güvenilen kimseler hariç görüş belirtmeyeceğı istisna edilen bu kimselerden birinin de Hz. Ömer olduğu belirtilmiştir.²⁵ Hz. Peygamber onunla ilgili olarak "Allah (cc) hakkı Ömer'in kalbi ve dili üzere kıldı" buyurmuştur.²⁶ Ayrıca onu önceki ümmetlerin ilhama mazhar olan kişilerine benzetmiştir.²⁷ Nitekim Bedir esirleri, örtü, şarabın haramlığı, Makam-ı İbrahim hususundaki görüşlerini Kur'an'ı Kerîm teyid etmiştir.²⁸ Suyûtî bu hususta müstakil "*Katfu's-Semer fî Muvâfakâtı Ömer*" isimli bir eser de yazmıştır. Bu çalışmaya göre Kur'an, on altı meselede Hz. Ömer'i onaylamıştır.²⁹ Onun görüşlerindeki isabeti, bakış açısının boyutları ve şeriatın maksadları hakkındaki bilgisi konusunda fikir vermektedir.³⁰ Hz. Ömer, Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an ezberleyen kimseler arasında da zikredilmiştir.³¹

İbn Mes'ûd yaşayan Arapların ilmi bir kefeye Hz. Ömer'inki de bir kefeye konulsa Hz. Ömer'in ilminin ağır basacağını söylemiştir.³² Hz. Ebû Bekir halife olunca Medine'de kaza işlerinin başına Hz. Ömer'i getirmiştir.³³ Ayrıca Hz. Peygamber'in (sav) rüyasında süt içtiğı fazlasını da Hz. Ömer'e verdiği nakledilmiştir. Bu rüyayı Hz. Peygamber (sav) ilim olarak te'vil etmiştir.³⁴ Bir diğer rivayette ise Ebû Saîd el-Hudrî

²⁴ Muhammed Fuâd Dâhir, *İctihâdu'l-usûlî inde emîri'l-mü'minin Ömer b. el-Hattâb* (Kuveyt: Mektebetü'l-Kuveyt, 1438), 1/46-47.

²⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yusuf Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ* (Beyrut: Daru'r-Râid, 1970), 1/38.

²⁶ Ebû İshâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Yezîd et-Tirmizî, *Sünen* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), "Menâkıb", 18.

²⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Câmi'u's-sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, t.y.), "Fedâilu's-sahâbe", 2.

²⁸ İbn Abdilberr, *İstiâb*, 4/416.

²⁹ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn* (Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 3/1353; Muhammed Revvâs Kal'acî Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsûatu fikhî Ömer b. el-Hattâb* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1981), 1/888; Geniş bilgi için bkz.

³⁰ Muhammed Biltâci Muhammed Biltâci, *Menhecû Ömer b. el-Hattâb fî't-teşrî* (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1970), 38.

³¹ Muhammed Abdulazim ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kurân* (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, t.y.), 1/242.

³² İbn Abdilberr, *İstiâb*, 3/1150.

³³ Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyân ed-Dabbî Vekî', *Ahbâru'l-kudât* (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1947), 1/104.

³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu 'fî el-Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Boğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "Fedâilu's-sahâbe", 6.

(ö. 74), Hz. Peygamber'in (sav) bir rüyasında insanların üzerlerinde gömlek bulunan bir şekilde takdim edildiklerini ve bu gömleklerin bazılarının uzun, bazılarının ise daha kısa olduğunu gördüğünü rivayet etmiştir. Hz. Peygamber, rüyasında Hz. Ömer'in üzerinde uzun bir gömlek olduğunu görmüş ve bu gömleği “din ile” yorumlamıştır.³⁵

1.5.2.1 Hz. Ömer'in hadisçiliği

Hz. Ömer'in hadis ilmindeki durumunu şu hususlardan hareketle tespit etmek mümkündür. O, hadis naklinin azaltılmasını ve öncelikli olarak Kur'an'ın âyetleri üzerinde yoğunlaşılmasını istemektedir. Karaza b. Ka'b el-Ensârî'yi (ö. 50) ve beraberindekileri Kûfe'ye gönderirken hadis naklini azaltmalarını ve onların Kur'an ile çok meşgul olduklarını bu duruma mâni olmamalarını söylemiştir. Ebû Hüreyre (ö. 58) ve bazı sahâbîleri fazla hadis nakletmemeleri hususunda uyardığı da nakledilmiştir.³⁶ Bununla ilgili olarak Hz. Ömer, Ebû Hüreyre'ye: “Ya hadis nakletmeyi terk edersin ya da seni Devs dağlarına sürgün ederim” dediği nakledilir.³⁷ Öyle ki İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ (ö. 32), Ebû Hüreyre, Ebû Zerr (ö. 32) ve Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr (ö. 42) gibi sahâbîleri çok hadis nakletmeleri sebebiyle hapsedtiği nakledilmiştir.³⁸

Urve b. Zübeyr (ö. 94), “Hz. Ömer sünnetleri yazma hususunda sahâbe ile istişare etti. Sahâbe ise yazması yönünde görüş belirttiler. Hz. Ömer bir ay kadar istihâre etti. Sonrasında Allah'ın yardımı ile bir karara vardı ve “Ben sünnetleri yazmak istiyordum. Sizden önceki kavimlerin bu şekilde kitaplar yazarak onlarla meşgul olup Allah'ın kitabını terk ettiklerini hatırladım. Allah'a yemin olsun ki onun kitabına başka bir şeyi asla karıştırmayacağım” demiştir.³⁹

Hz. Ömer, hadislerin sıhhatini değerlendirme konusunda son derece titiz bir yaklaşım benimsemiş ve hadis kritiği alanında önemli bir katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, metinlerin anlamının değiştirilmeden, ekleme ya da çıkarma yapılmadan aslına uygun

³⁵ Buhârî, “İman”, 15.

³⁶ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-islâmî* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2000), 1/80-81.

³⁷ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, *Bidâye ve'n-nihâye* (Daru'l-Fikr, 1986), 8/106.

³⁸ Ebubekir Sifil, *Hz. Ömer ve Nebvî Sünnet* (İstanbul: Rihle Kitap, 2024), s. 148.

³⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî: 1403), 11/257.

şekilde nakledilmesine dikkat etmiştir. Ayrıca, bir rivayetin sahih kabul edilebilmesi için yalnızca râvilerin güvenilir olmasının yeterli olmayacağını, tek bir râvi tarafından aktarılan hadisin “tâbi” ve “şahid” gibi ek delillerle desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra, tek bir rivayet zincirine dayanan hadisin her zaman doğruluğunun kesin olarak teyit edilemeyeceğini ve bir hadisin sahihliğini değerlendirirken bağlam ve koşulların göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁰ O, Haber-i vâhid hususunda ise yer yer şahit istemiş, kimi zaman da tek kişinin hadisi ile yetinmiştir. Bir yere girerken üç defa izin isteme hususunda Ebû Mûsâ el-Eşarî’den (ö. 42) şahit isterken, veba olan yere girmeme ve Mecûsilerden cizye alma hususunda Abdurrahman b. Avf’ın (ö. 32) şahitliğine dayanmıştır.⁴¹ Fâtıma bint Kays (ö. 54) örneğinde olduğu gibi kimi zaman da bazı haber-i vâhidleri reddetmiştir.⁴²

Hiz. Ömer hadis naklinde muksirûndan olmamakla birlikte ondan 537 hadis nakledilmiştir. Bunların seksen biri Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde yer almaktadır.⁴³ Cevâimu’l-Kelim programına göre ise onun 1044 hadisi mevcuttur. Otuz üç sahâbînin çoğundan birer tane olmak üzere rivayette bulunduğu nakledilmiştir. Talebeleri ise yine çoğunlukla birkaç rivayette bulunanlar olmak üzere 473 kişidir. Kendisinden en çok hadis nakleden ise 211 hadisle oğlu Abdullah İbn Ömer’dir (ö. 73). Sonra ise 88 hadisle azadlı kölesi Eslem el-Adevî (ö. 80) gelmektedir. İbn Abbas (ö. 68) 87, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94) 86, Câbir b. Abdillâh (ö. 78) 31, Enes b. Mâlik (ö. 93) 21 ve Ebu Hüreyre 18 hadis nakletmiştir. İbn Müseyyeb hariç tâbiîn âlimleri kendisinden doğrudan önemli sayıda bir hadis nakletmemişlerdir. Meşhur Kûfeli alim Alkame b. Kays (ö. 61) ondan 3 merfû hadis almıştır. Hiz. Ömer’in mevkûf hadislerinin de hem sayı olarak hem de kendisinden nakilde bulunan talebeleri açısından incelenmesi ve sayısal olarak merfû hadislerle karşılaştırılması gerektiğini düşünmekteyiz. Yaptığımız basit bir taramaya göre İmâm Mâlik’in *Muvatta*’nda Hiz. Ömer’in 192 mevkûf hadisiyle karşılaştık. Böyle bir çalışmanın rivayetlerin nasıl nakledildiği noktasında bazı hususları açıklığa kavuşturması söz konusu olabilir.

⁴⁰ Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 329.

⁴¹ Müslim, "Edeb", 7; Buhârî, "Cizye", 1; "Tıb", 29.

⁴² Müslim, "Talâk", 6.

⁴³ Ali Yardım, *Hadis I-II* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997), 1/73; Fayda, "Ömer", 34/47-48.

İbn Hacer ise *Tehzîb*’ de Hz. Ömer’in hadis aldığı ve kendisinden nakilde bulunan kimseler olarak şu isimleri nakletmektedir. Hz. Ömer, Hz. Peygamberimizden ve Hz. Ebû Bekir’den Ubey b. Kâ’b’dan (ö. 33) rivayette bulunmuştur. Kendisinden ise Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes’ûd, Süfyan b. Abdullah (ö.?), Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Enes b. Mâlik, Berâ b. Âzib, Hz. Osman (ö. 35), Talha b. Ubeydullah (ö. 36), Huzeyfe b. Yemân (ö. 36), Hz. Ali (ö. 40), Eş’as b. Kays (ö.40), Amr b. Âs (ö. 43), Hz. Hafsa (ö. 45), Zeyd b. Sâbit (ö. 45), Cerîr b. Abdullah (ö. 51), Kâ’b b. Ucre (ö. 52), Fedâle b. Ubeyd (ö. 53), Abdullah b. Üneys (ö.54), Ebû Katâde el-Ensârî (ö. 54), Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö. 55), Hz. Âişe (ö. 58), Ukbe b. Âmir (ö. 58), Şeybe b. Osman (ö. 59), Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60), Hamza b. Amr (ö. 61), Misver b. Mahreme (ö. 64), Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65), Adiyy b. Hâtim (ö. 67), Âsım b. Ömer (ö. 70), Nu’mân b. Beşîr (ö. 71), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73), Câbir b. Abdullah (ö. 78), Nâfi’ b. Abdulhâris (ö. 84), Ebû Ümâme (ö. 86) ve başka sahâbîler nakilde bulunmuştur.

Tâbiîn neslinden ise Amr b. Şurahbîl (ö. 63), Ubeyd b. Umeyr el-Leysî (ö. 72, 73 veya 74), Amr b. Meymûn (ö. 74), Süveyd b. Ğafele (ö. 80), Kādî Şüreyh (ö.80), Abdurrahman b. Abdülkâri (ö. 80), Alkame b. Vakkâs (ö. 86), Kays b. Ebû Hâzim (ö. 97), Ebû Osmân en-Nehdî (ö. 100), Zeyd b. Eslem (ö. 136), Saîd b. el-Müseyyeb, Âbi b. Rebia (ö. ?), Ma’dan b. Ebî Talha el-Ya’merî (ö. ?), Ebû Temim el-Ceyşânî (ö. ?), Ebû Ubeyd Mevla b. Ezher (ö. ?), Ebu’l-Acfa es-Sülemi (ö. ?) ve birçok kişi nakilde bulunmuştur.⁴⁴

1.5.2.2 Hz. Ömer’in fıkıhçılığı

Hz. Ömer, Hz. Peygamber (sav) döneminde fetva veren kimseler arasında geçmektedir. Hz. Peygamber’in (sav) sahâbesi arasında fetva veren yüz otuz küsur kişi nakledilmekle birlikte, bunlardan yalnızca yedi kişi en fazla fetva verendir ve bunlardan biri de Hz. Ömer’dir.⁴⁵ O, fikhî meselelerde kalbi mutmain oluncaya kadar bizzat Hz. Peygamber’e sorular sormuştur. Zor ve karmaşık konularda, ilk aşamada

⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/439.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-muvakki’in* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1991), 1/10; İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/255; Menâ’ b. Halîl el-Kattân, *Târihu’t-teşrii’l-İslâmî* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2001), 1/241; Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *el-Ma’rifetü ve’t-târih* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1981), 1/481.

notlar almakta, fırsat buldukça düşünerek, vardığı sonuçları gözden geçirmekte ve yazılı hale getirmektedir. Bu yazılı metinleri tekrar gözden geçirip muhafaza etmiş veya bazılarını silmiştir. Ayrıca, her şehre müftü ve kadı görevlendirse de çözilemeyen meseleler bizzat Hz. Ömer'e iletilmiştir.⁴⁶

Hz. Ömer'in fikhî yönü hakkında ise çok daha önemli vurgular söz konusudur. O, fıkıh usulünün teorisyeni, kuramcısı ve birçok kuralın kurucusu olarak kabul edilir.⁴⁷ Bu sebeple iki hususa dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Birincisi Hz. Ömer'in içtihadı Kitab'a sünnete ve geçmiş icmâa muhalif olmadıkça delil gerektirmez. Çünkü o zatıyla (kendisi) hüccettir. İkincisi ise Hz. Ömer'in koyduğu kanunların dinî naslara uyumluluğu açısından tezkiyeye ihtiyacı yoktur. Onları anlayacak kişilere ihtiyaç vardır.⁴⁸

Sahâbîlerin genellikle nasıl hüküm verdikleri ve hangi usûle göre fetva verdikleri hususunda bir açıklama varid olmamıştır. Bu sebeple çeşitli argümanlardan hareketle metodları anlaşılmaya çalışılmıştır. Ya verdiği hükümler incelenerek tümevarım yoluyla veya gönderdiği mektupların, söylediği sözlerin, hitapların ve Hz. Peygamber'e sorduğu soruların içeriklerinden elde edilmiştir.⁴⁹

Meymûn b. Mihrân'ın (ö. 117) nakline göre Hz. Ebû Bekir bir hasımlık meselesinde Kur'ân ve sünnetten bir şey bulamadığı zaman sahâbeden bazı kimseleri çağırır onlara Hz. Peygamber'den bu hususta bir şey işitip işitmediklerini sorar ve bir şey işitmişlerse ona göre hareket ederdi. Şayet buradan da bir sonuç elde edemezse Müslümanların önde gelenlerini ve hayırlılarını toplar ve onlarla istişarelerde bulunurdu. Bir hususta icmâ ederlerse onunla hükmederdi. Hz. Ömer'in de aynı metodu takip ettiği ancak onun Kur'ân ve sünnetten sonra Hz. Ebû Bekir'in fetvasına baktığı nakledilmiştir.⁵⁰ Hz. Ömer kendisine bir mesele iletildiğinde önce Kur'ân'dan sonra da sünnetten ezberinde bir nas olup olmadığına bakar şayet yoksa insanları toplar ve onlara sorardı. Konuyla ilgili bir nas yoksa bir şeyler bulmak için Hz. Ebû Bekir'in hükümlerine

⁴⁶ Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 332-333.

⁴⁷ Muhammed Fuâd Dâhir, *İctihâdu'l-usûlî*, 1/48.

⁴⁸ Muhammed Fuâd Dâhir, *İctihâdu'l-usûlî*, 1/50-52.

⁴⁹ Muhammed Fuâd Dâhir, *İctihâdu'l-usûlî*, 1/54.

⁵⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen* (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1412), 1/262; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Sünenü'l Kübrâ* (Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1994), 20/336.

bakar, orada da bulamazsa içtihad ehli kimselerle bir tartışma yaptırırdı. Nitekim o, “Kur’ân’dan sormak isteyen Übey b. Kâ’b’a (ö. 33), ferâizden sormak isteyen Zeyd b. Sâbit’e (ö. 45) fıkıhtan sormak isteyen ise Muaz b. Cebel’e (ö. 18) gitsin” demiştir.⁵¹ Bununla birlikte Hz. Ebû Bekir’den farklı uygulamalara da gitmiştir. Müellefe-i kulûb, fethedilen arazilerin vb. meselelerde Hz. Ebû Bekir’den farklı hareket etmiştir.⁵² Şa’bî (ö. 104) insanlar bir meselede ihtilaf ettiğinde Hz. Ömer’in nasıl hüküm verdiğine bakılmasını istemiştir. “O kendisinden önce hüküm verilmeyen bir meselede istişare edinceye kadar hüküm vermezdi” demiştir.⁵³ Mücâhid de (ö. 102) insanlar ihtilaf ettiğinde Ömer’in ne yaptığına bakın ve onu alın” demiştir.⁵⁴ Şa’bî “bir mesele Hz. Ömer’e götürülür bazen üzerinde bir ay düşünür ve sahâbe ile istişare ederdi” demiştir.⁵⁵

Onun kıyas ile verdiği hükümde sünnete ters düştüğü ortaya çıkınca sünnete döndüğü nakledilir.⁵⁶ Fıkıhta dâhi olduğu olağanüstü durumlara göre hareket ettiği ve zamanın müçtehidlerinden dayanaklarından uzaklaşabildiği ifade edilmiştir. Ümmetin maslahatına ve ihtiyaçlarına göre içtihad etmiş ve yenilikler ortaya koymuş ve bunları şeriatın maksadlarına muhalif ve ters görmemiştir.⁵⁷ Bu yeteneğini kazanmadaki önemli etkenlerden biri ise Hz. Peygamber’e yakın olması ve onunla uzun birlikteliğidir.⁵⁸

Hz. Ömer şûrâya çok önem vermiş sahâbe ile ilmî müzakere ve münazarada bulunmuştur. Bununla birlikte şartların gerekliliğine uygun olarak sedd-i zerâi, maslahat gibi hususları gözeterek kişisel kararlarda da bulunmuştur. Örneğin İbn Mes’ûd’un fıkıhta eğiliminin kıyas olduğu Hz. Ömer’in ise maslahatları gözettiği ve teşri siyasete önem verdiği belirtilir.⁵⁹

⁵¹ Muhammed Fuâd Dâhir, *İctihâdu’l-usûlî*, 1/57-58.

⁵² Muhammed Biltâcî, *Menhecu Ömer*, 1/437.

⁵³ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/256.

⁵⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, 1/55.

⁵⁵ Menâ’ b. Halîl el-Kattân, *Târihu’t-teşri’l-İslâmî*, 1/289.

⁵⁶ Muhammed Fuâd Dâhir, *İctihâdu’l-usûlî*, 1/209.

⁵⁷ Muhammed Fuâd Dâhir, *İctihâdu’l-usûlî*, 1/213.

⁵⁸ Muhammed Fuâd Dâhir, *İctihâdu’l-usûlî*, 1/216.

⁵⁹ Muhammed Fuâd Dâhir, *İctihâdu’l-usûlî*, 1/320; Hadi Sağlam, *Hz. Ömer’in Fikhî İctihatlarının İslâm Hukukuna Katkıları Dinamizm*, s. 124.

Müellefe-i kulûb, fethedilen toprakların paylaşımı, açlık zamanında hırsızın elini kesmemesi, ehli kitap kadınlarla evlenmeyi yasaklaması hususlarında maslahatı ve hükmün uygulanması için illet ve şartların oluşmaması, devlet başkanının yetkisini kullandığı veya başka naslardan hareketle bu şekilde uygulamalara gittiği ifade edilmektedir.⁶⁰ Ayrıca o, nassların tatbikine son derece bağlı olmakla birlikte onları toplumun maslahatına göre tatbik etmekteydi.⁶¹ Bununla birlikte, birden fazla yoruma açık nasslarda içtihatla bulunarak onları anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü bir yöntem benimsemiştir.⁶²

1.5.2.2.1 Hz. Ömer'in usûl hakkındaki görüşlerini ortaya koyan meşhur iki mektup

Hz. Ömer, fıkıhın temel bölümlerini belirlemenin ötesinde istidlal ve istinbat yöntemlerini de ortaya koymuş ve fıkıh usulünün temellerini atmıştır.⁶³ Hz. Ömer'in menhecini ortaya koyma bağlamında iki mektup meşhur olmuştur. Birisi Kûfe kadısı Şüreyh'e diğeri sahâbeden Ebû Mûsâ el-Eşarî'ye yazdığı mektuptur.

Hz. Ömer'in Kadı Şüreyh'e yazdığı mektup şu şekildedir: *“Sana bir konu gelirse Yüce Allah'ın kitabında varsa onunla hükmet. Adamlar (insanlar) seni ondan döndürmesin. Eğer gelen mesele Kur'ân'da yoksa Resulullah'ın sünnetine bak. Onunla hükmet. Her ikisinde de yoksa insanların icmâlarına bak ve onu al. Her ne Kur'ân'da ve sünnette yoksa ve senden önce de kimse o konuda konuşmamışsa iki durumdan hangisini istersen seç. Dilersen re'yinle içtihad et ve ilerle. Dilersen geri dur (yavaş hareket et). Geri durmayı senin için hayırlı görüyorum.”*

Hadis Dârimî, İbn Ebî Şeybe ve Nesâî (ö. 303) tarafından tahrîc edilmiştir. Dârimî'nin eserinin muhakkiki Hüseyin Selim Esed “İsnâdı ceyyiddir” Elbânî ise “İsnâdı sahihtir” demiştir. Ebû Habîb de sahih hükmünü vermiştir.⁶⁴

⁶⁰ Muhsin Koçak, “Ömer”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/52.

⁶¹ Muhammed Biltâcî, *Menhecu Ömer*, 1/127.

⁶² Hadi Sağlam, *Hz. Ömer'in Fıkhi İctihatlarının İslâm Hukukuna Kattığı Dinamizm*, s. 127.

⁶³ Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 335.

⁶⁴ Dârimî, *Sünen*, 1/265; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz (Riyâd: Dâru Küñûzi İşbilyâ, 2015), 12/518; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen* (Halep: Mektebü'l-Matbûât, 1986); Vekî, *Âhbârü'l-kudât*, 1/11.

Benzer bir rivayet İbn Mes'ûd'dan da nakledilmiştir. O bir kişiye bir mesele getirilince önce Kur'ân'a sonra Hz. Peygamber'in sünnetine orada da bulamazsa sâlihlerin verdikleri fetvaları vermesini söylemiştir. İbn Abbas'ın da bu şekilde hareket ettiği Kur'ân ve sünnetten bulamayınca Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in fetvalarıyla orada da bulamazsa kendi re'yiyle hareket ettiği ifade edilmiştir. Ebû Habîb, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas rivayeti için de sahih demiştir.⁶⁵

Ebû Mûsâ el-Eşarî'ye gönderdiği mektup ise şu şekildedir: *“Kaza (yargı) sağlam bir farîza ve uyulan bir sünnettir. Sana bir delille anlatıldığı zaman anla. Hak açık olunca da uygula. Çünkü uygulanmayan bir hakkı söylemek anlamsızdır. İnsanlar arasında yönelişinde, meclisinde ve adaletinde eşit ol ki zayıflar adaletinden ümit kesmesin. Güçlü de hatalı karar vermeni ummasın. Delil getirmek müddeiye yemin ise reddedene düşer. Müslümanlar arasında helalı haram, haramı helal kılmayan sulh caizdir. Dün verdiğin sonra üzerinde düşünerek doğruya ulaştırıldığın karar hakka dönmeyi engellemesin. Çünkü hak asıldır ve hakka dönmek batılda ısrar etmekten daha hayırlıdır. Kur'ân ve sünnette bulamadığın ve göğsünü sıkıştıran meseleleri iyice anla. Benzer olayları bil ve kıyas yap. Allah'a en sevimli ve sence hakka en benzer olana dayan. Müddei bir delil iddiasında bulunursa ona süresini ver. Eğer delil getirirse hakkını alır. Aksi halde hükmü aleyhine çevirirsin. Müslümanlar birbirlerine karşı hadd cezasıyla dövülen, yalancı şahitliği tespit edilen, akrabalık ve velâ hususunda zanlı durumunda olanlar hariç adildirler. Muhakkak ki Yüce Allah sırları üstlenmiş ve beyyinelerle sizden (sorumluluğu) kaldırmıştır. Hak mekanlarında sakın kızma, gürültü yapma ve insanlardan sıkılma ve hasımlara kaba davranma. Öyle ki Yüce Allah onlarla ecir vacip kılar ve azığı güzelleştirir. Kim aleyhine de olsa kendisi ile Yüce Allah arasındaki niyetini ıslah ederse diğer insanlarla arasındaki olan meseleler de Yüce Allah ona yeter. Kim de Allah'ın bildiği halde olmayan şeylerle insanlara süslenirse Yüce Allah onu helak eder. Allah'ın rahmet hazineleri ve dünyevi rızkı hususundaki zannınız nedir? Selâm senin üzerine olsun.”*⁶⁶

⁶⁵ Dârimî, *Sünen*, 1/264-265; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/519.

⁶⁶ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1966), 5/367; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 10/252.

Bu mektup yargı hususunda ve usûl-u fıkıh açısından birçok önemli kural içermekle çok kıymetli kabul edilmiş ve bazı alimler tarafından da şerh edilmiştir.⁶⁷ Mektubun Hz. Ömer'e aidiyeti kimi alimler ve araştırmacılar tarafından reddedilmiştir. Bazı alimler ise onun Hz. Ömer'e ait olduğunu delillendirmeye çalışmışlardır.⁶⁸

Bu mektup uzun süre hadis kitaplarında yer almamıştır. Bazen münkatı' olarak ve bir kısmına atıfta bulunularak nakledilmiştir. Örneğin Ma'mer b. Râşid, Katâde'den (ö. 117) o da Hz. Ömer'den münkatı' olarak az bir kısmını nakletmiştir. Mektupta muhakeme esnasında öfkeli vb. davranmamasını söyler. Ayrıca sadece yöneticinin hüküm vermesi ve hasımlardan zulme girişenin başını incitmesini istemektedir. Bu ikinci kısım uzunca olan mektupta yer almamaktadır.⁶⁹ Bununla birlikte Hanefi çevrelerinde ise çok erken bir dönemde yer almış ve delil olarak kullanılmıştır. Ebû Yûsuf eserinde bu mektubun az bir kısmını nakleder. Ebû Yûsuf'un mektubu kendisinden aldığı Ebu'l-Hattâb Ubeydullah b. Ebî Humeyd "zayıf" ve "metruk" bir râvidir.⁷⁰ İmâm Muhammed de bu mektuptan bir kısmını Ebû Yûsuf-Hasan b. Umâre (ö. 153) isnadı ile nakletmiştir. Hasan b. Umâre, Bağdâd kadılarından ve metruktur.⁷¹ Câhız ise bu mektubu İbn Uyeyne, Ebu Bekr el-Hezli ve Mesleme b. Muharib'in Katâde'den naklettığını söylemiş ve Ebû Yûsuf-Ubeydullah el-Hezli-Ebû Melih el-Hezli tariki ile uzunca halini tahrîc etmiştir. Câhız, Ebû Yûsuf'un öğrencilerindendir.⁷²

Hadis kaynaklarında ise tam olarak ilk Dârekutnî (ö. 385) sonrasında ise Beyhaki (ö. 458) nakletmiştir.⁷³ Bu mektup farklı tariklerden nakledilmiş olup biri hariç gerisi problemli kabul edilmiştir. İbn Hazm (ö. 456) da bu rivayetin senedini problemli kabul edenlerdendir.⁷⁴ İbn Hacer rivayetin farklı mahreçlerinin olduğunu ve durumun

⁶⁷ Menâ' b. Halîl el-Kattân, *Târihu't-teşrî' l-İslâmî*, 1/245.

⁶⁸ Muhammed Hamidullah, *Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat*, çev. Fahrettin Atar, (İlim ve Sanat 23 (1989), 45-53; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 191-192.

⁶⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 11/328.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 3/5.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî thk. Mehmet Boynukalın, *Asl* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 10/581; Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb* (Suriye: Dâru'r-Reşid, 1986), 1/162.

⁷² Ebû Osmân Amr b. Harb b. Maḥbûb el-Kinânî Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Daru'l-Hilâl, 1423), 2/33; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 9/413.

⁷³ Dârekutnî, *Sünen*, 5/367; Beyhaki, *Sünenü'l-kübrâ*, 10/252.

⁷⁴ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Âfâk, t.y.), 7/147.

mektubun aslının olduğu hususunu kuvvetlendirdiğini söyler. Özellikle bazı tariklerdeki râvinin mektubun aslını çıkarıp göstermesi bilgisinin onu güçlendireceğini söyler.⁷⁵ İbn Hacer'in atıfta bulunduğu tarik İbn Uyeyne-İdrîs el-Evdî tarikidir. Ahmed Muhammed Şâkir de bu rivayetin en iyi isnadının İbn Uyeyne-İdrîs el-Evdî'den geldiğini söylemiştir. Bu rivayete göre Ebû Mûsâ el-Eşârî'nin torunu Said b. Ebi Bürde babasından kalan bu mektubu İdris b. Yezid'e göstermiş ve okumuştur. Bu da sağlam bir vicâde türü sayılmıştır.⁷⁶ Tespit edebildiğimize göre bu rivayet en erken Vekî'nin eserinde geçmektedir. İdrîs b. Yezid burada mektubu uzunca haliyle nakletmektedir. İsnad ise Süfyân-İdrîs Ebû Abdillâh b. İdrîs şeklinde geçmektedir.⁷⁷ Aynı şekilde Hatib el-Bağdâdî'nin (ö. 463) ve İbn Kayyim'in (ö. 751) eserlerinde de böyle geçer.⁷⁸

Dârekutnî ve Beyhaki'de ise Süfyan b. Uyeyne-İdrîs el-Evdî şeklinde nakledilmiştir. Dârekutnî rivayetine göre hadisi İbn Uyeyne'den nakleden de İbn Hanbel'dir.⁷⁹ Kaynaklarda İdris el-Evdî'nin talebeleri arasında Süfyan b. Uyeyne (ö. 198) bulunmamaktadır.⁸⁰ Şayet böyle bir mektup bu isnadla mevcut olsaydı ve ilk dönem muhaddisleri bunun sahih olduğuna kani olsalardı eserlerinde naklederlerdi. İleride de geleceği üzere Hz. Ömer'in birçok mektubunu tahrîc etmişlerdir. İbn Ebî Şeybe İbn Uyeyne'nin en önemli râvisi olup Hz. Ömer'in birçok mektubunu ondan nakletmiş ama bu mektuba yer vermemiştir. Kanaatimiz odur ki bu mektup, fakihlerden veya kadılardan birisinin bir başka kadıya yazdığı bir risaledir. Zaman içerisinde ise Hz. Ömer'e izafe edilmiştir. Hz. Ömer'in Hz. Muâviye b. Ebû Süfyân'a (ö. 60) da bu konuda daha kısa bir mektup gönderdiği Vekî tarafından nakledilse de rivayetin isnadındaki Hafs b. Salih meçhul bir râvidir. Zaten kaynaklarda bu mektuptan pek bahsedilmez.⁸¹

⁷⁵ Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfiyyi'l-kebîr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989), 4/473.

⁷⁶ Nâsir b. 'Ukayl b. Câsir et-Tarîfî, *Tahkîku risâleti Ömer b. el-Hattâb ilâ Ebî Mûsâ el-Eşârî* (Mecelletü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, t.y.), 17/211.

⁷⁷ Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 1/70.

⁷⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (Demmâm: Dâru İbn Cevzî, 1421), 1/492; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâmu'l-muvakkî'in*, 1/67.

⁷⁹ Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 20/402; Dârekutnî, *Sünen*, 5/369.

⁸⁰ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 2/300; Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Meârif, 1326), 1/195.

⁸¹ Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 1/74; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/559.

2. HADİS KAYNAKLARINDA HZ. ÖMER'İN MEKTUPLARI

Bu bölümde tasnifini gerçekleştirdiğimiz mektupların tahrîci yapılararak, bu rivayetlerin hangi râviler tarafından aktarıldığı, hangi kaynaklarda yer aldığı ve metinlerinin güvenilirliği incelenmiştir. Tekrarlara girmeksizin kapsamı daha geniş olan rivayet esas alınarak mektuplar, konularına göre tasnif edilmiştir.

2.1 Tahâret Kitabı

Bu konu başlığı altında yer alan mektupların yalnızca bir rivayet ekseninde toplanması uygun görülmüştür. Tahrîcini gerçekleştireceğimiz bu rivayet ve onun türevinde bulunan diğer rivayetler, büyük ölçüde içerik olarak gusûl ile ilgili hususları içermektedir.

2.1.1 Ordu Komutanlarına Hamama Giriş Usûlü Üzerine Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ مَكْحُولٍ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أُمَرَاءِ الْأَجْنَادِ: أَنْ لَا يَدْخُلَ رَجُلٌ الْحَمَّامَ إِلَّا بِمَنْزَرٍ، وَلَا امْرَأَةٌ إِلَّا مِنْ سَقَمٍ“

Mekhûl ed-Dımeşkî (ö. 112), Hz. Ömer'in yazdığı bir mektupta ordu komutanlarına şöyle talimat verdiğini belirtti: “*Hiçbir erkek izarsız (peştemalsiz) olarak hamama girmesin. Hiçbir kadın da özel halleri haricinde hamama girmesin.*”⁸²

Mezkûr rivayeti İbn Ebî Şeybe haricinde Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ca'd da tahrîc etmiştir. İbn Ebî Şeybe, Mekhûl eş-Dımeşkî ve Katâde el-Basrî tarikleri ile nakletmiştir. Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ziyâd b. Cariye ed-Dımeşkî (ö. ?), İbn Ca'd

⁸² Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim el-Absî el-Kûfî, *Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hut (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 1/104.

ise Cübeyr b. Nufeyr eş-Dımeşkî (ö. 80) tariki ile nakletmiştir.⁸³ Râvilerin üçü Şam bölgesine mensup iken biri Basralıdır.

Mekhûl ed-Dımeşkî tariki için Ebû Habîb “Münkâtı’dır. Onda za’f vardır” demiştir.⁸⁴ Seneddeki Üsâme b. Zeyd (ö. 53) için İbn Hacer’in “saduk ve vehmeder” şeklinde ifadesi mevcuttur.⁸⁵ Katâde tariki için ise Ebû Habîb “Münkâtı’dır, Ömer’den “doğrudan” rivayeti yoktur demiştir.”⁸⁶ Ayrıca Ziyâd b. Cârîye ile Musa b. Süleyman (ö. ?) arasında inkıtâ vardır.⁸⁷ Son olarak Cübeyr b. Nüfeyr tarikindeki Ümare b. Raşid meçhuldür. Ayrıca Cübeyr b. Nüfeyr’in Hz. Ömer’den hadis işittiği tartışmalıdır. Dolayısıyla rivayet zayıftır.⁸⁸

Rivayetlerin metnlerindeki farkları incelediğimizde Ziyad b. Cariye ed-Dımeşkî tarikinde tahrîcini gerçekleştirdiğimiz rivayetin metninde “وَعَلِّمُوا نِسَاءَكُمْ سُورَةَ التَّوْرَةِ” lafızlarının da yer aldığı görülmektedir.⁸⁹ Cübeyr b. Nufeyr tarikinin metninde ise “وَأَجْعَلُوا لِلَّهِ فِي ثَلَاثَةِ أَشْيَاءٍ: الْخَيْلَ وَالنِّسَاءَ وَالْبِضَالِ” ibareleri mevcuttur.⁹⁰ Ayrıca, bu mektubu Ömer b. Abdilaziz’in de Basra valisine gönderdiği nakledilmiştir.⁹¹

Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın eserinde ise sahâbî olarak bilinen Kays b. Haris el-Esedî tarafından iki farklı tarikle aktarılmıştır. Hz. Ömer, her iki mektubu da Ebû Ubeyde b. Cerrâh’a (ö. 18) yazmıştır. Bir versiyonu, İbn Hacer tarafından “Saduk” bir râvi olarak değerlendirilen ve İsmail b. Ayyaş eş-Dımeşkî (ö. 81) aracılığıyla Şamlı sika râvilerce aktarılmıştır.⁹² Mektubun içeriğini incelediğimizde “*Müslüman kadınların, müşrik kadınlarla birlikte hamama girmesini engelle*” şeklinde bir ifade yer alır.⁹³ Ancak Ebû Ubeyde b. Cerrâh, mektubu “beleganî” lafızıyla aktarmıştır. Bu tür bir lafızla yapılan

⁸³ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Ca 'd el-Cevherî, *Müsnedü İbni'l-Ca 'd*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nadir, 1990), 1/345; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1/295.

⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 2/236.

⁸⁵ İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 1/98.

⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 2/235.

⁸⁷ Abdusselam b. Muhsin, *Dirâsetu'n- Nakdiyye fi'l-Merviyâtâ'l-Vârîde fî Şahsi Ömer b. Hattâb* (Medine: el-Cami'âtu'l-İslâmiyye, 2002), 2/932.

⁸⁸ İbn Hacer, *Tehziibü't-tehziib*, 2/64; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 3/176.

⁸⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1/295.

⁹⁰ İbn Ca 'd, *Müsnedü İbni'l-Ca 'd*, 1/345.

⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 2/236.

⁹² İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 1/109.

⁹³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1/296.

aktarım, rivayetin bir kimseden işitildiğine dair kesin bir delil sunmadığı için söz konusu rivayet münkatı‘ olup dolayısıyla zayıftır.⁹⁴

Diğer versiyonun isnadında, Ebû Hatim tarafından “meçhul” râvi olarak değerlendirilen İbn Mübarek ed-Dımeşkî bulunur.⁹⁵ Şamlı sika râviler tarafından nakledilen rivayet içerik olarak benzerdir.⁹⁶ Ancak burada da isnadda yer alan İbnü’l-A’rabî ed-Dımeşkî (ö. ?) mektubu “vicâde” yoluyla bulduğunu ifade etmiştir.

2.2 Namaz Kitabı

Bu başlık altında yer alan mektuplar, namaz vakitleri, namazda okunması gereken sûreler gibi çeşitli konuları kapsamaktadır. Söz konusu konulara ilişkin mektuplar toplamda altı rivayette toparlanmıştır. Özellikle bu konu başlığı altında, Buhârî ve Müslim gibi hadis kaynaklarından da rivayetler bulunmaktadır.

2.2.1 Ebû Mûsâ’ya Namaz Vakitleri ile İlgili Yazdığı Mektup

İlk olarak tahrîcine yer vereceğimiz rivayet namaz vakitleriyle ilgili olup İmâm Mâlik’in eserinde şu şekilde nakledilmiştir:

”مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَتَبَ إِلَى أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ: أَنْ صَلِّ الْعَصْرَ، وَالشَّمْسُ بَيَضَاءُ نَقِيَّةً، قَدْ رَ مَا يَسِيرُ الرَّكْبُ ثَلَاثَةَ فَرَاسِخَ.

وَأَنْ صَلِّ الْعِشَاءَ، مَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ثَلَاثِ اللَّيْلِ. فَإِنْ أَخَّرْتَ فَإِلَى شَطْرِ اللَّيْلِ، وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ.“

Malik’in Hişam (b. Urve)’den (ö. 146), o da babasından (ö. 94) naklettiğine göre Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye şu şekilde bir mektup yazmıştır: “İkindi namazını güneş bembeyaz iken, bir binicinin üç fersah yol alabileceği bir süre içinde kıl. Yatsı

⁹⁴ Abdullah Aydınli, “Belağ”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/388.

⁹⁵ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dil* (Hindistan: Dairetü’l-Maarifi’l-Osmaniye, 1952), 3/32.

⁹⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1/295.

*namazını da gecenin üçte birine kadar kıl. Eğer geciktirirsen, gecenin yarısına kadar kıl. Sakın gafillerden olma.”*⁹⁷

Bu rivayeti farklı tarikleri ile İmâm Mâlik’in yanı sıra Abdurrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe de tahrîc etmiştir.

İmâm Mâlik bu rivayeti üç farklı tarikten nakletmiş olup üçü de aynı babdadır. Urve b. Zübeyr (ö. 94) Mâlik b. Ebî Amir (ö. 74) tarikine göre bu mektubu Ebû Mûsâ’ya yazmıştır. Nâfi (ö. 117) tarikine göre görevlilere (valilere) yazmıştır. Urve b. Zübeyr ve Nâfi’nin Hz. Ömer’den rivayeti mürsel olup dolayısıyla rivayet münkatı’dır. Mâlik b. Ebî Amir ise bu rivayeti doğrudan iletmiştir.⁹⁸ Her üç seneddeki râviler de sikadır.

Abdurrezzâk b. Hemmâm da Mâlik b. Âmir tariki ile İmâm Mâlik’ten nakletmiştir. İki rivayet arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Urve tarikini de aynı şekilde nakletmiştir. Nâfi tarikini ise mektuptan bahsetmeden “Nâfi an Ömer” şeklinde bir kısmını aktarmıştır.⁹⁹ İbn Ebî Şeybe’nin Urve tariki ile yatsı namazı kısmını naklettiğini görmekteyiz. Ebû Habîb bu rivayete sahih demiştir.¹⁰⁰

Mâlik b. Ebî Amir el-Medenî, Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eşarî’ye yazdığı mektubun içeriğini şu şekilde nakletmiştir: “*Öğle namazını, güneş (tepeden) kayınca ikindiye güneş açık parlak bir halde iken, akşamı güneş battığında kıl. Yatsıyı uyuyana kadar geciktir. Sabahı yıldızlar zahir ve karışık bir halde iken mufassal sûrelerden iki uzun sûreyi oku.*”

Nâfi el-Medenî tarafından aktarılan Hz. Ömer’in zekât memurlarına gönderdiği mektup ise şu şekildedir: “*Benim nazarımda en önemli göreviniz namazdır. Kim namazını korur ve devam ettirirse o kişi dinini de korumuş olur. Kim de kılmazsa diğer işlerini de daha çok zayi eder. Sonra şöyle yazdı. Öğleni fey’ bir arşın olmasından, gölgeniz misliniz kadar oluncaya kadar kılın. İkindiye güneş yüksek, beyaz ve net bir halde iken başlayarak güneşin batışından önce bir binicinin iki veya üç fersah*

⁹⁷ Ebû Abdillâh Malik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî, Zayed Bin Sultan Al Nahyan (Hayırsever ve İnsani Yardım Vakfı, 2004), “Evkâtü’s-Salât”, 1.

⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 10/19, 414.; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullah b. Ni ‘metullah el-Kücânî (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1397), 1/149.

⁹⁹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1/536, 549, 556, 560.

¹⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 3/225.

gidebileceği zamana kadar kılın. Akşamı güneş battığında kılın. Yatsıyı şafak kaybolmasından gecenin üçte birine kadar kılın. (Kılmadan) Uyuyan uyuyamasın. Uyuyan uyuyamasın. Uyuyan uyuyamasın. Sabahı yıldızlar görünür ve karışık bir halde iken kılın.”

Bu rivayeti Abdurrezzâk b. Hemmâm Nâfi-İbn Ömer versiyonu ile de nakletmiştir.¹⁰¹ Rivayet *Muvatta*’da yer alan rivayet ile neredeyse aynıdır. Ancak isnaddaki Abdullah b. Ömer el-Adevî (ö. 171) zayıf bir râvidir.¹⁰²

Abdurrezzâk b. Hemmâm-Ma’mer-Katâde-Ebû Âliye el-Basrî (ö. 93) versiyonu ile de aktarılmıştır. Ebû Âliye, Hz. Ömer’den hadis işitmiştir. Ancak Katâde müdellistir ve “an” ile nakletmiştir.¹⁰³ Bu sebeple, rivayetin güvenilirliğini düşürür ancak büyük hadis âlimlerinin Katâde’nin rivayetlerine eserlerinde yer vermeleri, onun güvenilirliği konusunda herhangi bir sorun olmadığını ortaya koyduğunu düşündürmektedir.¹⁰⁴ İçerik olarak ise, yukarıda verilen rivayetlerle örtüşür. Ancak “*güneşin semanın karnından kaydığı zaman*” gibi mana ile rivayet lafızları mevcuttur. Ayrıca “*İki namazı özürsüz birleştirmek kebâirdendir*” ziyadesi vardır.¹⁰⁵ İbn Ebî Şeybe Nâfi-Eslem el-Adevî el-Medenî tariki ile bu hadisin sadece “*Kılmadan yatan uyuyamasın*” kısmını nakletmiştir Ebû Habîb bu rivayete sahih demiştir. Senedin başındaki râviler Basralıdır. Bizce bu sened problemlidir. Çünkü seneddeki Abdulvehhab es-Sekafî el-Basrî (ö. 194) ihtilat etmiştir.¹⁰⁶ Ancak ihtilat etmeden önce veya sonra mı rivayette bulunduğu bilinmediği için senedin güvenilirliğini bizce düşürmektedir.

Abdurrezzâk-Sevrî-Târik b. Abdurrahman-İbn Sîrin el-Basrî (ö. 110) tarikine göre ise şehirlere “*Oruçlarınızı açmada acele etmeyin Akşam namazı için yıldızların karımasını (çoğalmasını) beklemeyin*” yazmıştır. İbn Sîrin (ö. 110) Hz. Ömer’in vefatından sonra doğmuştur. Sevrî ise müdellis bir râvi olmakla beraber “an” ile

¹⁰¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1/536.

¹⁰² İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehziib*, 1/314.

¹⁰³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve’t-ta’dil*, 3/510; Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmiu’t-tahsil fi ahkâmî’l-merâsîl* (Beyrut: Alemu’l-Kütüb, 1986), 1/254.

¹⁰⁴ Abdulhamit Birişik, “Katâde”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/22-23.

¹⁰⁵ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1/535.

¹⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilazîz, 5/38; Zehebi, *Mizânü’l-İtidâl*, 2/680.

nakletmiştir.¹⁰⁷ Bu rivayet, İbn Sîrin Hz. Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır. Ömer b. Abdulaziz’in de namaz vakitleri hususunda bazı mektuplar yazdığı nakledilmiştir.¹⁰⁸

İbn Ebî Şeybe’de yer alan rivayet Nâfi b. Cübeyr el-Medenî (ö. 99) tariki ile aktarılmıştır. Ancak hadisi nakleden diğer isimler Sevrî ve Habîb b. Ebî Sâbit (ö. 119) Kûfeli ve müdellistirler.¹⁰⁹ Mektup Ebû Mûsâ’ya yazılmış olup Ebû Habîb, hükmen münkatı’ (zayıf) demiştir. Metinde dikkat çeken ise “*Gece karıştığı zaman akşamı, yatsıyı gecenin istediğiniz zamanında sabahı ise nur aydınlattığı zaman kılın*” ifadeleridir.¹¹⁰

İbn Ebî Şeybe bu hadisi Safiyye bint Ubeyd (ö. ?) tariki ile de nakletmiştir. Ancak seneddeki Abdullah’ın (?) kim olduğu belli değildir. Bu tarikin kitaplarda pek yer almaması da bizce problemli oluşuna delildir. Ebû Habîb ise rivayeti Safiyye’nin Hz. Ömer’den işitmemesi sebebiyle münkatı’ saymıştır. Rivayete göre hadis ordu komutanlarına yazılmıştır. Sadece yatsı namazının kılınışı rivayette geçer.¹¹¹ İbn Ebî Şeybe bir de Ali Amr (ö. ?) tariki ile nakletmiştir. Seneddeki diğer râviler Kûfelidir. Ebû Habîb Ali b. Amr’ın meçhul olduğunu söyler, dolayısıyla zayıftır. Rivayetler öncekilerle benzeşir. Yatsı içinse “*ruhsat verdi*” kısmı mevcuttur.¹¹²

Hadisin bir başka tarikini Basralılar el-Muhâcir (ö. ?) tariki ile nakletmişlerdir. Rivayete göre Muhâcir Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ (el-Eş’arî)’ya yazdığı mektubu okuduğunu belirtmekte ve fecrin karanlıkta kılınmasını söylemektedir. Ebû Habîb seneddeki Muhâcir’in meçhul olduğunu ifade eder.¹¹³

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 9/216; İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 1/244.

¹⁰⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1/556-8; Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Muhtelîtin* (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1986), 1/78.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 1/150.

¹¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebu Habîb Nasır b. Abdilazîz, 3/199.

¹¹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 7/315.

¹¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 3/199.

¹¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 3/200.

2.2.2 Kadı Şüreyh'e Fâtiha Sûresinin Okunma Düzeni Hakkında Yazdığı Mektup

Bu mektup İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i hariç diğer kaynaklarda tespitine ulaşılamadı. İlgili mektup şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى شُرَيْحٍ: يقرأ فِي الْأَوَّلَيْنِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسُورَةٍ، وَفِي الْآخَرَيْنِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ“

Şa'bî el-Kûfî (ö. 102-109), Hz. Ömer, Kadı Şüreyh'e (bir mektubunda) şöyle yazmıştır: “*Birinci ve ikinci rek’atlarda Fâtiha sûresi ve herhangi bir sûre; üçüncü ve dördüncü rek’atlarda ise yalnız Fâtiha sûresini okuyun.*”¹¹⁴

Ebû Habîb hadis için “Münkatı’dır. Şa'bî, Ömer’den rivayet etmemiştir” demiştir.¹¹⁵ Râviler sika ve Kûfelidir. Ancak İbn Hacer, Ebû Muâviye el-Kûfî (ö. 194) hakkında “A’miş dışındakilerden nakilde bazen vehim sahibidir” demiştir. Ayrıca, Ebû Muâviye el-Kûfî’nin ismi müdellisler arasında da yer alır.¹¹⁶

2.2.3 Ebû Mûsâ’ya Namazda Okunması Gereken Sûreler ile İlgili Yazdığı Mektup

İbn Ebî Şeybe’deki rivayet aşağıdaki gibi yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى قَالَ: أَقْرَأَنِي أَبُو مُوسَى كِتَابَ عُمَرَ إِلَيْهِ: أَنْ أَقْرَأَ بِالنَّاسِ فِي الْعِشَاءِ بَوَسْطِ الْمُفَصَّلِ“

Zürâra b. Evfâ el-Basrî (ö. 93) naklediyor: Ebû Mûsâ bana Ömer b. el-Hattâb’ın mektubunu okudu. Söz konusu mektupta: “*İnsanlara yatsı namazın da “evsat-ı mufassal” (yani Târık ve Beyyine arasındaki) sûrelerden birini oku.*” dediğini nakletti.¹¹⁷

¹¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/325.

¹¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nasır b. Abdilazîz, 3/317.

¹¹⁶ Alâî, *Câmiu’t-tahsîl*, 1/109; İbn Hacer, *Takribü’t-tehzîb*, 1/475.

¹¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/316, 314.

Bu rivayet, İbn Ebî Şeybe'nin dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından da tahrîc edilmiştir.¹¹⁸ Her iki kaynağın isnadında ortak râvi olarak Ali b. Zeyd b. Cüd'ân el-Mekkî el-Basrî (ö. 131) yer alır. Mezkûr râvi zayıf olarak bilinir. Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın tarikinde ise isnad “Hasan ve diğerlerinden” şeklinde aktarılmıştır. Ebû Habîb de hadis için “zayıf” demiştir.¹¹⁹ Tahrîcini gerçekleştirdiğimiz rivayet Ebû Zürâre el-Basrî tariki ile Basralı râvilerce nakledilmiştir.

Rivayetlerin ikisinde de mektuplar Ebû Mûsâ'ya gönderilmiştir. Abdürrezzâk'da yer alan “Hasan-ı Basrî (ö. 110) ve diğerlerinden” şeklinde bir ifadeyle gelen rivayette de fazladan “Akşam namazında kısa mufasssal surelerden oku” ve “Sabah namazında uzun mufasssal surelerden oku” ifadeleri yer almaktadır.

2.2.4 Vilayet Halkına Oruç Açma ve Namaz Kılma Zamanları Hakkında Yazdığı Mektup

Yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen bu mektup tümünde de Saîd b. Müseyyeb el-Medenî tarikiyle gelmiştir. Söz konusu mektup şu şekilde yer almaktadır:

”عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ طَارِقِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى أَهْلِ الْأَمْصَارِ: أَنْ لَا تَكُونُوا مِنَ الْمَسْبُوقِينَ بِفِطْرِكُمْ، وَلَا الْمُنْتَظَرِينَ بِصَلَاتِكُمْ اسْتَيْبَاكَ النُّجُومُ“

Saîd b. Müseyyeb el-Medenî aktarıyor: Ömer b. Hattâb, vilayet halkına yazdı: “(Ramazan ayında) oruçlarınızı açmada acele etmeyin; namazlarınızı kılarken yıldızların birbirine karışmasını beklemeyin.”¹²⁰

Her iki eserde de mektuplar vilayet halkına gönderilmiştir. İsnadların ortak râvisi olan Tarık b. Abdurrahman el-Kûfî “saduk ve evhamlı” olarak bilinir.¹²¹ Ancak Abdürrezzâk'da yer alan rivayetlerin senedlerin de daha önce geçtiği üzere müdellis bir râvi olarak bilinen Sevrî bulunmaktadır. Her iki tariki de “an” ile nakletmiştir. Rivayetler hakkında kesin bir görüş belirtmek zor olsa da Tarık b. Abdurrahman el-

¹¹⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 2/104.

¹¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nasır b. Abdilazîz, 3/290.

¹²⁰ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1/552.

¹²¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/281.

Kûfi'nin saduk bir râvi olması hasebiyle, rivayetlerin sıhhat açısından durumunun hasen derecesinde olabileceğini düşünmekteyiz.

İbn Ebî Şeybe'de yer alan tariklerin isnadında ise Ebu'l el-Ahvâs el-Kûfî (ö. 79) bulunmaktadır.¹²² İbn Hacer, onu ilgili hadis rivayeti konusunda “güvenilir, titiz” bir râvi olarak tanıtmaktadır.¹²³ Ebû Habîb rivayet için “sahih” demiştir.¹²⁴ Rivayet Kûfeli râvilerce nakledilmiştir.

İbn Ebî Şeybe'nin aynı isnadla gelen bir diğer tarikinde “*Oruçlarınızı açmada acele etmeyin*” ibaresi yer almadan rivayet daha kısa bir şekilde nakledilmiştir.¹²⁵ Ebû Habîb bu rivayete de sahih demiştir.¹²⁶

2.2.5 Ebû Mûsâ'ya Mazeretsiz İki Namazın Birleştirilmesi Hakkında Yazdığı Mektup

Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe tarafından da tahrîc edilen mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ إِلَى أَبِي مُوسَى: وَاعْلَمْ أَنَّ جَمْعًا بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ مِنَ الْكِبَائِرِ إِلَّا مِنْ عَذْرِ ”

Ebü'l-Âliye er-Riyâhî el-Basrî (ö. 93) naklediyor: Hz. Ömer, Ebû Mûsâ'ya şöyle bir mektup yazdı: “*Bil ki, bir mazeret olmadıkça iki namazı birleştirmek büyük günahlardandır.*”¹²⁷

Her iki tarik, Ebü'l-Âliye el-Riyâhî el-Basrî aracılığıyla nakledilmiştir.¹²⁸ Mezkûr râvi hakkında İbn Hacer, “Güvenilir ve çok sayıda rivayette bulunan bir alimdir” diye bahsetmiştir.¹²⁹ Daha önce de belirtildiği üzere Ebü'l-Âliye el-Basrî, Hz. Ömer'den hadis işitmiştir. Ancak, isnadında bulunan Katâde el-Basrî müdellis bir râvi olup; “an”

¹²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/289; 2/277.

¹²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/277. İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/261.

¹²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nasır b. Abdilazîz, 3/289.

¹²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/289.

¹²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nasır b. Abdilazîz, 3/220.

¹²⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 2/552.

¹²⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/212.

¹²⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/210.

ile nakletmiştir.¹³⁰ Bununla birlikte, söz konusu rivayetin sıhhat durumu hakkında kesin bir değerlendirme yapmak mümkün olmamakla birlikte, yukarıda da belirtildiği üzere bazı alimler tarafından eleştirilmiş olmasına rağmen, büyük hadis imamlarının söz konusu râvinin naklettiği hadisleri eserlerine dahil etmiş olmaları, rivayetin sıhhatine dair belirli bir kabul ve güveni işaret etmektedir.

İbn Ebî Şeybe'nin eserinde yer alan rivayet de Hz. Ömer'in mektup gönderdiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Bununla beraber, isnadında “عَنْ رَجُلٍ” ifadesi bulunması sebebiyle, Ebû Habîb bu rivayeti “meçhul” olarak değerlendirmiştir.¹³¹

2.2.6 Kûfe Halkının Sa'd'ın Namaz Kıldırması Hakkındaki Şikâyetleri

Buhârî'deki rivayet mektup biçiminde yer almasa da İbn Ebî Şeybe mektup formatında ele almıştır. Buhârî, bu rivayeti şu şekilde aktarmaktadır:

”حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: شَكَأَ أَهْلُ الْكُوفَةِ سَعْدًا إِلَى عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَعَزَلَهُ، وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْهِمْ عَمَّارًا، فَشَكَّوْا حَتَّى ذَكَرُوا أَنَّهُ لَا يُحْسِنُ يُصَلِّي، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ، فَقَالَ: يَا أَبَا إِسْحَاقَ إِنَّ هَؤُلَاءِ يَزْعُمُونَ أَنَّكَ لَا تُحْسِنُ تُصَلِّي، قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ: أَمَّا أَنَا وَاللَّهِ «فَإِنِّي كُنْتُ أُصَلِّي بِهِمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَخْرَمْتُ عَنْهَا، أُصَلِّي صَلَاةَ الْعِشَاءِ، فَأَرْكُضُ فِي الْأَوَّلِينَ وَأُخْفُ فِي الْآخِرِينَ»، قَالَ: ذَاكَ الظَّنُّ بِكَ يَا أَبَا إِسْحَاقَ، فَأَرْسَلَ مَعَهُ رَجُلًا أَوْ رَجُلًا إِلَى الْكُوفَةِ، فَسَأَلَ عَنْهُ أَهْلُ الْكُوفَةِ وَلَمْ يَدْعُ مَسْجِدًا إِلَّا سَأَلَ عَنْهُ، وَيُثْنُونَ مَعْرُوفًا، حَتَّى دَخَلَ مَسْجِدًا لِبَنِي عَبْسٍ، فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ يُقَالُ لَهُ أَسَامَةُ بْنُ قَتَادَةَ يُكْنَى أَبَا سَعْدَةَ قَالَ: أَمَّا إِذْ نَشَدْتَنَا فَإِنَّ سَعْدًا كَانَ لَا يَسِيرُ بِالسَّرِيَّةِ، وَلَا يَقْسِمُ بِالسَّوِيَّةِ، وَلَا يَغْدِلُ فِي الْقَضِيَّةِ، قَالَ سَعْدٌ: أَمَّا وَاللَّهِ لَأَدْعُونَ بِثَلَاثٍ: اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ عَبْدُكَ هَذَا كَاذِبًا، قَامَ رِيَاءٌ وَسُمْعَةٌ، فَأَطْلُ عُمَرَةَ، وَأَطْلُ قُفْرَهُ، وَعَرِّضْهُ بِالْفِتَنِ، وَكَانَ بَعْدَ إِذَا سُئِلَ يَقُولُ: شَيْخٌ كَبِيرٌ مَقْتُونٌ، أَصَابَتْنِي دَعْوَةُ سَعْدٍ، قَالَ عَبْدُ الْمَلِكِ: فَأَنَا رَأَيْتُهُ بَعْدَ، قَدْ سَقَطَ حَاجِبَاهُ عَلَى عَيْنَيْهِ مِنَ الْكِبَرِ، وَإِنَّهُ لَيَتَعَرَّضُ لِلْجَوَارِي فِي الطَّرِيقِ يَغْمَرُهُنَّ“

Cabir b. Semure el-Kûfî el-Medenî'nin (ö. 60) bize anlattığına göre Kûfeliler Sa'd'ı Hz. Ömer'e (r.a.) şikâyetle bulundular, o da onu azledip Ammâr'ı başlarına görevlendirdi. Sa'ad'ın namaz kılmayı bilmediğini söyleyinceye kadar şikâyet ettiler, bunun üzerine Hz. Ömer ona haber gönderip şöyle dedi: “Ey Ebû İshak! Bu insanlar senin namaz kılmayı bilmediğini öne sürüyorlar.” Ebû İshak da cevap olarak şöyle

¹³⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1952), 3/510; Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, 1/254.

¹³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilazîz, 5/292.

dedi: “Vallahi ben onlara, Resulullah’ın (sav) kıldırıldığı gibi namaz kıldırıyorum. Birinci ve ikinci rekâta uzun okuyorum, üçüncü ve dördüncü rekatlarda ise kısa okuyorum” dedi. Hz. Ömer de: “Ey Ebû İshak! Senin hakkındaki düşüncemde böyleydi” dedi. Bunun üzerine bir adamını ya da adamlarını onunla birlikte Kûfe’ye gönderdi ve Kûfe halkına onun hakkında sorular sordu ve hiçbir mescidi ayırmadan onu sordu, onlar da onu övdüler. Ta ki Beni Abs mescidine girene kadar ve içlerinden, Üsame b. Katâde adında bir adam: “Eğer bize soruyorsan, Sa’d, seriyeye çıkmaz, adaletli davranmaz ve hükümde eşitlik gözetmezdi” dedi. Sa’d: “Vallahi ben bu üç şeyi isteyeceğim: Allah’ım, eğer bu adam yalancıysa, riyâ ve gösteriş için kalktıysa, ömrünü uzun kıl, fakirliğini artır ve onu fitnelere maruz bırak.” Daha sonra kendisine sorulduğunda: “Yaşlı, fitneye uğramış bir adamım, Sa’d’ın duası beni buldu” derdi. Abdülmelik: “Sonradan onu gördüm; kaşları yaşlılıktan gözlerine düşmüştü ve yolda genç kızlara bakıyordu” dedi.¹³²

Bu rivayet, Buhârî dışında Müslim, Nesâî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî tarafından tahrîc edilmiştir. Rivâyetler, Câbir b. Semure tarikiyle nakledilmiştir.¹³³ Mektuba sadece Buhârî “Ezan” bölümünde yer vermiştir. Diğerleri ise “Namaz” bölümünde ele almışlardır. Buhârî rivayeti üç; Müslim ise iki farklı tarikle nakletmiştir. Her ne kadar Buhârî ve Müslim’in tariklerinin senedindeki râviler farklılık gösterse de eserlerine aldıkları şartlar dikkate alındığında rivayetler sahih olarak kabul edilmektedir.¹³⁴

Rivayet meşhur ve sahih olduğu için ayrıca sened incelemesine gidilmemiştir.

Buhârî’den nakledilen metinlerin birinde “yatsı namazı” detayına yer verilmektedir. Aynı şekilde Ebû Dâvûd ve Abdürrezzâk b. Hemmâm’da da bu bilgi mevcuttur. Ahmed b. Hanbel de “öğle ve ikindi namazı” olarak geçmektedir. Müslim’de ise “birini göndererek” haberi ulaştırdığı ifadesi yer almaktadır. Nesâî’den nakledilen metinlerde ise farklılık bulunmamaktadır.

¹³² Buhârî, “Ezan”, 10

¹³³ Müslim, “Salat”, 34; Nesâî, “İftitâh”, 11; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 2/360; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/170; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/97, 104, 124, 130; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed bin Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Darü'l-Hicre, 1999), 1/175.

¹³⁴ Müslim, “Salat”, 34

Abdürrezzâk b. Hemmâm tarikinde: “*Abdûlmelik veya başka birisi şöyle dedi: Benî Abs’tan bir adam, Sa’d’a şöyle dedi: “Sen sefere çıkarken korkmazsın, halkı yönetirken adaletli davranmazsın ve eşit olarak paylaştırmazsın.” Bunun üzerine Sa’d şöyle dedi: “Allah’ım, şayet bu adam yalan konuşuyorsa, gözlerini körleştir, onu fitnelere maruz bırak ve fakirliğini artır.” Bazıları da şöyle dediler: “Gerçekten de onu, Sa’d’ın duasının kendisini bulduğunu söylerken gördüm.”*¹³⁵ Bu kısım Buhârî’de de benzer şekilde geçmektedir.

Son olarak, yalnızca İbn Ebî Şeybe’de yer alan rivayette Hz. Ömer’in mektup yazdığına dair bir ifade bulunmaktadır. Buradaki rivayet, Buhârî’nin eserinde yer verdiği hadisin muhtasarıdır.¹³⁶

2.3 Oruç Kitabı

Bu başlık altında tahrîcî yapılan mektuplar iki ana rivayet etrafında şekillendirilmiştir. Mektupların içerikleri, Ramazan hilâlinin görülmesi ve kadınların nafile oruç tutabilmek için eşlerinden izin alma gibi meseleleri kapsamaktadır. Ayrıca, söz konusu konu başlığı altındaki rivayetlerin büyük bir kısmının sahih olduğu tespit edilmiştir.

2.3.1 Ebû Vâil’e Ramazan Hilâlinin Görülmesi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: أَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ وَنَحْنُ بِخَائِقِينَ: إِنَّ الْأَهْلَ بَعْضُهَا أَكْبَرُ مِنْ بَعْضٍ، فَإِذَا رَأَيْتُمُ الْهِلَالَ نَهَارًا، فَلَا تَفْطَرُوا حَتَّى يَشْهَدَ رَجُلَانِ مُسْلِمَانِ أَنَّهُمَا أَهْلَاهُ بِالْأَمْسِ“

Ebû Vâil el-Kûfî (ö. 82) naklediyor: Hânîkîn’de bulunduğum bir zamanda Ömer b. el-Hattâb bize gönderdiği bir mektupta şöyle diyordu: “*Ramazan hilâllerinin bazıları bazısından daha büyük olabilir. Hava aydınlıkken hilâli gördüğünüzde, İslâm dininden olan iki kişi bir gün öncesinde hilâle gözleriyle şahit oluncaya kadar oruçlarınıza devam edin.*”¹³⁷

¹³⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 2/360.

¹³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/170.

¹³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/319.

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe'nin dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm, İbn Ca'd ve Saîd b. Mansûr tarafından da tahrîc edilmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'indeki tariklerin isnad ve metinleri aynıdır. Ebû Vâil el-Kûfî kanalıyla nakledilmiştir.¹³⁸ İbn Hacer, onun muhadramûn olduğunu dile getirir.¹³⁹ Bu nedenle Hz. Ömer'den rivayette bulunması muhtemeldir. Ayrıca, Ebû Habîb'in her iki rivayet hakkındaki görüşü de sahihtir.¹⁴⁰ İbn Hacer, isnadda yer alan Süleyman b. Mihran el-Kûfî'nin (A'meş) (ö. 148) tedlis yaptığını beyan etmiştir.¹⁴¹ Senedini incelediğimizde “an” ile naklettiğini de görüyoruz. Ancak Ebû Habîb'in rivayetler hakkındaki görüşünü esas alıyoruz.

Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'inde yer verdiği mektupların üç farklı tarik ile geldiği görülmektedir. İki rivayet Ebû Vâil el-Kûfî tarafından diğeri ise İbrahim en-Nehâî el-Kûfî (ö. 96) tarafından nakledilmiştir. Ebû Vâil el-Kûfî kanalıyla gelen rivayetlerde “*Hilâli gördüklerine dair iki şahit olmadan iftar etmemeleri*” istenmiştir.¹⁴² Buradaki tariklerin ikisinde de tahrîcini yaptığımız rivayetin isnadından farklı olarak Ma'mer b. Raşid el-Basrî bulunmaktadır.

İbrahim en-Nehâî tarikinde ise “*Eğer hilali gündüz, güneş batmadan önce otuz gün tamamlandıktan sonra görürseniz, iftar edin. Eğer hilali güneş battıktan sonra görürseniz, akşam olana kadar iftar etmeyin*” ifadeleri yer alır.¹⁴³ İbrahim en-Nehâî bu bilgiyi kimden aldığını nakletmemektedir. Diğer râviler Kûfeli ve sikadır. Ancak üç râvi de müdellistir. Örneğin bunlardan biri olan Şibak el-Kûfî (ö. ?) için İbn Hacer “sika ve tedlis yapardı” demiştir.¹⁴⁴ Bununla beraber “an” lafzıyla nakletmiştir. Ayrıca İbrahim en-Nehâî'nin Hz. Ömer'den rivayeti münkatı'dır.

Bu ibarelerin benzeri merfû olarak da nakledilmiştir.¹⁴⁵ İsnadlarında yer alan râviler sika ve Kûfelidir. İbrahim en-Nehâî'den nakledilen bir diğer tarike göre Hz. Ömer bu mektubu Utbe b. Ferkad'a (ö. 22) ipeğin haram oluşu hakkında bir mektup yazmıştır.

¹³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/321.

¹³⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehîz*, 1/268.

¹⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/48, 44-45.

¹⁴¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehîz*, 1/254.

¹⁴² Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/162; 5/220.

¹⁴³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/162.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehîz*, 1/263.

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/137.

İlgili konu “Libâs” babında geçeceği için ayrıca ele almıyoruz. Utbe b. Ferkad bir sahâbîdir. Hz. Ömer döneminde fetihlerde komutanlık yapmıştır.¹⁴⁶

İbn Ca’d’ın naklettiği hadis Ebû Vâil el-Kûfî tariki ile gelmiş olup Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın *Musannefi*’ndeki hadisle benzerlik arz eder.¹⁴⁷ Saîd b. Mansûr’da da rivayet Ebû Vâil tarikiyle aktarılmıştır. Ancak diğer nakillerden farklı olarak: “*Ramazan hilali için Hânîkîn’de bulunduğumuz sırada bazılarımız oruç tutuyor, bazılarımız iftar ediyordu ve ne oruç tutan kişi iftar eden kişiyi, ne de iftar eden kişi oruç tutan kişiyi suçluyordu*” ibareleri mevcuttur.¹⁴⁸ Bu rivayetlerin isnadlarında, yukarıda ifade edildiği üzere, müdellis râvilerden biri olan A’miş el-Kûfî yer almaktadır. Ayrıca, söz konusu rivayetlerin aktarımında “an” ifadesini kullanmıştır. Zehebî’ye göre, bu durum rivayetlerin güvenilirliğini zayıflatmakla birlikte, A’miş’in sıkça hadis naklettiği İbrahim, Ebu Vâil ve Ebu Sâlih es-Semman gibi şeyhler bu değerlendirmeden hariç tutulmaktadır. Zira bu tür şeyhlerden nakledilen rivayetler, ittisâl olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁹

2.3.2 Zeyd b. Vehb’e Kadınların Nafile Oruç Tutarken Eşlerinden İzin Almaları Konusunda Yazdığı Mektup

Tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen mektup şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا ابْنُ فَضَيْلٍ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ: أَنَّ الْمَرْأَةَ لَا تَصُومُ تَطَوُّعًا إِلَّا بِإِذْنِ زَوْجِهَا “

Zeyd b. Vehb el-Kûfî (ö. 96) anlatıyor: “Ömer b. el-Hattâb bize, kadın eşinden izin almaksızın farz oruç dışında bir oruca niyetlenmemesi gerektiği hakkında bir mektup gönderdi.”¹⁵⁰

¹⁴⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, 4/364.

¹⁴⁷ İbn Ca’d, *Müsned*, 1/395.

¹⁴⁸ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu‘be el-Horasânî, *Sünen*, thk. Habîbürrahman el-A‘zamî (Hindistan: Daru'l Selefiye, 1982), 2/271.

¹⁴⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/224.

¹⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/341.

İbn Ebî Şeybe aynı rivayete “Nikâh” bölümünde yer vermiştir.¹⁵¹ İsnadlarında yer alan Yezid b. Ebî Ziyad (ö. 137) zayıf bir râvî olduğu için Ebû Habîb’e göre rivayet zayıftır.¹⁵² Bir diğer husus ise rivayetin yalnızca Kûfeli râviler tarafından aktarılmış olmasıdır.

2.4 Zekât Kitabı

Bu konu başlığı altında tahrîci yapılan mektuplar dokuz rivayette derlenmiştir. İlgili mektupların içeriklerinde; hayvanlar, bal, zımmîler, ziynetler gibi unsurlar üzerinden alınması gereken zekât miktarları ele alınırken, aynı zamanda sevad araziler ve gayrimüslim tüccarlardan alınması gereken vergiler gibi hususlarında geçtiği görülmektedir.

2.4.1 Hz. Ömer’in Sadaka Hükümleri ile İlgili Yazdığı Kitabının Tahrîci

İmâm Mâlik’in *Muvatta*’nda yer alan kitap eserde şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، أَنَّهُ قَرَأَ كِتَابَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فِي الصَّدَقَةِ، قَالَ: فَوَجَدْتُ فِيهِ: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كِتَابُ الصَّدَقَةِ

فِي أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الْإِبِلِ، فَذَوْنَهَا الْغَنَمُ فِي كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ، وَفِيمَا فَوْقَ ذَلِكَ إِلَى خَمْسٍ وَثَلَاثِينَ ابْنَةً مَخَاضٍ [ص:258] فَإِنْ لَمْ تَكُنْ ابْنَةً مَخَاضٍ فَأَبْنُ لَبُونٍ ذَكَرٌ. وَفِيمَا فَوْقَ ذَلِكَ إِلَى خَمْسٍ وَأَرْبَعِينَ بَنْتُ لَبُونٍ. وَفِيمَا فَوْقَ ذَلِكَ إِلَى سِتِّينَ، حَقَّةٌ طَرُوقَةُ الْفَحْلِ. وَفِيمَا فَوْقَ ذَلِكَ إِلَى خَمْسٍ وَسَبْعِينَ، جَذَعَةٌ. وَفِيمَا فَوْقَ ذَلِكَ إِلَى تِسْعِينَ، ابْنَتَا لَبُونٍ، وَفِيمَا فَوْقَ ذَلِكَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ، حَقَّتَانِ طَرُوقَتَا الْفَحْلِ، فَمَا زَادَ عَلَى ذَلِكَ مِنَ الْإِبِلِ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ، بَنْتُ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ، حَقَّةٌ. وَفِي سَائِمَةِ الْغَنَمِ، إِذَا بَلَغَتْ أَرْبَعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ، شَاةٌ. وَفِيمَا فَوْقَ ذَلِكَ إِلَى مِائَتَيْنِ، شَاتَانِ. وَفِيمَا فَوْقَ ذَلِكَ إِلَى ثَلَاثِمِائَةٍ، ثَلَاثُ شِيَاهٍ فَمَا زَادَ عَلَى ذَلِكَ فَفِي كُلِّ مِائَةٍ، شَاةٌ. وَلَا يُخْرَجُ فِي الصَّدَقَةِ تَيْسٌ، وَلَا هَرَمَةٌ، وَلَا ذَاتُ عَوَارٍ إِلَّا مَا شَاءَ الْمُصَدِّقُ. وَلَا يُجْمَعُ بَيْنَ مُفْتَرَقٍ، وَلَا يُفَرَّقُ بَيْنَ مُجْتَمِعٍ. خَشْيَةَ الصَّدَقَةِ. وَمَا كَانَ مِنْ خَلِيطَيْنِ فَإِنَّهُمَا يَتَرَا جَعَانِ بَيْنَهُمَا بِالسَّوِيَّةِ، وَفِي الرِّقَّةِ إِذَا بَلَغَتْ خَمْسَ أَوَاقٍ رُبْعُ الْعُشْرِ“

Yahyâ b. Yahyâ (ö. 234) İmâm Mâlik'ten naklettiğine göre Ömer b. el-Hattâb'ın sadaka hakkındaki kitabını okumuş ve şu şekilde demiştir “*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, sadaka (zekât) ile ilgilidir: Sayıları yirmi dörde ulaşmış develerden, her beş*

¹⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/558.

¹⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/108; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 1/601.

deve için bir koyun zekât olarak verilir. Sayıları otuz beşe ulaşmış develerden, iki yaşında bir deve yavrusu verilir. Şayet iki yaşına girmiş deve yavrusu yoksa ona karşılık üç yaşında erkek deve zekât olarak verilir. Sayıları otuz beş ile kırk beş arası develerden üç yaşında dişi bir deve verilmesi gerekir. Sayıları kırk beş ile altmış arası develerden dört yaşında sağlam (güçlü, kuvvetli) bir deve verilir. Sayıları altmış ile yetmiş beş arası develerden beş yaşında bir deve verilir. Sayıları yetmiş beş ile doksan arası develerden üç yaşında iki adet deve verilir. Sayıları doksan ile yüz yirmi arası develerden dört yaşında sağlam (gücü, kuvvetli) iki deve zekât olarak verilir. Sayıları yüz yirmi ve daha fazlası olan develerden her kırk deveye üç yaşında bir adet dişi deve ve her elli deveden dört yaşında olan bir deve zekât olarak verilir. Meralardan otlayan koyunların sayısı kırk olursa kırk ile yüz yirmi koyundan bir koyun zekât olarak verilir. Sayıları yüz yirmi ile iki yüz arası koyunlardan iki koyun verilir. Sayıları iki yüz ile üç yüz arası koyunlardan üç koyun verilmesi gerekir. Koçlardan, yaşlı ve kusurlu olanlardan zekât toplamakla görevli olan kişi istemezse onlardan zekât alınmaz. Zekât vermekten çekinildiği için farklı cinsler beraber toplanmamalı, aynı olanlar ise birbirinden ayrılmalıdır. Hayvanları karıştıran iki ortak, hayvanların toplamı üzerinden zekât alındıktan sonra sahip oldukları payların (malların) oranına göre paylarını alırlar (ödeşirler). Eğer gümüş oranı iki yüz dirhem olursa bir bölü kırk üzerinden zekât verir.”¹⁵³

Bu rivayeti İmâm Mâlik dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe de tahrîc etmiştir. Benzer şekilde Hz. Ebû Bekir de Enes b. Malik’e bir mektup yazmıştır.¹⁵⁴ *Muvatta*’da yer alan bu rivayetin isnadın da bulunan Yahyâ b. Yahyâ el-Kurtubî, İmâm Mâlik’in meşhur öğrencisidir.¹⁵⁵

Abdürrezzâk b. Hemmâm’da yer alan rivayetler Abdullah b. Ömer el-Adevî (ö. 71), Ebu Bekir b. Abdullah b. Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb (ö. ?) ve Abdülaziz b. Ömer (ö. 50) tarikleriyle aktarılmıştır. Abdullah b. Ömer el-Adevî’nin zayıf bir râvi olması

¹⁵³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l Arabî, 1985), "Zekât", 17

¹⁵⁴ Buhârî, "Zekât", 24.

¹⁵⁵ Ali Hakan Çavuşoğlu, "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/267.

hasebiyle rivayet zayıftır.¹⁵⁶ İsnadında yer alan diğer râviler sika olup; Sevrî el-Kûfî (ö. 161) dışındakiler Medinelidir.

Ebû Bekir b. Abdullah b. Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb tarafından Mekkeli râvilerce aktarılan rivayetin tarikini incelediğimizde İbn Cüreyc el-Mekkî'nin (ö. 150) rivayeti “an” ile naklettiği görülmektedir. Mezkûr râvi için İbn Hacer “sikadır ancak müdellis bir râvidir” demiştir.¹⁵⁷ İbn Cüreyc el-Mekkî müdellis bir râvi olarak eleştirilmiş olsa da hocası Atâ b. Ebû Rebâh ise onunla ilgili olumlu bir kanaat bildirmiştir.¹⁵⁸

Son olarak Abdülaziz b. Ömer el-Medenî tarikine baktığımız da İbn Hacer râvi için “Saduk bir râvidir ancak rivayette bulunurken hataları vardır” demiştir.¹⁵⁹ Aynı zamanda isnadında İbn Cüreyc el-Mekkî de bulunmaktadır. Ancak burada “Ahberanâ” lafzıyla aktarmıştır. İbn Cüreyc el-Mekkî'nin hadis naklederken “bize haber verdi” ifadesiyle kimi kastettiği konusunda netlik olmadığı için bu rivayet bizce problemlidir.

İbn Ebî Şeybe'nin eserinde yer alan rivayetlerden yalnızca üç farklı tarikten ikisinin aynı isnadla geldiği görülmektedir. İki rivayet Nâfi' el-Medenî tariki ile ulaşmıştır. Ebû Habîb “Nâfi' (el-Medenî) ile Ömer arasında inkıta vardır” diye nakleder.¹⁶⁰ Bununla birlikte, Abdurrahman b. Süleyman el-Kûfî dışındaki râvilerin tümü Medinelidir. Son olarak Abdullah b. Ömer tariki ile Medine ve Kûfeli sika râvilerce nakledilen diğer rivayet ise Ebû Habîb'e göre sahihtir.¹⁶¹

Abdürrezzâk b. Hemmâm'da yer alan rivayetlerden Abdullah b. Ömer el-Adevî tariki, İmâm Mâlik'in tahrîcindeki rivayete benzerlik göstermektedir.¹⁶² Diğer tarikler de kendi arasında benzerlik göstermekle beraber Abdülaziz b. Ömer versiyonunda “*Bir Müslümanın diyetinin miktarı yüz deve*” ibaresi mevcuttur.¹⁶³ Ebû Bekr b. Abdullah b.

¹⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziûb*, 1/314.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziûb*, 1/363.

¹⁵⁸ İsmail Cerrahoğlu, “İbn Cüreyc”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/404-406.

¹⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziûb*, 1/358.

¹⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/169.

¹⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/170.

¹⁶² Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/7.

¹⁶³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/287.

Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb tarikinde ise “yirmi dört deveden az olan her beş deve için bir koyun verilir” ifadesi yer alır.¹⁶⁴

İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde Nâfi’ el-Medenî tariki ile gelen rivayetlerin birinde “مَا زَادَ عَلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ، “ فِي خَمْسٍ وَعَشْرِينَ مِنَ الْإِبِلِ بُنْتُ مَخَاضٍ ” ibaresi yer alırken; diğerinde “ فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بُنْتُ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ جَفَّةٌ ” ifadesi bulunmaktadır.¹⁶⁵ Abdullah b. Ömer tarikinde ise “ إِذَا كَثُرَتِ الْإِبِلُ فِي كُلِّ خَمْسِينَ جَفَّةٌ وَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بُنْتُ لَبُونٍ ” şeklinde geldiği görülmektedir.¹⁶⁶

2.4.2 Süfyan b. Vehb’e Sulbe Vadisi ve Arıcılıkla İlgili Vergilendirme Konusunda Yazdığı Mektup

Nesâî’de mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” أَخْبَرَنِي الْمَغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شَعِيبٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ أُعَيْنٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شَعِيبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: جَاءَ هَلَالٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَشُورٍ نَحَلَ لَهُ، وَسَأَلَهُ أَنْ يَحْمِيَ لَهُ وَادِيًا يُقَالُ لَهُ سَلْبَةُ، فَحَمَى لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَلِكَ الْوَادِيَّ ” فلما ولي عمر بن الخطاب، كتب سفيان بن وهب إلى عمر بن الخطاب يسأله، فكتب عمر، إن أدى إلي ما كان يؤدي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم من عشر نحله فاحم له سلبه ذلك، وإلا فإنما هو ذباب غيث يأكله من شاء “

Amr b. Şu’ayb el-Medenî (ö. 118), babasından (Şuayb b. Muhammed) (ö. ?) o da dedesi (Abdullah b. Amr el-Medenî) (ö. 63) aracılığıyla şöyle aktardı: Hilâl, Allah Resulüne (sav) kendi arılarının onda birini (aşır) getirip, Sulbe adında bir vadiyi korumasını istedi. Allah Resulü de o vadiyi ona korudu. Sonra Ömer b. Hattâb halifelik görevine geldiğinde, Süfyan b. Vehb (ö. ?), Hz. Ömer’e bir mektup göndererek bu vaziyeti sordu. Hz. Ömer de: “Eğer bana, Allah Resulüne (sav) arılarının onda birini (aşır) nasıl veriyorsa, onu getirirse, o zaman Sulbe vadisini ona korurum. Aksi takdirde, o sadece yağmurun bir damlasıdır; kim isterse onu alır” diye yazdı.¹⁶⁷

Bu rivayeti Nesâî dışında İbn Mâce (ö. 273) ve Ebû Dâvûd’da tahrîc etmiştir. Üç hadis de Abdullah b. Amr b. Âs el-Medenî tarafından nakledilmiştir. Nesâî’nin *Sünen*’inde

¹⁶⁴ Abdürrezzâk b. Hemâm, *Musannef*, 4/9.

¹⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/359, 361.

¹⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/359.

¹⁶⁷ Nesâî, “Zekât”, 23.

bulunan râviler; Harran, Mekke ve Medine şehirlerinde ikamet etmişlerdir. Elbânî'ye göre hasendir. Aynı zamanda senedlerin tümünde İbn Hacer tarafından saduk bir râvi olarak tanınan Şuayb b. Muhammed (ö. ?) bulunmaktadır.¹⁶⁸

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki râviler sikadır; Harran ve Hicaz bölgelerinde yaşamışlardır. Elbânî'ye göre her iki rivayet de hasendir.¹⁶⁹ İbn Mâce'deki râvilerin; Dımaşk, Mısır, Merv, Medine, Mekke ve Hicaz bölgelerinde ikamet ettikleri bilinmektedir. Elbânî'ye göre ise sahih li-ğayrihîdir.¹⁷⁰

Ebû Dâvûd ve Nesâî'deki rivayetler aynıdır. Yalnızca Ebû Dâvûd “Benî Müt'an'dan” bir kimsenin olduğu ayrıntısına yer vermiştir.¹⁷¹ İbn Mâce ise merfû olarak aktarmış ve Hz. Ömer'in mektup yazdığına dair bir ibare bulunmamakla beraber Hz. Peygamberimizin “*baldan onda bir zekât*” aldığını bildirmiştir. Elbânî'ye göre ise bu rivayet sahihtir.¹⁷²

2.4.3 Ebû Mûsâ'ya Müslüman Tüccarlardan Zekât Oranları Hakkındaki Mektup

Bu mektubu İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm tahrîc etmiştir. Söz konusu mektup İbn Ebî Şeybe'de şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى، «أَنْ خُذَ مِنْ مَرٍّ بِكَ مِنْ تِجَارِ الْمُسْلِمِينَ مِنْ كُلِّ مَائَتِي دِرْهَمٍ خُمُسَةً دَرَاهِمٍ“

Hasan el-Basrî, Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ'ya yazdığı bir mektubunda: “*Sana gelen Müslüman olduğunu bildiğin tüccar kimselerden iki yüz dirhemde beş dirhem zekât al*” dediğini bize bildirir.¹⁷³

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/267.

¹⁶⁹ Nesâî, “Zekât”, 23; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.) “Zekât”, 9.

¹⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye), “Zekât”, 8.

¹⁷¹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 9.

¹⁷² İbn Mâce, “Zekât”, 8.

¹⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/355.

İbn Ebî Şeybe rivayetleri Hasan el-Basrî'den gelmiştir. Ancak mezkûr râvi hakkında İbn Hacer “Müdehş bir râvidir. Rivayet ederken çok hata yapardı” ifadelerini kullanmıştır.¹⁷⁴ Ayrıca Ebû Habîb “Hasan, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” demiştir.¹⁷⁵ Dolayısıyla rivayet zayıftır. İsnadındaki diğer râviler sika olup; Kûfe ve Basralıdır. Abdürrezzâk b. Hemmâm ise üç farklı tarikle tahrîc etmiş olup; üç kanal da Enes b. Sîrîn el-Basrî (ö. 118) ile gelmiştir. Râvi, Hz. Ömer’in vefatından sonra doğmuştur. Rivayetlerin isnadındaki diğer râviler sika ve Basralı’dır.

İbn Ebî Şeybe’nin naklettiği diğer tarikin metninde Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ’ya yazdığı mektup “İki yüz dirhemi aşan her şey için, her kırk dirhemden bir dirhem al” ibaresiyle gelmiştir.¹⁷⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm’da yer alan rivayetlerinin ikisi “Müslümanlardan her kırk dirhemden bir dirhem, zimmîlerden her yirmi dirhemden bir dirhem ve zimmî olmayanlardan her on dirhemden bir dirhem al” ifadesiyle nakledilmiştir.¹⁷⁷ Ancak, bir versiyonu “Ömer b. el-Hattâb’dan bir mektup çıkardı” ifadesiyle aktarılmıştır.¹⁷⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm’da yer alan bir diğer rivayet ise “Ömer b. el-Hattâb, zimmet ehlinin malları, sadaka sahiplerinin (Müslümanlara) geçtiği takdirde öşrünün yarısına, zimmet ehlinden olan müşrik tüccarların mallarında ise yine öşrünün yarısına hükmetti” ibaresiyle aktarılmıştır.¹⁷⁹

2.4.4 Ebû Mûsâ’ya Kadınların Zinet Takılarının Zekâtı Hakkında Yazdığı Mektup

Tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca İbn Ebî Şeybe’nin eserinde yer alan mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ، وَوَكَيْعٌ، عَنْ مُسَاوِرِ الْوَرَّاقِ، عَنْ شُعَيْبٍ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى أَنْ «أَوْمَرُ مَنْ قَبْلَكَ مِنْ نِسَاءِ الْمُسْلِمِينَ، أَنْ يُصَدِّقَ مِنْ خُلَيْهِنَّ، وَلَا يَجْعَلَ الْهَدِيَّةَ، وَالزَّيَادَةَ تَعَارُضًا بَيْنَهُنَّ»

Şuayb el-Kûfî (ö. ?), Hz. Ömer, Ebû Mûsâ’ya yazdığı bir mektupta: “*Etrafında bulunan Müslüman kadınlara, zinet takılarının zekâtını vermelerini söyle. Zekâtını*

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehziib*, 1/160.

¹⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/154.

¹⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/356.

¹⁷⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/88; 6/95.

¹⁷⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/88.

¹⁷⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6/95.

vermek istemezler ve bu nedenle zinetlerini yakınlarıyla hediye ve ödünç kisvesinde değiştirirlerse, onlara bunu yapmamalarını emret” diye yazdığını nakleder.¹⁸⁰

Mezkûr mektup Şuayb b. Yesâr el-Kûfî tarafından Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır. Ancak Şuayb b. Yesâr el-Kûfî, Hz. Ömer’e yetişememiştir, rivayet “mürsel” olarak aktarılmıştır. Ebû Habîb de hadis için “Şuayb, Ömer’e yetişemedi, münkatı’dır” demiştir.”¹⁸¹

2.4.5 Zekât Memurlarına Develerin Zekâtı Hakkında Yazdığı Mektup

İbn Ebî Şeybe dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından da tahrîc edilen söz konusu mektup İbn Ebî Şeybe’de şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيِّ، أَنَّ عُمَرَ، كَتَبَ إِلَى بَعْضِ عُمَّالِهِ: «أَنْ لَا يَأْخُذُوا مِنْ رَجُلٍ لَمْ يَجِدُوا فِي إِبِلِهِ السِّنَّ الَّتِي عَلَيْهَا، إِلَّا تِلْكَ السِّنَّ خُذُوا سِنَّ إِبِلِهِ، أَوْ قِيمَةَ عَدْلٍ“

Abdullah b. Abdirrahman el-Ensârî el-Medenî’nin (ö. 134) bize naklettiğine göre Hz. Ömer zekât memurlarına yazdığı mektubun birinde: “*Bir kimseden alınması gereken yaşa gelmiş deveye ulaşamadığınız zaman yaşı farklı olan bir deveyi almayın. Ya alacağınız deveye yakın başka bir deveyi yahut ona karşılık gelen miktarı para ile alın*” diye bize bildirdi.¹⁸²

İbn Ebî Şeybe’deki hadisin isnadındaki râviler sika olup; Bağdat ve Medinelidir. Rivayet Abdullah b. Abdirrahman el-Ensârî el-Medenî tarafından nakledilmiştir. Ancak Ebû Habîb onun Hz. Ömer’e yetişemediğini dolayısıyla rivayetin münkatı’ olduğunu söylemiştir.¹⁸³ Aynı zamanda isnadda yer alan İbn Cüreyc el-Mekkî hakkında İbn Hacer “sikadır ancak “an” ile rivayet ettiği için müdellis bir râvidir” demiştir.¹⁸⁴ Mezkûr râvi Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın *Musannef*’inde yer alan tariklerde de bulunmaktadır. Bu iki tarikin birinde İbn Cüreyc, Abdullah b.

¹⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/382.

¹⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/246; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Sünenü'l Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 4/234.

¹⁸² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/432.

¹⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/404.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/363.

Abdirrahman'dan "bana haber verildi" şeklinde nakletmiştir. Bu rivayetin Mekke'de öne çıktığı ve nakledildiği söylenebilir. İsnadındaki inkıta nedeniyle rivayet zayıftır.

Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın eserinde yer alan mektupların içerikleri sadaka ve zekât vermenin önemini anlatmaktadır. İbn Cüreyc el-Mekkî, Ensar'dan bazılarından Hz. Ömer'in bazı valilere (görevlilere) şöyle yazdığı bana haber verildi demiştir: *"Müslümanlardan, amelleri için bir temizlik, malları için bir zekât ve Allah'ın bir hükmü olarak sadaka al. Bu hususta düşmanca davranmak Müslümanlara zülümdür. Bu hususta kusurlu davranmak ise hakikatten ödün vermek ve emanete ihanet etmektir. İnsanları mallarıyla faydaları için en uygun ve en yakın meclislere çağır. İnsanların ötekilerle gelenlerle oyalanıp arkadakileri bekletme. Çünkü hayvanların üzerinde çok pislikler vardır ve ağır hareket ederler. Onları yemden uzak tutacak şekilde sulama. Bir adam zekât için koyunlarını getirdiğinde oyalanma. En kötülerinden değil orta olanlarından al. Bir kimseden alınması gereken yaşa gelmiş deveye ulaşmadığınız zaman yaşı farklı olan bir deveyi almayın. Ya alacağınız deveye yakın başka bir deveyi yahut ona karşılık gelen miktarı para ile alın. Onların zekât gereken gebe olanlarına dikkat et. Müslümanların faydası için ondan uzak dur. Çünkü bu hayvanlar, onların bugünkü zenginlikleri ve geleceğin hazinesidir. Sonra yoksulların en zayıflarından, yetimlerden, öksüzlerden, dullardan ve yaşlılardan başlayarak onları yoksullara bölüştürün. Miskinlerden bir aileden bir grup peş peşe sende toplanırsa ve yüklerini taşımak istiyorlarsa develeri onlar arasında pay et peş peşe yüklerini taşınsınlar. Koyunlar da varsa onlara bağışla (ver) ve kimde yalnız ise, her beşten on beşe kadar koyundan eksiltme yapma.*¹⁸⁵

Diğer bir tarikinde ise hayvanların yaşayabileceği zorlukların önüne geçmek için tavsiyeleri yazmaktadır.¹⁸⁶ Ayrıca son tarikindeki ise yukarıdaki mektuptan bir kısım muhtasar olarak nakledilmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/16.

¹⁸⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/42.

¹⁸⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/40.

2.4.6 Koyunların Zekâtı Hakkında Yazdığı Mektup

Tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın eserinde yer alan söz konusu mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، وَغَيْرَهُ يَذْكُرُونَ أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ فِي الْعَنَمِ أَنْ يُقَسَّمُ أَثْلَانًا، ثُمَّ يَخْتَارُ سَيِّدُهَا ثُلُثًا، وَيَخْتَارُ الْمُصَدِّقُ حَقَّهُ مِنَ الثَّلَاثِ الْأَوْسَطِ“

İbn Cüreyc el-Mekkî, babasından ve diğerlerinden şöyle aktarmıştır: Hz. Ömer, koyunlar hakkında bize bir mektup yazdı: “Koyunlar üç kısma bölünsün; sonra sahibinin tercihi doğrultusunda üçte biri seçilsin ve vergi toplayıcı, ortadaki üçte birinden hakkını seçsin.”¹⁸⁸

İbn Cüreyc el-Mekkî rivayeti “babamdan işittim” ifadesiyle nakletmiştir. Ancak babası Hz. Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır. Ayrıca babasının kimlerden naklettiği de bilinmemektedir. Bu nedenle rivayeti zayıf olarak değerlendirebiliriz.

2.4.7 Valilerine Domuz ve İçki Vergi Hakkında Yazdığı Mektup

Yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen mektup şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ سُؤَيْدِ بْنِ عَقْلَةَ، أَنَّ عُمَالَ عُمَرَ كَتَبُوا إِلَيْهِ فِي شَأْنِ الْخَنَازِيرِ وَالْخَمْرِ، يَأْخُذُونَهَا فِي الْجَزْيَةِ، فَكَتَبَ عُمَرُ: أَنْ وَلَوْهَا أَرْبَابَهَا“

Süveyd b. Gafele el-Kûfî (ö. 80) anlatıyor: Hz. Ömer’in valileri, domuz ve içkiler üzerinden vergi alınıp alınmayacağını sormak için Hz. Ömer’e bir mektup gönderdi. Hz. Ömer de valilerine: “Onları kendilerine bırakın” diye bir mektupla karşılık verdi.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/15.

¹⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/439.

Rivayet Süveyd b. Gafele el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir. Süveyd b. Gafele el-Kûfî'nin Hz. Ömer'den rivayette bulunduğu bilinmektedir.¹⁹⁰ Bununla beraber, Ebû Habîb de rivayeti “sahih” olarak değerlendirmiştir.¹⁹¹

2.4.8 Osman b. Huneyf'e Zimmî ve Gayrimüslim Tüccar Vergileri Hakkında Mektup

Bu mektup İbn Ebî Şeybe, Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Yûsuf, İbn Zencûye, İbn Ebû Âsım ve Kâsım b. Sellâm tarafından tahrîc edilmiştir. İbn Ebî Şeybe'de şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي مَجْلَزٍ، أَنَّ عُمَرَ بَعَثَ عُثْمَانَ بْنَ حُنَيفٍ فَجَعَلَ عَلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ فِي أَمْوَالِهِمُ الَّتِي يَخْتَلِفُونَ بِهَا فِي كُلِّ عَشْرِينَ دِرْهَمًا دِرْهَمًا، وَكَتَبَ بِذَلِكَ إِلَى عُمَرَ فَرَضِي وَأَجَازُهُ وَقَالَ لِعُمَرَ: كَمْ تَأْمُرُنَا أَنْ نَأْخُذَ مِنْ تُجَّارِ أَهْلِ الْحَرْبِ؟ قَالَ: كَمْ يَأْخُذُونَ مِنْكُمْ إِذَا أَتَيْتُمْ بِلَادَهُمْ؟ قَالُوا: الْعُشْرُ قَالَ: فَكَذَلِكَ فَخُذُوا مِنْهُمْ “

Ebû Miclez el-Basrî (ö. 106) naklediyor: Ömer b. el-Hattâb, Osman b. Huneyf el-Medenî'yi (ö. 41) zimmîlerden (cizye) vergi alması için gönderdi. Zimmîler alım-satım (ticaret) için kullandıkları eşyalarında (mallarında) her yirmi dirhem için bir dirhem vermeyi istediler. Osman b. Huneyf de bu konuda Ömer b. el-Hattâb'a bir mektup yazdı. Hz. Ömer'de cevaben istedikleri sayıları onaylayıp kabul etti. Yine mektupla Ömer b. el-Hattâb'a: “Bizimle anlaşma yapmayan Müslüman olmayan tacirlerden ne kadar almamızı buyurursun?” diye soru sordu. Hz. Ömer de orada bulunanlara: “Onlar (gayri müslimler) sizden ne kadar alıyorlar?” diye sorunca onlar da: “onda bir” dediler. Ömer b. el-Hattâb da: *O vakit siz de gayri müslim tüccarlardan aynı miktar alın*” dedi.¹⁹²

¹⁹⁰ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Tarih-i Dımaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî (Darü'l-Fikr, 1995), 72/358.

¹⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/423.

¹⁹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/417.

Sika râvilerce nakledilen bu rivayetteki Ebu Üsame el-Kûfî dışındaki isimler Basralıdır. Ancak Ebû Habîb “Ebû Miclez, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” demiştir.¹⁹³

İbn Ebî Şeybe’deki diğer tarikleri incelediğimizde, dört tarikin Ebû Miclez el-Basrî tarafından aktarıldığı görülmektedir. Bu versiyonlardan biri şu şekildedir: “Hz. Ömer, Osman b. Huneyf’i (Sevad) arazilerin vergisinin tespiti için gönderdi. Osman b. Huneyf’de üzüm bağlarının cerblerinden her biri için on dirhem, hurmalıkların cerblerinden her birine sekiz dirhem, arpa arsalarının cerblerinden her biri için iki dirhem alınmasını uygun gördü. Vergilerin hesabını yaparken de yılda insan başına yirmi dört dirhem olarak netleştirdi ve bayanlar ile küçük çocuklardan vergi almadı.”¹⁹⁴

Bu rivayeti Ebû Habîb “Ebû Miclez, Ömer’den rivayet etmemiştir, (dolayısıyla) münkatı’dır” şeklinde nakleder.¹⁹⁵ Diğer tarikler de benzer şekilde aktarılmıştır.¹⁹⁶ Ayrıca, Hz. Ömer tarafından Kûfeli sika râvilerce benzer şekilde aktarılan bu rivayet Ebû Yûsuf’un *Kitâbü’l-Âsâr* adlı kitabında da “an Ömer” şeklinde nakledilmiştir. Farklı olarak “ekime elverişli araziden bir dirhem alınmasını istemiştir” ifadesi yer alır.¹⁹⁷

Benzer metin Abdürrezzâk b. Hemmâm’da da yer almakta olup; burada da Ebû Miclez el-Basrî tariki ile Basralı sika râvilerce iki farklı tarikle nakledilmiştir.¹⁹⁸ Yalnızca bir versiyonunda “Ömer b. el-Hattâb; Ammâr b. Yasir (ö. 37), Abdullah b. Mes’ûd ve Osman b. Huneyf’i Kûfe’ye gönderdi” ziyadesi vardır.¹⁹⁹ İbn Ebû Âsım ise, benzer bir rivayeti Hârise b. Mudarrib el-Kûfî (ö. 71) tariki ile Kûfeli sika râvilerce mektup metni olarak aktarmıştır.²⁰⁰ Hârise b. Mudarrib el-Kûfî, Hz. Ömer’den rivayette bulunanlar arasındadır.²⁰¹ Dolayısıyla rivayeti sahih olarak değerlendirebiliriz. Kâsım b. Sellâm

¹⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/355.

¹⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/430.

¹⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/398.

¹⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/430; 6/428, 436.

¹⁹⁷ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî, *Kitâbü’l-Âsâr*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye), 1/194.

¹⁹⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6/100.

¹⁹⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 10/333.

²⁰⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve’l-Mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyad: Darü’r-Raye, 1991), 1/190.

²⁰¹ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübrâ*, 6/116.

da mektup gönderdiğine dair herhangi bir ifade olmadan, Ebû Miclez el-Basrî nakliyle yer vermiştir.²⁰² Dolayısıyla rivayet zayıftır. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere Ebû Habîb, Hz. Ömer'den rivayet etmediğini beyan etmiştir.

İbn Ebî Şeybe'deki diğer dört tarik ise Ebû Avn Muhammed b. Ubeydillah es-Sekafî el-Kûfî (ö. 116) tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetlerin iki versiyonunda farklı olarak “*Maddi durumu iyi olan erkeklerden kırk sekiz dirhem, orta derecede olanlardan yirmi dört dirhem, maddi durumu iyi olmayanlardan da on iki dirhem alınması kararlaştırılmıştır*” ifadeleri yer almaktadır.²⁰³ Diğer iki versiyonunda ise “*Yaş hurma (için) beş dirhem ve beş (kafiz) yiyecek*” ziyadesi bulunur.²⁰⁴ Ancak Ebû Habîb rivayet için “Ebû Avn es-Sekafî, Ömer'den işitmediği için münkatı'dır” der.²⁰⁵ İbn Zencûye'de ise, Hz. Ömer'in mektup yazdığına dair bir ibare bulunmamakla birlikte, metin içerik olarak benzer şekilde Hârîse b. Mudarrib el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır.²⁰⁶ Bu rivayet de bizce sahihtir. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere mezkûr râvinin Hz. Ömer'den rivayette bulunduğu bilinmektedir.

İbn Ebî Şeybe'de son iki tarik ise Yesar b. Numeyr el-Medenî (ö. ?) tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetler de Hz. Ömer'in şu ifadeleri yer almaktadır: “*Yeminime uygun hareket etmediğimi gördüğün zaman benim adıma on yoksulun yiyecek ihtiyacını gider. Her fakire sa' (1,5 kg) buğdaydan veya sa' arpadan veyahut da yarım sa' hurmadan ver.*”²⁰⁷ Ebû Habîb, bu rivayetlerden birini “Ebû Halid saduk olduğu için hasendir” demiştir.²⁰⁸ Diğerini ise “Leys el-Kûfî (ö. 138) zayıftır, rivayet de zayıftır” der.²⁰⁹ Bu rivayet, Abdürrezzâk b. Hemmâm da Yesar b. Numeyr el-Medenî tariki ile Kûfeli sika râviler tarafından da aktarılmıştır.²¹⁰ Yesar b. Numeyr el-Medenî Hz. Ömer'in azatlısı olup ondan rivayet de bulunmuştur.²¹¹ Dolayısıyla rivayet bizce sahihtir.

²⁰² Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Muhammed Halîl Herrâs (Beyrut: Darü'l-Fîkr), 1/639.

²⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/430; 6/429.

²⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/435, 435.

²⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/397-398.

²⁰⁶ İbn Zencûye, *Emval*, 1/158.

²⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/70, 71.

²⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 7/279.

²⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 7/281.

²¹⁰ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 8/507.

²¹¹ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 6/145.

2.4.9 Ordu Komutanlarına ve Zekât Memurlarına Zimmî Vergileri Hakkında Yazdığı Mektup

Bu rivayet İmâm Mâlik, İbn Ebî Şeybe, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Saîd b. Mansûr tarafından tahrîc edilmiştir. Söz konusu rivayet İmâm Mâlik'in eserinde mektup gönderildiğine dair bir ibare olmadan şu şekilde nakledilmiştir:

” وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَسْلَمَ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ضَرَبَ الْجُزْيَةَ عَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ أَرْبَعَةَ دَنَانِيرَ، وَعَلَى أَهْلِ الْوَرَقِ أَرْبَعِينَ دِرْهَمًا، مَعَ ذَلِكَ أَرْزَأَقُ الْمُسْلِمِينَ وَضِيْفَةً ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ“

Ömer b. el-Hattâb'ın azatlısı olan Eslem el-Medenî naklediyor: Hz. Ömer, Mısır ve Şam'da yaşayan zimmîlerden dörder dinar, Irak'ta yaşayan zimmîlerden ise kırkar dirhem vergi (cizye) koydu. Aynı zamanda Müslüman kimselere yardımı ve misafirlik süresini üç gün olarak belirledi.²¹²

Mektup, İbn Ebî Şeybe'nin bir tariki dışında Hz. Ömer'in âzatlısının oğlu Zeyd b. Eslem el-Medenî tarafından nakledilmiştir. Mektupların, cizye vergisi toplamak için görevli memurlara, ordu komutanlarına ve Zekât memurlarına gönderildiği görülmektedir.

İmâm Mâlik'te yer alan bu rivayet Medineli sika râviler tarafından aktarılmıştır. Abdürrezzâk b. Hemmâm'da ise dört farklı tariki bulunmaktadır. İkiisi “Ehl-i Kitap” babında, diğer ikisi de “Ehl-i Kitâbeyn” babında yer alır. Mektupların dördü de ordu komutanlarına yazılmıştır.²¹³ İki versiyonun isnadında İbn Hacer tarafından zayıf bir râvi olarak cerh edilen Abdullah b. Ömer el-Adevî el-Medenî bulunur.²¹⁴

Diğer iki tarikinde Hz. Ömer'in “*Onlara sizin yediğiniz helal yiyeceklerden başka bir şey yedirmeyin*” dediği de nakledilir.²¹⁵ Râviler sika olup Basra ve Medinelidir.

²¹² İmâm Mâlik, “Zekât”, 17.

²¹³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6/85, 88; 10/329, 331.

²¹⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehîz*, 1/314.

²¹⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6/88; 10/329.

Saîd b. Mansûr benzer rivayete “Cihad” babında yer vermiştir. Ancak isnadda Haccac el-Horasânî (ö. 145) bulunmaktadır. İbn Hacer mezkûr râvi hakkında “Tedlis ve hatayı çok yapar” demiştir.²¹⁶ Ayrıca “an” ile naklettiği için rivayet bizce zayıftır.²¹⁷

İbn Ebî Şeybe’de beş farklı tarikle yer alır ancak bunların dördünde Hz. Ömer’in mektup yazdığına dair ifade mevcuttur. Bir tarikinde İmâm Mâlik’te yer alan rivayetten farklı olarak, Hz. Ömer devlet görevlilerine yazdığı bir mektubu şu şekilde geçmektedir: “*Bayanlardan ve sıbyan olanlardan baş vergisi (cizye) almayın. Ancak sakal ve bıyığı çıkmış olan kimselerden baş vergisi (cizye) alın. Verenlerin boyun kısımlarına da mühür vurun.*” Baş vergisi (cizye) alma hususunda peşin (nakdi) malı bulananlardan gümüş ile vereceklerden kırk dirhem ve (sınırlarından seferi olarak geçen) Müslüman kimselerin ihtiyacı olan erzak; altınla ödeyecek olanlardan dört dinar, Şam ahalisinden bir müd buğday ve üç kış zeytinyağı, Mısır ahalisinden bir irdeb (24 sâ’) buğday, giyecek ve bal -Nâfi giyecek ve balın ne kadar olduğunu anımsamıyor- Irak ahalisinden ise on beş sâ buğday alın.” Ubeydullah (rivayet eden kişi) devamında der ki: “*Ne kadar olduğunu anımsamadığım elbise de alınması gerektiğini söyledi.*”²¹⁸

Kûfe ve Medineli sika râvilerce aktarılan bu rivayet Ebû Habîb’e göre sahihtir.²¹⁹ Diğer tariki de benzer nakledilmiştir.²²⁰ Ebû Habîb’in görüşüne göre bu mektup da sahihtir.²²¹ Bir diğer kanalında ise Hz. Ömer’in mektup yazdığına dair bir ibare bulunmamaktadır.²²² Ebû Habîb’e göre bu rivayet de sahihtir.²²³

İbn Ömer el-Medenî ve Eslem el-Medenî tarikiyle gelen mektuplarda ise “*Kadın ve sıbyanları sağ bırakın. Yalnızca tıraş olacak yaşa gelmiş olan erkekleri öldürün*” ifadeleri yer alır.²²⁴ Kûfe ve Medineli sika râvilerce nakledilmekte olup, Ebû Habîb’e göre bu rivayetler de sahihtir.²²⁵

²¹⁶ İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehziib*, 1/152.

²¹⁷ Said b. Mansur, *Sünen*, 2/282.

²¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/429.

²¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/235.

²²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/428.

²²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/234, 335-336.

²²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/469.

²²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/335-336.

²²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/483; 6/484.

²²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/375-376, 373.

2.5 Nikâh Kitabı

Bu konuya ilişkin olarak nakledilen mektuplar, toplamda dört ana rivayet etrafında toplanmıştır. Söz konusu rivayetler, bedevinin evliliği, esir kadınlarla ilişki kurulması, müşriklerle ortaklık yapma durumu, Yahudi kadınla evlilik ve yetimlere evlenirken rızalarının sorulması gibi meseleleri içermektedir.

2.5.1 Bedevinin Evliliği ile İlgili Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde aktarılmıştır:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: نَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ «أَنَّ الْأَعْرَابِيَّ لَا يَنْكِحُ الْمُهَاجِرَةَ حَتَّى يُخْرِجَهَا مِنْ دَارِ الْهَجْرَةِ“

Zeyd b. Vehb el-Kûfî naklediyor: Ömer b. el-Hattâb gönderdiği bir mektupta: “*Muhakkak ki çölde yaşayan bir kimse (bedevi), kendini hicret diyarından çıkarması için hicret eden bir bayanla izdivaçta bulunamaz.*”²²⁶

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm da tahrîc etmiştir. Mektupların tamamı, Zeyd b. Vehb el-Kûfî tarafından nakledilmiştir. Ayrıca Yezîd b. Ebî Ziyâd isnadların ortak râvisidir. Mektupların içerikleri benzer olmakla birlikte üç tarikte de “*Bir Müslüman, Hristiyan bir kadınla izdivaçta bulunabilir; fakat Hristiyan bir adam, Müslüman bir kadınla izdivaçta bulunamaz*” ziyadesi vardır.²²⁷ Diğer versiyonunda ise yalnızca bu ifade yer alır.²²⁸ Ebû Habîb “Yezîd b. Ebî Ziyâd zayıftır. (Dolayısıyla) rivayet zayıftır” der.²²⁹ Mektup, Kûfeli râviler tarafından nakledilmiştir.

²²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/17.

²²⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/175, 177; 9/106.

²²⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6/78.

²²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilazîz, 9/527; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 1/601.

2.5.2 Ebû Mûsâ'ya Esir Kadınlar ve Müşriklerle Ortaklık Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: لَمَّا فُتِحَتْ نُسْتَرُ أَصَابَ أَبُو مُوسَى سَبَايَا، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ أَنْ لَا يَقَعَ أَحَدٌ عَلَى امْرَأَةٍ حَتَّى تَضَعَ، وَلَا يُشَارِكُوا الْمُسْلِمِينَ فِي أَوْلَادِهِمْ، فَإِنَّ الْمَاءَ تَمَامُ الْوَلَدِ“

Hasan el-Basrî naklediyor: Tüster'i aldığımızda Ebû Mûsâ'nın hissesine esir kadınlar (cariye) düştü. Ömer b. el-Hattâb gönderdiği bir mektupta şunları yazdı: *“Aranızdan hiçbiriniz, doğum yapana dek gebe olan cariyelerle bir ilişkide bulunmasın, çocukları konusunda da Allah'a şirk koşanlarla (müşriklerle) ortaklık yapmayın. Zira meni (su) evladının (çocuğun) tümündendir.”*²³⁰

Bu mektubu İbn Ebî Şeybe dışında İbn Ca'd'da tahrîc etmiştir. Fakat İbn Ca'd'ın naklinde Hz. Ömer'in mektup yazdığına dair bir ibare bulunmamakla birlikte içerik olarak benzerdir.²³¹ Her iki rivayet de Hasan el-Basrî tariki ile nakledilmekte olup; her ikisinde de Eş'as el-Basrî (ö. ?) bulunur. Ebû Habîb “Eş'as zayıf olduğu için (hadis) zayıftır” şeklinde ifade etmiştir.²³² Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz üzere İbn Hacer, Hasan el-Basrî hakkında da “Çokça irsal ve tedlis yapardı” demiştir.²³³ Aynı zamanda rivayeti de “an” ile naklettiğini görmekteyiz. İsnadındaki râviler ise Basra ve Kûfelidir.

2.5.3 Huzeyfe b. Yeman'a Yahudi Kadınla Evlilik Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup İbn Ebî Şeybe'de şu şekilde nakledilmektedir:

” عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنِ الصَّلْتِ بْنِ بَهْرَامَ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: تَزَوَّجَ حُذَيْفَةُ يَهُودِيَّةً فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ أَنْ خَلَّ سَبِيلَهَا، فَكَتَبَ إِلَيْهِ: إِنْ كَانَتْ حَرَامًا خَلِّتُ سَبِيلَهَا فَكَتَبَ إِلَيْهِ: إِنِّي لَا أَرُ عُمْ أَنَّهَا حَرَامٌ، وَلَكِنِّي أَخَافُ أَنْ تَعَاظُوا الْمُؤْمِسَاتِ مِنْهُنَّ“

²³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/29.

²³¹ İbn Ca'd, *Müsned*, 1/345.

²³² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 9/564.

²³³ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/160.

Şakîk (Ebû Vâil) el-Kûfî naklediyor: Huzeyfe (b. Yeman), Yahudi bir bayan ile izdivaçta bulundu. Bunu haber alan Ömer b. el-Hattâb, Huzeyfe'ye: “*Onu özgür (serbest) bırak*” diye bir mektup gönderdi. O da Hz. Ömer'e: “Şayet Allah'ın yasakladığı bir şeyse onu bırakırım” şeklinde bir mektup yazdı. Ömer b. el-Hattâb da buna cevaben: “*Önceden kitap verilmiş olan kadınlarla evlilik yapmanın haram olduğunu iddia etmiyorum. Fakat onlardan zina edenleriyle evlilik yapmanızdan endişe duyuyorum*” yazarak mektuba karşılık verdi.²³⁴

İbn Ebî Şeybe haricinde Saîd b. Mansûr tarafından da tahrîc edilmiştir. Her iki rivayet de Şakîk b. Seleme (Ebû Vâil) el-Kûfî tarikiyle Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir. Yukarıda geçtiği üzere İbn Hacer onu “muhadramun” olarak tanıtır. Ayrıca Ebû Habîb'in görüşüne göre rivayet sahihtir.²³⁵ Saîd b. Mansûr'un eserinde de rivayet benzer şekilde geçmektedir.²³⁶

2.5.4 Yetimlere Evlilik Rızasının Sorulması Hakkında Yazdığı Mektup

Mektubun kime gönderildiği tespit edilememiştir. Abdürrezzâk bu mektuba eserinde şu şekilde yer vermiştir:

” عَنْ الثَّوْرِيِّ، عَنْ مَنصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ: أَنْ تُسْتَأْمَرَ الْيَتِيمَةُ فِي نَفْسِهَا، فَإِنْ سَكَتَتْ فَهُوَ رِضَاهَا قَالَ: وَقَالَ الشَّعْبِيُّ: إِنْ سَكَتَتْ، أَوْ بَكَتْ، أَوْ ضَحِكَتْ فَهُوَ رِضَاهَا، وَإِنْ أَبَتْ فَلَا يَجُوزُ عَلَيْهَا “

İbrahim en-Nehaî el-Kûfî naklediyor: Hz. Ömer şöyle bir mektup yazdı: “*Yetimin rızası sorulmalıdır. Eğer susarsa rızası vardır.*” Şa'bî dedi ki: Eğer susar, ağlar veya gülerse, rızası vardır. Eğer reddederse, o zaman (onu evlendirmek) caiz değildir.²³⁷

Abdürrezzâk b. Hemmâm dışında İbn Ebî Şeybe ve Saîd b. Mansûr tarafından da tahrîc edilmiştir. Üç rivayet de İbrahim en-Nehaî el-Kûfî tariki ile Kûfe'i sika râvilerce

²³⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/474.

²³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 9/215.

²³⁶ Said b. Mansur, *Sünen*, 1/224.

²³⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/145.

nakledilmiştir. Ebû Habîb bu rivayeti “İbrahim, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” diye nakleder.²³⁸

Hz. Ömer’in mektup yazdığına dair ibare yalnızca tahrîcini yaptığımız rivayette bulunmaktadır. Mektup, Saîd b. Mansûr ve İbn Ebî Şeybe’nin eserlerinde de benzer şekilde aktarılmıştır.²³⁹

2.6 Talâk Babı

Bu konu başlığı altında yer alan mektuplar, toplamda beş rivayet etrafında derlenmiştir. Bu mektupların nafaka, kadının talâk konusundaki hürriyeti, talâk yerine geçen ifadeler, ordulara getirilen süre sınırlaması ve Hâni’ b. Kabîsa’nın yaşadığı olaya dair çeşitli konuları içerdiği gözlemlenmektedir.

2.6.1 Ordu Komutanlarına Talâk ve Nafaka Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: نا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، قَالَ: نا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أُمَرَاءِ الْأَجْنَادِ، فِيمَنْ غَابَ عَنْ نِسَائِهِ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ، فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَرْجِعُوا إِلَى نِسَائِهِمْ، إِمَّا أَنْ يُفَارِقُوا، وَإِمَّا أَنْ يَبْعَثُوا بِالنَّفَقَةِ، فَمَنْ فَارَقَ مِنْهُمْ، فَلْيَبْعَثْ بِنَفَقَةٍ مَا تَرَكَ“

Nâfi’ el-Medenî, Hz. Ömer’in ordu komutanlarına yazdığı bir mektupta şöyle dediğini nakleder: “*Medine halkından olup zevcelerinden ayrı yaşayan erkeklerin, zevcelerinin yanına gitmesini ferman buyurdu. Verdiği buyruğa göre ya zevceleriyle olan evliliklerini sonlandıracaklar veya eşlerine nafaka vermeyi kabul edecekler. Talâk olduğunda da iddet süresince eşlerine nafakalarını gönderilmesini emretti.*”²⁴⁰

²³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 9/178.

²³⁹ Saîd b. Mansur, *Sünen*, 1/182; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/460.

²⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/169.

Mektup İbn Ebî Şeybe dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından da tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb'e göre rivayet sahihtir.²⁴¹ Mektup Nâfi' el-Medenî tariki ile Kûfe ve Medineli sika râvilerce nakledilmiştir.

Benzer mektup Abdürrezzâk b. Hemmâm'da Nafi' ve İbn Ömer tarikiyle de nakledilmiştir. Abdullah b. Ömer, Hz. Ömer'in oğludur ve muksirûndandır.²⁴² İsnadındaki râviler sika ve Medinelidir.²⁴³ Nâfi' el-Medenî tarikiyle gelen rivayette mektubu valilerine yazdığı geçmektedir.²⁴⁴ İncelediğimiz kadarıyla metin kısmında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak, daha önce belirtildiği üzere Nâfi' el-Medenî'nin, Hz. Ömer'den rivayeti münkatı'dır. İsnaddaki diğer râviler ise sika olup, rivayet Basra ve Medineli râvilerce nakledilmiştir.

2.6.2 Kadının Talâk Konusundaki Hürriyeti Hakkında Yazdığı Mektup

Tespit edebildiğimiz kadarıyla mektup yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: نَا وَكَيْعٌ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ الْخَطْمِيِّ، أَنَّ عُمَرَ، كَتَبَ يُخَيِّرُنَ،

Abdullah b. Yezîd el-Hatmî el-Kûfî (ö. 69), Hz. Ömer'in: “*Kadın (boşanmayı seçip seçmeme hususunda) serbest bırakılır*” şeklinde bir mektup yazdığını nakleder.²⁴⁵

Bu rivayet Ebû Habîb'e göre sahihtir.²⁴⁶ Abdullah b. Yezîd el-Hatmî “küçük sahâbî” olarak bilinir.²⁴⁷ Mektup Abdullah b. Yezîd el-Hatmî el-Kûfî tariki ile Kûfeli ve Basralı sika râvilerce nakledilmiştir.

²⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 10/428.

²⁴² İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/315.

²⁴³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/93.

²⁴⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/93.

²⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/106.

²⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 10/238.

²⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/329.

2.6.3 Hâni' b. Kabîsa'ya Müslüman Eşleriyle Kalması Hakkındaki Buyruğu

Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Ancak burada Hz. Ömer'in mektup yazdığından ziyade "hüküm verdi" anlamında geçmektedir. İlgili hüküm kaynakta şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: نَا وَكِيعٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ الْحَكَمِ، أَنَّ هَانِيَّ بْنَ قَبِيصَةَ الشَّيْبَانِيَّ وَكَانَ نَصْرَانِيًّا، كَانَ عِنْدَهُ أَرْبَعُ نِسْوَةٍ فَأَسْلَمْنَ، فَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنْ يُفَرِّزَنَّ عَنْهُ،

Hakem el-Kûfî (ö. 113) anlatıyor: Hâni' b. Kabîsa eş-Şeybânî'nin (?), Müslüman olmadan önce dört eşi vardı. Ömer b. el-Hattâb, hanımları Müslüman olduğu zaman, eşlerinin yanında kalmasına dair bir buyruk verdi”²⁴⁸

Bu rivayete Ebû Habîb “Hasan, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır” der.²⁴⁹ Bu rivayet Hakem el-Kûfî tariki ile Kûfeli ve Basralı sika râvilerce nakledilmiştir.

2.6.4 Abdullah b. Mes'ûd'a “Canının İsteddiği Yere Git” Sözünün Hükümü Hakkında Yazdığı Mektup

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu mektubu yalnızca İbn Ebî Şeybe tahrîc etmiştir. Söz konusu mektup eserde şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: نَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ تَمِيمٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: أَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ فِي رَجُلٍ قَالَ لِامْرَأَتِهِ: حَبْلُكَ عَلَى غَارِبِكَ فَكَتَبَ ابْنُ مَسْعُودٍ إِلَى عُمَرَ فَكَتَبَ عُمَرُ: مَرُّهُ فَلْيُؤَافِنِي بِالْمَوْسِمِ، فَوَافَاهُ بِالْمَوْسِمِ، فَأَرْسَلَ إِلَيَّ عَلِيٌّ، فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، مَا نَوَيْتُ؟ قَالَ: نَوَيْتُ امْرَأَتِي، قَالَ: فَفَرَّقَ بَيْنَهُمَا“

Atâ el-Mekkî (ö. 114) bildirdi: Bir adamın eşine: “Canının istediği yere git!” demesi üzerine İbn Mes'ûd'a soruldu. O da Hz. Ömer'e sormak için bir mektup yazdı. Hz. Ömer: “Adama söyle, hac zamanı gelince hacca gitsin” diye bir mektupla karşılık verdi. Adam hacca gitti ve hac görevini ifa etti. Hz. Ömer adı geçen adamı Hz. Ali'nin (ö. 40) yanına gönderdi. Hz. Ali adama: “Allah adı hakkı için söyle, bu cümleyi

²⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/106.

²⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 10/239.

kurmadaki asıl niyetin neydi?” diye sorunca o adam: “Eşimi (boşamayı kastetmişim)” dedikten sonra Hz. Ali kadınla kocasını boşadı.²⁵⁰

Rivayet Atâ el-Mekkî tariki ile Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır. Ebû Habîb “Atâ, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” der.²⁵¹

2.6.5 Orduların Süre Sınırlaması Hakkında Yazdığı Mektup

Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Saîd b. Mansûr tarafından tahrîc edilen mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْ أَصَدَّقُ، أَنَّ عُمَرَ، وَهُوَ يَطُوفُ سَمِعَ امْرَأَةً، وَهِيَ تَقُولُ:

تَطَاوَلَ هَذَا اللَّيْلُ وَاخْضَلَّ جَانِبُهُ ... وَأَرَقَّيْتُ إِذْ لَا خَلِيلَ إِلَّا عِبُهُ

فَلَوْلَا حَذَارُ اللَّهِ لَا شَيْءَ مِثْلَهُ ... لَرُعِزَّعَ مِنْ هَذَا السَّرِيرِ جَوَانِبُهُ

فَقَالَ عُمَرُ: فَمَا لَكَ؟ قَالَتْ: أَغْرَبْتُ زَوْجِي مُنْذُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ، وَقَدْ اسْتَفْتَيْتُ إِلَيْهِ. فَقَالَ: أَرَدْتِ سُوءًا؟ قَالَتْ: مَعَاذَ اللَّهِ قَالَ: فَاْمْلِكِي عَلَى نَفْسِكَ فَإِنَّمَا هُوَ الْبَرِيدُ إِلَيْهِ» فَبِعَتْ إِلَيْهِ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَى حَفْصَةَ فَقَالَ: إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ أَمْرِ قَدْ أَهْمَنِي فَأَفْرِجِيهِ عَنِّي، كَمْ تَشْتَاقُ الْمَرْأَةَ إِلَى زَوْجِهَا؟ فَحَفْصَتُ رَأْسَهَا فَاسْتَحْيَتْ. فَقَالَ: فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ، فَاسْتَارَتْ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ وَإِلَّا فَأَرْبَعَةً. فَكَتَبَ عُمَرُ أَلَّا تُحْبَسَ [ص:152] الْجِيُوشُ فَوْقَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ“

İbn Cüreyc el-Mekkî naklediyor: “Birisi bana Ömer’in, dolaşmaya çıkmışken bir kadının şöyle dediğini duyduğunu söyledi: “Bu gece uzun ve bir tarafı karanlık... ve bu beni endişelendiriyor çünkü oynayacak bir erkek arkadaşım yok. Eğer Allah’ın tedbiri olmasaydı, bu yataktan sarsılarak kalkardım. Hz. Ömer: “Senin için ne var?” dedi. Kadın dedi ki: “Dört aydır kocamdan uzaklarda bıraktın ve ben onu özledim” demesi üzerine Hz. Ömer: “Kötü bir şey mi istiyorsun?” dedi. Kadın: “Allah’a sığınırım!” dedi. Hz. Ömer: “O zaman kendini kontrol et. Çünkü o sadece sana bir haberci” dedi. Daha sonra Hz. Ömer, Hafsa’nın yanına gitti ve şöyle dedi: “Sana beni ilgilendiren bir mesele soruyorum. Bir kadın kocasını ne kadar özler?” Hafsa: “Bir kadın kocasını ne kadar özler?” dedi. Başını öne eğdi ve utandı. “Şüphesiz Allah

²⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/78.

²⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 10/153.

haktan utanmaz.” O da: “Üç ay veya dört ay” dedi. Hz. Ömer de şöyle bir mektup yazdı: “*Ordular dört aydan fazla tutulmamalıdır.*”²⁵²

Daha önce belirtildiği üzere İbn Hacer’e göre Cüreyc el-Mekkî, sika bir râvidir. Ancak “Tasdik ettiğim birisi bana haber verdi” ibaresindeki kişi bilinmemektedir. Diğer tariki ise Mamer b. Raşid el-Basrî ile nakledilmiştir. Fakat “belegani” lafzıyla rivayet etmiştir.²⁵³ Dolayısıyla zayıftır. Metinlerdeki farklılık ise “*orduların altı aydan fazla tutulmaması*” gerektiğine dair yazdığı ifadesidir.

Saîd b. b. Mansûr, rivayeti Zeyd b. Eslem el-Medenî (ö. 136) tariki ile Medineli râvilerce nakletmiştir. Zeyd b. Eslem el-Medenî Hz. Ömer’in öğrencileri arasında yer alır.²⁵⁴ Ancak İbn Hacer, isnadda yer alan Attaf b. Halid el-Medenî (ö. 179) hakkında “sıkadır fakat zaman zaman hata yapar” ifadesini kullanmıştır.²⁵⁵ Mektuptaki farklılık ise “*İnsanlar bir ay gidip, dört ay savaşıacaklar, bir ay da dönecekler*” ifadesidir.²⁵⁶

2.7 Cihad Kitabı

Bu konu başlığı altında yer alan mektuplar dört rivayet ekseninde derlenmiştir. Bu bağlamda ele alınan mektupların içeriğinde, eman verme, muharebede ordunun oruç tutmaması gerektiğine dair buyruk ve ganimet ile ilgili uygulamalar gibi konular yer almaktadır. Ayrıca, Hz. Ömer’in cihatta karşılaşılan zorlukların kolaylığa dönüşeceğine dair orduya yazdığı mektup da yer alır.

²⁵² Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/151.

²⁵³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/152.

²⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/439.

²⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/393.

²⁵⁶ Said b. Mansur, *Sünen*, 2/210.

2.7.1 Ordu Komutanına Düşmana Karşı Tutum Hakkında Yazdığı Mektup

İmâm Mâlik'in *Muvatta*'nda yer alan ve özellikle Farsça'da "matras" ifadesinin "emân verme" anlamına geldiği ilgili rivayet şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَتَبَ [ص:449] إِلَى غَامِلِ جَيْشٍ، كَانَ بَعَثَهُ: إِنَّهُ بَلَّغَنِي أَنَّ رَجُلًا مِنْكُمْ يَطْلُبُونَ الْعِلَجَ. حَتَّى إِذَا أَسْنَدَ فِي الْجَبَلِ وَامْتَنَعَ. قَالَ رَجُلٌ: مَطْرَسٌ (يَقُولُ: لَا تَخَفْ) فَإِذَا أَدْرَكَهُ قَتَلَهُ. وَإِنِّي. وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا أَعْلَمُ مَكَانَ وَاحِدٍ فَعَلَ ذَلِكَ، إِلَّا ضَرَبْتُ عُقَّةَهُ “

İmâm Mâlik, Kûfeli bir kişiden aktarıyor: Hz. Ömer ordu komutanına gönderdiği bir mektupta şöyle yazıyordu: “İşittiklerime göre, içinizden bazı kimseler yabancıların (acem) önde gelenlerin izini sürüyor. Dağa gelince geri adım atıyorlar. Bu esnada o kişilerden biri karşı tarafa (düşmanına) fars dilince matras yani endişelenme (korkma), diyor. Ama o kişiyi ele geçirdiğinde öldürüyormuş. Bu şekilde herhangi birinin yapacağını zannetmiyorum. Şayet böyle yaptığı zaman Allah’a yemin olsun ki boynunu vururum.”²⁵⁷

Bu rivayeti İmâm Mâlik'in yanı sıra Abdürrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebî Şeybe, Saîd b. Mansûr ve Kâsım b. Sellâm da tahrîc etmiştir. İmâm Mâlik bu hadisla amel edilemeyeceğini ve üzerinde icmâ edilmediğini söylemiştir. Matras kelimesinin güvence anlamına geldiğiyle ilgili bu rivayet İbn Ebî Şeybe'de Ebû Atiyye (ö. ?) ve Ebû Vâil el-Kûfî tarafından iki farklı tarikle yer alırken; Saîd b. Mansûr'un eserinde yalnızca Ebû Vâil el-Kûfî tariki ile nakledilmiştir.²⁵⁸

Ebû Habîb'e göre rivayetler sahihtir.²⁵⁹ İsnadında yer alan râviler sika olup, Kûfelidir. İbn Hacer Atiyye hakkında “makbul” demiştir.²⁶⁰ Ebû Hâtim de mezkûr râvi için “bilinmemektedir” ifadesini kullanmıştır.²⁶¹

İbn Ebî Şeybe bir tarikinde farklı olarak “Müslümanlardan bir adam hasmına işaretle: “Eğer oradan aşağı inersen seni öldürecekim.” der ve hasmı da bunu güvence (emân)

²⁵⁷ İmâm Mâlik, “Cihad”, 21.

²⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/511, 511; Said b. Manur, *Sünen*, 2/271.

²⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilazîz, 18/452, 454.

²⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/658.

²⁶¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Dâiretü'l-maârifî'n-nizamiye (Lübnan: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1971), 7/474.

olarak anlayıp bulunduğu yerden inerse, emân vermiş gibi olur” ibareleriyle geçmektedir.²⁶² Benzer lafızlarla “an Ömer” şeklinde de nakledilmiştir.²⁶³ Ebû Habîb “Musa b. Ubeyde (ö. 152) zayıf bir râvidir. Talha b. Ubeydullah el-Medenî el-Kûfî (ö. 121-130), Ömer’den rivayet etmemiştir, (dolayısıyla) münkatı’dır” der.²⁶⁴ Bununla beraber İbn Hacer de Talha b. Ubeydullah el-Medenî el-Kûfî tariki ile Medineli râvilerce nakledilen bu rivayetin isnadında yer alan Musa b. Ubeyde el-Medenî ile ilgili “zayıftır” demiştir.²⁶⁵

Talha b. Ubeydullah el-Medenî el-Kûfî tarikiyle yer alan rivayet Abdürrezzâk b. Hemmâm’da “Bir müşrik gökyüzünü işaret ettiğinde, Allah ona güvence vermiştir; çünkü o, Allah’ın ahdi ve sözleşmesi altındadır.”²⁶⁶ ifadeleriyle yer alır. Benzer bir başka metin Hz. Ömer’in mektubu “insanlara yazdı” ibaresiyle Hâkim b. Umeyr eş-Şâmî (ö. ?) aracılığıyla Şamlı râvilerce de nakledilmiştir.²⁶⁷ Ancak isnadda İbn Hacer tarafından “Hafızası zayıftır” dediği râvi olan Ahvas eş-Şâmî (ö. ?) bulunmaktadır.²⁶⁸ Ayrıca senedinde yer alan Ebû Bekir’i kaynaklarda tespit edemedik. Diğer tarik ise “an Ömer” lafzıyla nakledilmiştir.²⁶⁹

İbn Ebî Şeybe’de emân verme ile ilgili yer alan bir diğer tarik de Müslümanların kölesinin güvence verebileceği ile ilgili rivayet şu şekilde geçmektedir: Âsım b. Süleymân el-Basrî (ö. 142), Ömer b. el-Hattâb döneminde toplam yedi kez muharebeye katılmış olan Fudayl b. Zeyd er-Rekkâşî el-Basrî’den (ö. 95) anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb bir askeri birlik yolladı ve ben de o birliğin içindeydim. Sihriyâc halkının etrafını sardık. Kuşattığımız gibi orayı alacağımızı anladığımızda: “Biraz istirahat edip sonra alırız” diye düşündük. Oradan ayrıldığımızda Müslümanlara ait bir köle arkamızda kalmıştı. Kendi dilleriyle aralarında bir şeyler konuştular. Daha sonra o köle bir kâğıt üzerine onlara güvence (emân) verdiğini yazdıktan sonra oka tutturup

²⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/511.

²⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/511.

²⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/455.

²⁶⁵ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehziib*, 1/552.

²⁶⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 5/222.

²⁶⁷ Said b. Manur, *Sünen*, 2/383.

²⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehziib*, 1/96.

²⁶⁹ Said b. Manur, *Sünen*, 2/270.

karşı tarafa attı. O kimseler de bu güvenceye istinat ederek burçlarından dışarı çıkmaya başladılar.

İstirahat edip geri geldiğimiz zaman onların dışarda olduklarını görünce: “Ne oldu?” diye sormak için seslendik. Onlar da: “Bize güvence (emân) verdiğiniz için çıktık” dediler. Biz de: “Size biz emân vermedik. Bunu size veren etkisi olmayan bir köle verdi, içeri girin de biz de bunu müminlerin emirine haber verelim ve onun dediğini uygulayalım” dedik. Fakat onlar: “Biz kimin köle olup olmadığını bilmeyiz. İçeri de girmeyiz! Dilerseniz bizim canımıza kıyın dilerseniz de emâna göre hareket edin!” dediler. Hz. Ömer’e durumu anlatan bir mektup yazdık. Hz. Ömer: “*Müslümanların kölesi, hür Müslüman gibidir. Onun vereceği güvence (emân) diğer Müslümanlar içinde bağlayıcıdır*” diye bize bir mektup gönderdi. Böylece Hz. Ömer Müslüman bir kölenin verdiği güvenceyi (emânı) bağlayıcı olarak kabul etti.²⁷⁰

Ebû Habîb rivayet için “sahih” der.²⁷¹ Kûfeli ve Basralı sika râvilerce nakledilen bu mektubun benzerine Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Kâsım b. Sellâm da yer vermiştir.²⁷² Fudayl b. Zeyd el-Basrî tariki ile Basralı sika râvilerce aktarılmıştır. Fudayl b. Zeyd’in, Hz. Ömer ile birlikte yedi gazveye katıldığı bilinmektedir.²⁷³

Son olarak İbn Ebî Şeybe’de Ebû Vâil el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râvilerce nakledilen rivayet şu şekilde geçmektedir: Biz Hânîkîn’e sefere çıktığımızda Ömer b. el-Hattâb’dan şöyle bir mektup geldi: “*Bir burç (kale) kuşatıldıktan sonra içindeki kimseler Allah’ın hükmüne razı olup teslim olmak istediklerinde bunu boş çevirin. Zira Allah’ın hükmü hususunda isabet ettirip ettiremeyeceğinizi bilemezsiniz. Fakat kendi hükmünüzle teslim olmak istediklerinde kabul edebilirsiniz. Daha sonra o kimseler için istediğiniz hükmü verebilirsiniz.*”²⁷⁴

Ebû Habîb’in görüşüne göre bu mektup sahihtir.²⁷⁵

²⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/510.

²⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/450-451.

²⁷² Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 5/222; Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/243.

²⁷³ İbn Sa’d, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 7/93.

²⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/512.

²⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/456.

İçerik olarak benzer olan bu rivayet Abdürrezzâk b. Hemmâm da iki tarik ile yer alır.²⁷⁶ Ancak isnadlarında farklı olarak Mamer b. Râşid el-Yemenî el-Basrî bulunur. İbn Hacer, mezkûr râvi hakkında “sikadır fakat A’meş’ten rivayetinde eksikleri vardır” demiştir.²⁷⁷ İsnadını incelediğimizde rivayeti A’meş’ten naklettiğini görüyoruz. Bir diğer tariki ise isnadda farklı olarak daha önce de belirtildiği üzere müdellis bir râvi olarak tanınan Sevrî el-Kûfî bulunmakta olup rivayeti “an” ile nakletmiştir.²⁷⁸ Aynı zamanda bu ibarelerin benzeri merfû olarak da nakledilmiştir.²⁷⁹ Ancak rivayetlere ilişkin kesin bir hüküm vermek güç olmakla birlikte, yukarıda ifade edilen hususlar, rivayetlerin güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

2.7.2 Düşmanı Kuşatan Gruba Oruç Tutmamaları Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزَرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى قَوْمٍ مُحَاصِرِينَ الْعَدُوَّ فِي رَمَضَانَ: أَلَا تَصُومُوا“

Saîd b. Cübeyr el-Kûfî (ö. 94) naklediyor: Ömer bin Hattâb, Ramazan'da düşmanı kuşatan bir gruba: “Oruç tutmayın” diye bir mektup yazdı.²⁸⁰

Yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın eserinde yer alan bu mektup Saîd b. Cübeyr el-Kûfî tariki ile Basralı ve Cezireli sika râvilerce nakledilmiştir. Ancak Saîd b. Cübeyr, Hz. Ömer’in vefatından sonra doğmuştur.

2.7.3 Sa’d’a Kâdisiyye Ganimet Dağıtımı Hakkında Yazdığı Mektup

Söz konusu mektup şu şekilde aktarılmıştır:

” حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى سَعْدِ يَوْمَ الْقَادِسِيَّةِ: «إِنِّي قَدْ بَعَثْتُ إِلَيْكَ أَهْلَ الْحِجَازِ وَأَهْلَ الشَّامِ، فَمَنْ أَدْرَكَ مِنْهُمْ الْقِتَالَ قَبْلَ أَنْ يَتَفَقَّأُوا فَأَسْنَهُمْ لَهُمْ“

²⁷⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 5/220, 219.

²⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/541.

²⁷⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 5/219.

²⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/137.

²⁸⁰ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 5/302.

Şa'bî el-Kûfî naklediyor: “Ömer b. el-Hattâb, Kâdisiyye muharebesinin olduğu zamanlarda, Sa'd'a yazdığı bir mektupta: “*Hicaz ve Şam tebaasını sana yolluyorum. Cesetleri dağılıp çürümeden muharebe alanına yetişen kimselere ganimetten hisse ver.*”²⁸¹

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Saîd b. Mansûr tahrîc etmiştir. Mektuplar Şa'bî el-Kûfî tarafından nakledilmiştir. Mektupların tümü de Sa'd'a yazılmıştır. Ayrıca, tariklerin isnadında zayıf bir râvi olan Mücâlid el-Kûfî (ö. 144) ortak râvidir.²⁸² Şa'bî el-Kûfî, Hz. Ömer vefat etmeden yaklaşık dört yıl önce dünyaya gelmiştir. Ebû Habîb de rivayet için “Mücâlid zayıf bir râvidir. Âmir, Ömer'den rivayet etmemiştir, (dolayısıyla) münkatı'dır” der.²⁸³ Bu mektup Kûfeli râvilerce aktarılmıştır. Benzer rivayete Abdürrezzâk b. Hemmâm da yer vermiştir.²⁸⁴

İçerik olarak benzer rivayet, Abdürrezzâk ile Saîd b. Mansûr'un eserlerinde de yer alır. Bununla birlikte rivayetlerin içeriği incelendiğinde öldürülenlerin Farslılar olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁵ Her iki rivayet de Kûfeli râvilerce nakledilmiştir. Yalnızca Saîd b. Mansûr'un bir tarikinde yer alan râvilerden biri Vâsıtî'dir.

2.7.4 Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a Cihadda Sabır Hakkında Yazdığı Mektup

Bu mektup İmâm Mâlik ve İbn Ebî Şeybe'nin eserlerinde yer alır. Söz konusu mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، قَالَ كَتَبَ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، يَذْكُرُ لَهُ جُمُوعًا مِنَ الرُّومِ وَمَا يَتَخَوَّفُ مِنْهُمْ. فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: أَمَّا بَعْدُ. فَإِنَّهُ مَهْمَا يَنْزِلُ بِعَبْدٍ مُؤْمِنٍ مِنْ مُنْزِلٍ شَدِيدٍ، يَجْعَلِ اللَّهُ بَعْدَهُ قَرَجًا. وَإِنَّهُ لَنْ يَغْلِبَ عُسْرُ يُسْرَيْنِ. وَأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ فِي كِتَابِهِ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا، وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ}“

Zeyd b. Eslem el-Medenî naklediyor: Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Hz. Ömer'e yazdığı bir mektupta Rumların yığınak yaptıklarını gördüklerinde (onlardan) korku

²⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/493.

²⁸² İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziûb*, 1/520.

²⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/405.

²⁸⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 5/302.

²⁸⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 5/303; Saîd b. Mansur, *Sünen*, 2/333.

duyduklarını duyurdu. Hz. Ömer’de karşılık olarak yazdığı mektupta şöyle diyordu: Konuya gelince, bir mümin ne vakit bir zorlukla karşılaşır, Allah o kula bir kurtuluş yolu gösterir. Bir sıkıntı, iki kolaylık karşısında hiçbir zaman üstün gelemez. Zira Yüce Allah Kur’an’da şu şekilde buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihad için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz*”²⁸⁶

Bu mektup İbn Ebî Şeybe’de Zeyd b. Eslem el-Medenî’nin babası tarafından sika râvilerce nakledilmiştir. İmâm Mâlik’te yer alan rivayetten farklı olarak şu şekilde geçmektedir: Zeyd şöyle dedi: babam dedi ki “*Ben pazardayken, tepeden içlerinde Huzeyfe b. Yemân’ın da bulunduğu beyaz elbiseli kimselerin geldiğine şahit oldum. Düşmanlarını mağlup ettiklerinin müjdesini veriyorlardı. Hz. Ömer’e haber vermek için koştum ve ona: “Ey Emîrül Mü’minîn! Müjde! Allah bize yardım etti ve fetih nasip etti!” dedim. Hz. Ömer de: “Allah en büyük! Oysa birçok kimse: ‘Keşke Hâlid b. Velid (ö. 21) olaydı’ diye serzenişte bulunuyordu.*”²⁸⁷

Ebû Habîb rivayet için “Onda zayıflık var. Hişâm b. Sa’d el-Medenî (ö. 60) saduktur onun vehimleri vardır” demiştir. Muhtemelen bu değerlendirmeyi İbn Hacer’den almıştır.²⁸⁸ Seneddeki ilk râvi Kûfî diğerleri ise Medenîdir. Diğer tariki de benzer şekilde nakledilmiştir.²⁸⁹

2.8 Alışveriş ve Hükümler Kitabı

Bu konu başlığında tahrîci yapılan mektuplar, özellikle sayıca fazla olması hasebiyle dikkat çekmektedir. Çeşitli konuları içeren mektupların büyük bir kısmının İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra yirmi rivayet ekseninde derlediğimiz mektupların birçoğunun zayıf olarak nakledildiği de görülmektedir.

²⁸⁶ İmâm Mâlik, “Cihad”, 21; Âl-i İmrân 3/200.

²⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/8.

²⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/73; İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 1/572.

²⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/222.

2.8.1 Kadınların Mülk Geri Alma Hakkı Hakkında Yazdığı Mektup

Tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*lerinde yer alan rivayet şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ النَّخَعِيِّ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنَّ النِّسَاءَ يُعْطِينَ أَرْوَاجَهُنَّ رَغْبَةً وَرَهْبَةً، فَأَيُّمَا امْرَأَةٍ أَعْطَتْ زَوْجَهَا شَيْئًا فَأَرَادَتْ أَنْ تَعْتَصِرَهُ فَهِيَ أَحَقُّ بِهِ“

Muhammed b. Ubeydillah es-Sekafi el-Kûfi naklediyor: Hz. Ömer: “*Kadınlar eşlerine umut ve korku nedeniyle verdikleri şeyleri (para ve mülklerini) bir gün geri almak istediği zaman, o kadın o şeyde hak sahibi olur*” diye bir mektup yazdı.²⁹⁰

Her iki mektup da Muhammed b. Ubeydillah es-Sekafi el-Kûfi tariki ile Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır. Ebû Habîb bu rivayete “sahih” der.²⁹¹ Mektup Abdürrezzâk'ın eserinde de içerik olarak benzer şekilde yer alır.²⁹²

2.8.2 Gayri Müslimlerden Taşınmaz Mal Satın Alınmaması Hakkında Yazdığı Mektup

İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilen bu mektup İbn Ebî Şeybe'de şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَمُحَمَّدٍ، قَالَا: كَتَبَ عُمَرُ: لَيْسَ لَكُمْ أَنْ تَشْتَرُوا مِنْ عَقَارِ أَهْلِ الذِّمَّةِ، وَلَا مِنْ بِلَادِهِمْ شَيْئًا“

Hasan el-Basrî ve Muhammed b. Sîrîn el-Basrî'nin anlattığına göre Hz. Ömer yazdığı bir mektupta: “*Gayri müslim tebaadan (zimmîlerden), taşınmaz mal ve yer satın almayın*” diye bizi uyardı.²⁹³

²⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/331.

²⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 11/435.

²⁹² Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/114.

²⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/337.

Ebû Habîb rivayet ile ilgili “Hasan, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” der.²⁹⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm rivayete “Ehl-i Kitap” babında yer vermiştir. Hasan el-Basrî nakliyle gelen rivayetlerin metinleri benzerdir.²⁹⁵ Mektuplar, Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir. Ebû Habîb, bir nüshada Muhammed b. Sîrîn el-Basrî’nin fazlalık olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda yukarıda geçtiği üzere Muhammed b. Sîrîn el-Basrî, Hz. Ömer’i görmemiştir; dolayısıyla rivayet münkatı’dır.

2.8.3 Ebû Mûsâ’ya Yeminin İnkârı Konusunda Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ، عَنْ مَعْمَرِ الْبَصْرِيِّ، عَنْ أَبِي الْعَوَّامِ، قَالَ: «كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى أَنَّ الْيَمِينَ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ»

Ebu’l-Avvâm (?), Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ’ya: “*Yemin onu inkâr edenin üstünedir*” diye bir mektup yazdı.²⁹⁶

İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen bu mektup ile ilgili Ebû Habîb “Meçhuldür” der.²⁹⁷ İsnadda yer alan Ebu’l-Avvâm (?) dışındaki râviler Kûfeli ve Basralıdır.

2.8.4 Abdullah b. Mes’ûd’a Hayvanlar Üzerinden Selem Akdi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ: لَا تُسَلِّمْ فِي الْحَيَوَانِ”

²⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 11/449.

²⁹⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6/45; 10/337.

²⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/340.

²⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 11/456.

İbrâhim en-Nehaî el-Kûfî, Hz. Ömer'in Abdullah b. Mes'ûd'a (ö. 32): “*Hayvanlar üzerinden ticaret için akit (selem akdi) yapma!*” diye bir mektup yazdığını bize nakletti.²⁹⁸

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “İbrahim, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” der.²⁹⁹ Mektup, Kûfeli sika râviler tarafından aktarılmıştır.

2.8.5 Irak Halkına Valilere Verilen Hediyeler Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلى، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَهْلِ الْعِرَاقِ: إِنَّ لَنَا هَدَايَا دَهَاقِينَنَا “

Yahyâ b. Saîd el-Medenî (ö. 143), Hz. Ömer'in Irak halkına: “*Valilere (yöneticilere) verilen hediyeler devletin malı kapsamındadır*” şeklinde bir mektup yazdığını bize nakleder.³⁰⁰

Bu mektup İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “Yahya, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” der.³⁰¹ İsnadda yer alan Yahyâ b. Saîd el-Medenî dışındaki râviler Basra ve Kûfeli sika râvilerdir.

2.8.6 Umeyr b. Sa'd'a Kölelerin Dilenciliği Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَوْرٌ، عَنْ يُونُسَ بْنِ سَيْفٍ، عَنْ جَزَامِ بْنِ حَكِيمٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى عُمَيْرِ بْنِ سَعْدٍ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّهُ مَنْ قَبِلَكَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَنْ يُكَاتِبُوا أَرْقَاءَهُمْ عَلَى مَسْأَلَةِ النَّاسِ “

²⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/419.

²⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/143.

³⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/445.

³⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/218.

Hizam b. Hakîm el-Medenî'nin (ö. ?) anlattığına göre Hz. Ömer, Umeyr b. Sa'd'a (ö. 28): “Şöyle ki oradaki Müslümanların, köleleriyle yazışıp (mukâtebe) dilencilik yapmalarına engel ol” diye bir mektup yazdığını nakletti.³⁰²

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “Hizam b. Hakîm, Ömer'e yetişemediği için münkatı'dır” demiştir.³⁰³ Mektup Hizam b. Hakîm el-Medenî tariki ile Kûfe ve Şamlı sika râvilerce aktarılmıştır.

2.8.7 Hz. Muâviye'ye Eşdeğer Değerle Satış Hakkında Yazdığı Mektup

Mektup, İmâm Mâlik'in eserinde şu şekilde yer almaktadır:

”وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ بَاعَ سِقَايَةً مِنْ ذَهَبٍ أَوْ وَرَقٍ بِأَكْثَرِ مِنْ وَزْنِهَا، فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُنْهَى عَنْ مِثْلِ هَذَا إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ»، فَقَالَ لَهُ مُعَاوِيَةُ: مَا أَرَى بِمِثْلٍ هَذَا بَأْسًا. فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: مَنْ يَعْذِرُنِي مِنْ مُعَاوِيَةَ؟ أَنَا أَخْبِرُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَيُخْبِرُنِي عَنْ رَأْيِهِ، لَا أَسَاكِنُكَ بِأَرْضٍ أَنْتَ بِهَا " ثُمَّ قَدِمَ أَبُو الدَّرْدَاءِ عَلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى مُعَاوِيَةَ: أَنْ لَا تَتَّبِعَ ذَلِكَ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ وَرَنَّا بِوَزْنٍ“

Atâ b. Yesâr el-Medenî (ö. 94) naklediyor: Muâviye b. Ebû Süfyân gümüş veya altın kullanarak yapılan su kabın ağırlığından fazlasıyla satınca Ebü'd-Derdâ (ö. 32): Ben Resulullah'tan duyduğuma göre o bu şekilde yapılmasına yasak koydu. Fakat eşdeğer satılmasını uygun gördü dedi. Muâviye: Bunun bir sakıncası olduğunu zannetmiyorum deyince, Ebü'd-Derdâ: Bunun yaptığını ayıplayıp bana destek olacak biri yok mu? Ben ona Resulullah'ın buyurduğunu aktarıyorum. O ise bana kendi düşüncesini dile getiriyor. Ben senin yanında durmam dedi. Daha sonra Hz. Ömer, Muâviye'ye: “Onu eşdeğerinde, misli ağırlığında satmasını” yazdı.³⁰⁴

Bu mektubu İmâm Mâlik dışında Nesâî ve Ahmed b. Hanbel tahrîc etmiştir. Rivayetler, Atâ b. Yesâr el-Medenî tariki ile nakledilmiştir. Nesâî ve Ahmed b.

³⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/469.

³⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/294.

³⁰⁴ İmâm Mâlik, “Buyû”, 31.

Hanbel’de Hz. Ömer’in mektup yazdığı kısmı bulunmamaktadır.³⁰⁵ Elbânî’ye göre rivayet sahihtir.

2.8.8 Mülk Canlandırma Hakkı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ النَّقَّافِيِّ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ: «أَنَّهُ مَنْ أَحْيَا مَوَاتًا فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ»

Muhammed b. Ubeydillah es-Sekafî el-Kûfî, Hz. Ömer’in: “*Her kim işlenmeyecek hale gelmiş bir mülkü yeniden işleyerek canlandırırsa, o arazide hak sahibi olur*” şeklinde bir mektup yazdığını bize bildirdi.³⁰⁶

Bu mektubun yalnızca İbn Ebî Şeybe’nin eserinde yer aldığını gördük. Ebû Habîb rivayeti “Sekafî, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” diye aktarır.³⁰⁷ Mektup, Muhammed b. Ubeydillah es-Sekafî el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır.

2.8.9 Kadı Şüreyh’e Şuf’a Hakkı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَفْصٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى شُرَيْحٍ: أَنْ يَقْضِيَ بِالْجَوَارِ. قَالَ: فَكَانَ شُرَيْحٌ يَقْضِي لِلرَّجُلِ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ عَلَى الرَّجُلِ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ،

Ebû Bekr b. Hafs el-Medenî’nin (ö. ?) anlattığına göre Hz. Ömer, (Kadı) Şüreyh’e şuf’a hakkına riayet edilmesi gerektiği ile ilgili bir mektup gönderdi. Şüreyh ise, Kûfe halkına mensup bir kimsenin satılması düşünülen malın Şam halkına mensup bir kimse tarafından alınması gerektiğine karar verdi.³⁰⁸

³⁰⁵ Nesâî, “Buyû”, 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/520.

³⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/487.

³⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/347.

³⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/519.

Yalnızca İbn Ebî Şeybe'nin eserinde yer alan bu rivayet ile ilgili Ebû Habîb "Ebû Bekir b. Hafs, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır" demiştir.³⁰⁹ Mektup Ebû Bekir b. Hafs el-Medenî tariki ile Kûfe ve Mekkeli sika râvilerce aktarılmıştır.

2.8.10 Satışta Uzlaş Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَلِيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ قُرُوحٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ: لَا تُقَرِّقُوا بَيْنَ الْأَخَوَيْنِ“

Ferrûh eş-Şâmî (ö. ?), Hz. Ömer'in: “İki kardeşin arasını ayırmayın” diye bir mektup yazdığını nakleder.³¹⁰

Bu mektup İbn Ebî Şeybe, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Saîd b. Mansûr tarafından tahrîc edilmiştir. Ferrûh eş-Şâmî tariklerin tümünde ortak râvidir. Ebû Habîb bu rivayet için “Ferrûh, meçhuldür. Ömer'e yetişememiştir, (dolayısıyla rivayet) münkatı'dır” demiştir.³¹¹ Ferrûh eş-Şâmî dışındaki râviler Basra ve Mekkeli olup; sikadır.

Diğer rivayetlerde Ferrûh eş-Şâmî babasından nakletmiştir. Abdürrezzâk b. Hemmâm da benzer şekilde Kûfe ve Mekkeli râviler tarafından aktarılmıştır.³¹² Son olarak, Saîd b. Mansûr'da yer alan rivayet de ise “Satışta anne ile çocuğunun da arasını ayırmayın” ziyadesi vardır.³¹³ Bu mektupta, Kûfeli ve Mekkeli râviler tarafından nakledilmiştir.

³⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/445.

³¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/526.

³¹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/468.

³¹² Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 8/308.

³¹³ Said b. Mansur, *Sünen*, 2/289.

2.8.11 Esir Kadınlar ve Çocukları Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنْ غَامِرٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ: أَلَا تُفَرِّقُوا بَيْنَ السَّبَايَا وَأَوْلَادِهِنَّ“

Âmir el-Kûfî (ö. 102-109), Hz. Ömer'in: “*Esaret altında bulunan kadınları çocuklarından ayırmayın*” şeklinde bir mektup yazdığını nakletti.³¹⁴

İbn Ebî Şeybe'den başka bir eserde tespit edemediğimiz bu rivayeti Ebû Habîb “Eş’as el-Kûfî (ö. 136) zayıftır. Âmir, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” der.³¹⁵ Ebû Habîb’in de belirttiği üzere Eş’as el-Kûfî dışındaki râviler sika olup, Kûfelidir.

2.8.12 Enes b. Malik’e Gümüş Halkalı Kılıçların Satışı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: أَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ وَنَحْنُ بِأَرْضِ فَارِسَ أَنْ لَا تَبِيعُوا السُّيُوفَ فِيهَا حَلَقَةً فِضَّةً بِالْذَرِّهِمِ“

Enes b. Malik el-Basrî’nin anlattığına göre İran (Fâris) beldesinde iken Hz. Ömer’den: “*Kılıçların üzerinde gümüşten bir halka bulunan kılıçları dirhem karşılığında satıp ticari işlemde bulunmayın*” diye eline bir mektup ulaştığını nakleder.³¹⁶

Bu mektubu İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk tahrîc etmiştir. Ebû Habîb’e göre rivayet sahihtir.³¹⁷ Enes b. Malik el-Basrî dışındaki râviler Kûfe, Dımaşk ve Basralıdır. Bir diğer tariki ise “er-Red ‘alâ Ebî Hanîfe” babında yer alır ve sened ile metin açısından

³¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/527.

³¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/472.

³¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/285.

³¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 11/297.

aynıdır.³¹⁸ Ebû Habîb’e göre bu rivayet de sahihtir.³¹⁹ Sened ve metni aynı olan bu rivayet “yani para ile” ziyadesi ile Abdürrezzâk b. Hemmâm’da da yer alır.³²⁰

2.8.13 Kadı Şüreyh’e Cariye ve Miras Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: قَرَأْتُ كِتَابَ عُمَرَ إِلَى شُرَيْحٍ بِذَلِكَ: وَذَلِكَ أَنَّ جَارِيَةً مِنْ فُرَيْشٍ قَالَ لَهَا أَخُوهَا وَهِيَ مَمْلُوكَةٌ: «تَصَدَّقِي عَلَيَّ بِمِيرَاثِكَ مِنْ أَبِيكَ قَبْلَ أَنْ تَذْهَبِي إِلَى زَوْجِكَ، فَقَعَلْتُ، ثُمَّ طَلَبْتُ مِيرَاثَهَا فَرَدَّهَ عَلَيْهَا»

Âmir el-Kûfî anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb’ın (Kadı) Şüreyh’e yazdığı mektubu okuduğumda gördüm ki; Kureys’ten bir cariyenin erkek kardeşi: “*Babanın mirasından kalanları evlenmeden evvel bana tasadduk et*” deyince cariyeye de kardeşinin bu isteğini kabul etmişti. Sonrasında babasının mirasından kalan malı geri istemiş; Şüreyh de kadına mirası iade etmişti.³²¹

Yalnızca İbn Ebî Şeybe’nin eserinde yer aldığını gördüğümüz bu rivayeti Ebû Habîb “Mücâlid’den dolayı zayıftır” der.³²² Mektup, Mücâlid el-Kûfî hariç, Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır.

2.8.14 Ebû Mûsa’ya İçki İçenin Şahitliği Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ إِلَى أَبِي مُوسَى فِي رَجُلٍ شَرِبَ الْخَمْرَ: «إِنْ تَابَ فَأَقْبِلْ شَهَادَتَهُ»

³¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/317.

³¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 20/317.

³²⁰ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 8/70.

³²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/401.

³²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/90.

İbn Ömer el-Medenî'nin anlattığına göre Hz. Ömer, içki içen bir kimse ile ilgili Ebû Mûsa'ya yazdığı bir mektubunda şöyle diyordu: “*Tevbe ettiği takdirde şahitliğini geçerli say.*”³²³

Bu mektubun yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edildiği görülmektedir. Ebû Habîb ise bu rivayet ile ilgili “Simâk el-Kûfî (ö. 123), saduktur. Rivayet hasendir” der.³²⁴ İbn Ömer el-Medenî dışındaki râviler Basra ve Kûfelidir.

2.8.15 Necran Halkına İşlenilen Arazi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى أَهْلِ نَجْرَانَ: أَنِّي قَدْ اسْتَوْصَيْتُ يَغْلَى بِمَنْ أَسْلَمَ مِنْكُمْ خَيْرًا، وَأَمَرْتُهُ أَنْ يُعْطِيَ نِصْفَ مَا عَمِلَ مِنَ الْأَرْضِ، وَلَسْتُ أُرِيدُ إِخْرَاجَكُمْ مِنْهَا مَا أَصْلَحْتُمْ، وَرَضِيتُمْ عَمَلَكُمْ“

İbn Sirin el-Basrî naklediyor: Ömer b. el-Hattâb, Necran halkına şöyle yazdı: “*Ben, içinizden Müslüman olanlarla ilgili olarak Ya’lâ’ya tavsiye de bulundum. Ona, işlediğiniz arazinin yarısını vermesini emrettim. Ben, arazilerinizi işlediğiniz sürece sizleri oradan çıkarmayı istemiyorum ve yaptıklarınızdan razı oldum.*”³²⁵

Bu mektup Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilmiştir. İbn Sîrîn el-Basrî tariki ile Basralı sika râvilerce nakledilmiştir. Ancak yukarıda da geçtiği üzere İbn Sîrîn el-Basrî, Hz. Ömer’in vefatından sonra doğmuştur. Dolayısıyla münkatı’dır.

2.8.16 Ebû Mûsâ’ya Ticaret ve Hüküm Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي حَرْبٍ، كَانَ بِسِجِسْتَانَ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ: لَا تَبِيعَنَّ، وَلَا تَبْتَاعَنَّ، وَلَا تُسَارَنْ، وَلَا تُضَارَنْ، وَلَا تُرْتَسَ فِي الْحُكْمِ، وَلَا تَحْكَمْ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَأَنْتَ غَضْبَانُ“

³²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/429.

³²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/171.

³²⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 8/102.

Ebî Harîz el-Kûfî el-Basrî (ö. ?) naklediyor: Sicistan’da Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye şöyle yazdı: “Başkasına bir şey satma da alma da. Ne de ortaklık kur. Kimseye zarar verme, hüküm verirken rüşvet alma ve iki kişi arasında karar verirken öfkeli olma.”³²⁶

Yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilen bu mektubun isnadında yer alan Muhammed b. Ubeydillah el-Kûfî’yi (ö. 153) İbn Hacer, “metruk” bir râvi olarak değerlendirmiştir.³²⁷

2.8.17 İslâm’a Giren Nehru’l-Melik Kadın Liderine Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ حَسَنَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، أَنَّ دِهْقَانَ أَسْلَمَتْ مِنْ نَهْرِ الْمَلِكِ، فَكَتَبَ عُمَرُ أَنْ خَيْرُهَا“

Târık b. Şihâb el-Kûfî (ö. 83): “Nehru’l-Melik denilen bölgede (yaşam süren) kadınlardan bir lider İslâm’a girdi. (Bunun üzerine) Hz. Ömer, ona iki seçenek hakkı sunduğunu valisine mektup yazarak bildirdi” diye bize nakleder.³²⁸

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilmiştir. Mektuplar Târık b. Şihâb el-Kûfî tariki ile nakledilmiştir. Ebû Habîb tahrîcini yaptığımız bu rivayete “sahih” der.³²⁹ Mektup, Kûfeli sika râviler tarafından aktarılmıştır.

Metin açısından benzer bir tarik de “Siyer” babında yer alır.³³⁰ Ebû Habîb, bu rivayete de “sahih” demiştir.³³¹ İbn Ebî Şeybe’de yer alan diğer tarikler, Hz. Ömer’in mektubuna dair doğrudan bir ibare içermemekle birlikte içerik olarak benzerlik göstermektedir.³³²

³²⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 8/299.

³²⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehziûb*, 1/494.

³²⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/404.

³²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/98.

³³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/464.

³³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/323.

³³² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/404, 405; 6/463, 464.

Abdürrezzâk b. Hemmâm, bu mektuba “Ehl-i Kitap” babında yer vermiştir. Metin açısından benzerlik taşımakla birlikte farklı olarak bu iki seçeneğin “kadının üzerine kayıtlı arazilerinin devlete verilmesi veya haraçlarının ödenmesi” olduğu anlaşılmaktadır.³³³ Senedde yer alan diğer râviler ise Kûfeli ve sikadır.

2.8.18 Görevlisine Borçluya Ödeme Düzenlemesi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَةَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ الْحَنْفِيِّ، أَنَّ قَوْمًا لَزِمَهُمْ دُيُونٌ فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى عَامِلِهِ: «أَنْ يُؤَخَّرُوا ثَلَاثًا إِلَى الْمَيْسَرَةِ وَيَحْطُوا ثَلَاثًا وَيَجْعَلُوا ثَلَاثًا» فَفَعَلُوا“

Ebû Salih el-Hanefi el-Kûfî’nin (ö. 83) bize anlattığına göre Hz. Ömer bir zaman, borç sıkıntısında olan bir grup için, görevlisine ilgili konuyla alakalı; *bir bölü üçünü maddi halleri iyi hale geldiğinde ödeyebileceklerini; kalan bir bölü üçünü de şimdi ödemeleri gerektiğiyle ilgili bir mektup yazdı*. Böylelikle borçlu kimseler borçlarının bir bölü üçünü ödediler.³³⁴

Bu rivayetin tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca İbn Ebî Şeybe’de yer aldığı görülmektedir. Ebû Habîb rivayet için “Ebû Salih el-Kûfî, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” der.³³⁵ Mektup, Kûfeli sika râviler tarafından aktarılmıştır.

2.8.19 Sıla-i Rahim ve Hibe Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحَصِينِ، عَنْ أَبِي غَطَفَانَ بْنِ طَرِيفٍ الْمُرِّيِّ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ: «مَنْ وَهَبَ هِبَةً لِصِلَةٍ رَجِمَ، أَوْ عَلَى وَجْهِ صَدَقَةٍ، فَإِنَّهُ لَا يَرْجِعُ فِيهَا، وَمَنْ وَهَبَ هِبَةً يَرَى أَنَّهَا أَرَادَ بِهَا الثَّوَابَ، فَهُوَ عَلَى هَيْبَتِهِ يَرْجِعُ فِيهَا إِذَا لَمْ يَرْضَ مِنْهَا» قَالَ يَحْيَى: سَمِعْتُ مَالِكًا يَقُولُ: الْأَمْرُ الْمُجْتَمِعُ عَلَيْهِ عِنْدَنَا، أَنَّ الْهِبَةَ إِذَا تَغَيَّرَتْ عِنْدَ الْمُؤْهَبِ لَهُ لِلثَّوَابِ، بِزِيَادَةٍ أَوْ نُقْصَانٍ. فَإِنْ عَلَى الْمُؤْهَبِ لَهُ أَنْ يُعْطِيَ صَاحِبَهَا قِيمَتَهَا، يَوْمَ قَبَضَهَا“

³³³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6/102; 10/370, 371.

³³⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/13.

³³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 13/53.

Gatafan b. Tarif el-Murrî el-Medenî (ö. ?) naklediyor: Ömer b. el-Hattâb'ın şu şekilde dediğini rivayet etmiştir: *Bir kişi sıla-i rahim dolayısıyla ya da bir kişiye sadaka verirse bundan vazgeçemez. Bir kişi de karşılık umduğunu belirterek birine bir bağışta (hibede) bulursa, o kişi hoşnut edilmediği takdirde bağışından (hibesinden) vazgeçebilir.*

Yahya dedi ki: Mâlik'i şöyle derken işittim: Aramızda ittifak edilen husus şudur: Karşılık beklenen hibelerde, hibe edilen malda değer değişikliği olursa, hibe alan kişi malı aldığı değeriyle geri vermelidir.³³⁶

Bu rivayeti İmâm Mâlik dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe de tahrîc etmiştir. İmâm Mâlik, Gatafan b. Tarif el-Murrî kanalıyla nakletmiştir. Râviler sika olup; Medinelidir. Ancak İbn Hacer isnadda yer alan Davud b. Hüseyin el-Medenî (ö. 135) hakkında “Sikadır ancak İkrime bu görüşte değildir” demiştir.³³⁷

Abdürrezzâk b. Hemmâm'da bir tariki hariç Zeyd b. Vehb el-Kûfî tarafından, Hz. Ömer'in mektup yazdığına dair ifadelerle nakledilmiştir. Onunla nakledilen rivayetlerin isnadlarında İbn Hacer ve Ebû Habîb tarafından zayıf bir râvi olarak kabul edilen Yezîd b. Ebî Ziyâd bulunmaktadır.³³⁸ Diğer râviler ise sikadır. Rivayetlerin metin kısımları İmâm Mâlik'in rivayetine benzer şekilde nakledilmiştir.³³⁹

İbn Ebî Şeybe'de her iki kanalda Hz. Ömer tarafından Kûfeli sika râvilerce nakledilmekte olup; içerik olarak benzer bu rivayetin bir tariki Ebû Habîb'e göre sahihtir.³⁴⁰ Diğer tarikin de ise farklı olarak “*Eğer hibeyi alan kimse, hibede bulunduğu kimseye karşılıksız olarak verdiyse ya da hibe edilenden tüketmediyse ya da iki kişiden biri vefat etmediyse hibede bulunanın, hibesini geri alma hususunda hak sahibidir*” ifadeleriyle geldiği görülmektedir.³⁴¹ Ebû Habîb bu rivayeti “İbrahim, Ömer'e yetişmediği için münkatı'dır” der.³⁴²

³³⁶ İmâm Mâlik, “Ahkam”, 36.

³³⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziûb*, 1/198.

³³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/108; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziûb*, 1/601.

³³⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/177; 9/106.

³⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/144.

³⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/478.

³⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 12/323.

2.8.20 Amr’a Kanbere Olayı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili rivayet şu şekilde nakledilmiştir:

”عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: بَلَغَنِي عَنْ عُمَرَو بْنِ الْعَاصِ – وَهُوَ أَمِيرُ مِصْرَ -، قَالَ لِرَجُلٍ مِنْ تُجَيْبٍ يُقَالُ لَهُ قَنْبَرَةُ: يَا مُنَافِقُ قَالَ: فَأَتَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى عُمَرَو: «إِنْ أَقَامَ الْبَيْتَةَ عَلَيْكَ جَلْدُكَ تِسْعِينَ»، فَتَشَدَّ النَّاسَ، فَأَعْتَرَفَ عُمَرَو جِينَ شَهِدَ عَلَيْهِ زَعَمُوا أَنَّ عُمَرَ قَالَ لِعُمَرَو: «أَكْذِبْ نَفْسَكَ عَلَى الْمُنِيرِ»، فَفَعَلَ، فَأَمَكَنَ عُمَرَو قَنْبَرَةَ مِنْ نَفْسِهِ، فَعَفَا عَنْهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ“

İbn Cüreyc el-Mekkî’den rivayet edildiğine göre, Amr b. Âs, Tucîb’den Kanbere denilen bir adamı “Ey münaфіk!” diyerek azarladı. Kanbere, Ömer b. Hattâb’a gitti ve Hz. Ömer, Amr’a şu şekilde bir mektup yazdı: “*Şayet aleyhine delil getirirse, sana doksan sopa vuracağım*” diye yazdı. Kanbere, halkı şahit gösterdi ve Kanbere lehine insanlar şahitlik edince Amr, itiraf etti. Rivayetlere göre, Hz. Ömer Amr’a, “Minberde kendini yalanla” dedi. O da bunu yaptı ve Amr, Kanbere’ye kendini (affetmesi için fırsat verdi) teslim etti. Allah Teala da onu affetti.”³⁴³

Bu rivayete yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm yer vermiştir. Yukarıda zikredildiği üzere İbn Cüreyc el-Medenî sika bir râvidir. Ancak “beleganî (hadis bana ulaştı)” lafzıyla rivayet etmiştir. Dolayısıyla rivayet bizce zayıftır.

2.9 İçecekler Kitabı

Bu başlık altında ele alınan mektuplar, üç temel rivayet etrafında şekillenmiştir. Mektupların içerikleri incelendiğinde, tilâ’ adı verilen bir içecek, domuz, haç ve içki yasağı gibi konular ile bu hususlara ilişkin dînî hükümler ve Ebû Cendel’in İçki Olayı gibi meselelerin konu edildiği görülmektedir.

³⁴³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/427.

2.9.1 Valilerine Tilâ' Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”أخبرنا محمد بن عبد الأعلى، قال: حدثنا المعتمر، قال: سمعت منصوراً، عن إبراهيم، عن نباتة، عن سويد بن غفلة، قال: كتب عمر بن الخطاب إلى بعض عماله: أن ارزق المسلمين من الطلاء ما ذهب ثلثاه، وبقي ثلثه“

Süveyd b. Gafele el-Kûfî naklediyor: Ömer b. el-Hattâb valilerinden bazılarına şöyle yazdı: *Müslümanları üçte ikisi gitmiş ve üçte biri kalmış olan Tilâ' dan rızıklandırın.*³⁴⁴

Bu mektup Nesâî'nin dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe tarafından da tahrîc edilmiştir. Rivayeti nakleden Süveyd b. Gafele el-Kûfî dışındaki râviler Basra ve Kûfelidir. Elbânî, bu mektubun sahih ligayrihî olduğunu belirtmiştir. Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın bir versiyonunda da benzer bir şekilde aktarılmıştır.³⁴⁵

Nesâî'deki diğer versiyonda Hz. Ömer'in mektup gönderdiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte metin içerik olarak benzer olmakla beraber Davud el-Basrî tariki ile Basralı râvilerce nakledilmiştir. Elbani'ye göre bu hadis sahih ligayrihîdir.³⁴⁶

İbn Ebî Şeybe'de yer alan Hz. Ömer'in Ammâr'a yazdığı mektup Abdulmelik b. Umeyr (Ebu'l-Heyyâc) (ö. ?) tarafından şu şekilde nakledilmiştir: Haccâc, Ebu'l-Heyyâc'ın yanına gelmesini istedi ve ona: “Bana Ömer b. el-Hattâb'ın tilâ' hakkında Ammâr'a gönderdiği mektubu göstermeni istiyorum” deyince Ebu'l-Heyyâc neşesiz bir halde yanından ayrıldı. Şa'bî'de onu üzgün bir durumda görünce nedenini sual etti. O da bu olayı anlattı. Bunun üzerine o da (Şa'bî) dedi ki: “Bana üzerine yazmam için bir yaprak ve kalem ver! Vallahi bu mektubu bir defasında babandan duymuştum.” Bunun üzerine ilgili mektubu şu şekilde yazdı: “*Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve emîrû'l-mü'minîn olan Ömer b. el-Hattâb'dan Ammâr'a. Söyleyeceğime gelince, bana Şam bölgesinden bir içecek geldi. Meşrubatın nasıl yapıldığını sual*

³⁴⁴ Nesâî, “Eşribe”, 51; Tilâ: Suyun içine üzüm sırası eklenerek kaynatılması sonucu ortaya çıkan bir içecektir.

³⁴⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/255.

³⁴⁶ Nesâî, “Eşribe”, 51.

ettiğimde, iki bölü üçü gidip bir bölü üçü kalıncaya dek yüksek ısıdaki su da kaynattıklarını söylediler. Bu şekilde yapılırsa onun çürümüş (bozuk) olan yeri ile içindeki kokusu arındırılır. Aynı zamanda haram olan kısmı gider, helal olan yönü kalır. (Nakledenlerden Abdullah şöyle ekledi: Zannediyorum ek olarak: “Hoş ve kirlî olmayan tarafı kalır” diye söyledi) Mektubum sana geldiğinde tüm meşrubatlar hususunda İslam ehlinin bu şekilde yapmasını iste. Selâm”³⁴⁷

Ebû Habîb “Ebu’l-Heyyâc, meçhuldür” der.³⁴⁸ Rivayet Kûfeli râvilerce aktarılmıştır.

Abdürrezzâk b. Hemmâm bu mektubu Ma’mer el-Basrî-Âsım el-Basrî-Şa’bî el-Kûfî tarikiyle aktarmıştır.³⁴⁹ Ancak yukarıda geçtiği üzere Şa’bî, Hz. Ömer vefat etmeden yaklaşık dört yıl önce dünyaya gelmiştir.

Nesâî’de benzer bir mektup, Âmir b. Abdullah el- Medenî’nin (ö. ?) nakliyle Basralı râviler tarafından aktarılmıştır. Ancak burada farklı olarak, Hz. Ömer’in mektubu Ebû Mûsâ’ya yazdığı görülmektedir. Elbânî, bu rivayeti sahih li-gayrihî olarak değerlendirmiştir.³⁵⁰

Nesâî’de benzer bir başka tarik Abdullah b. Yezid el-Hatmî el-Kûfî’nin (ö. ?) İbn Sîrîn el-Basrî’den “müen’en” lafzıyla Merv, Basra ve Kûfeli râviler tarafından nakledilen hadistir. Mektubun içeriği benzer olup; Elbânî’ye göre rivayet sahih kabul edilmiştir.³⁵¹ Abdürrezzâk b. Hemmâm’da da İbn Sîrîn el-Basrî tariki ile Basralı râvilerce nakledilen rivayet benzer şekilde yer alır. Ancak yukarıda geçtiği üzere İbn Sîrîn el-Basrî Hz. Ömer’e ulaşamamıştır. Ayrıca burada, pişirilen yiyeceğin “üzüm ve kuru üzüm” olduğu belirtilmektedir.³⁵²

³⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/92.

³⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 13/297-298.

³⁴⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/254

³⁵⁰ Nesâî, “Eşribe”, 51.

³⁵¹ Nesâî, “Eşribe”, 51.

³⁵² Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/254.

2.9.2 Harâm b. Muâviye'ye Domuz, Haç ve İçki Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ رُقَيْعٍ، عَنْ حَرَامِ بْنِ مُعَاوِيَةَ قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: لَا يُجَاوِرُكُمْ خِنْزِيرٌ، وَلَا يُزْفَعُ فِيكُمْ صَلِيبٌ، وَلَا تَأْكُلُوا عَلَى مَائِدَةٍ يُشْرَبُ عَلَيْهَا الْخَمْرُ، وَادَّبُوا الْخَيْلَ، وَامْشُوا بَيْنَ الْعَرَضَيْنِ“

Harâm b. Muâviye (ö. ?) naklediyor: Bize Ömer b. el-Hattâb şöyle bir mektup yazdı: *“Aranızda domuz yaşatmayın, aranızda haç kaldırmayın, içki bulunan sofrada yemek yemeyin, atlarınızı terbiye edin (eğitin) ve iki hedef arasında yürüyün.”*³⁵³

Bu rivayet Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Ma'mer b. Râşid tarafından tahrîc edilmiştir. Ancak isnadda yer alan Zeyd b. Rufey' el-Cezerî hakkında Nesâî “Leyse bi-kaviyyin (kavî değildir)” demiştir.³⁵⁴ Diğer râvi ise Basralı olup; sikadır. Abdürrezzâk b. Hemmâm bu rivayete “Ehl-i Kitap” babında da yer vermiştir.³⁵⁵ Ma'mer b. Raşid'de yer alan rivayetin ise sened ve metin açısından herhangi bir farklılığı bulunmamaktadır.³⁵⁶

2.9.3 Ebû Ubeyde el-Cerrâh'a Ebû Cendel'in İçki Olayı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

” عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرْتُ أَنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ بِالشَّامِ وَجَدَ أَبَا جَنْدَلٍ بْنُ سُهَيْلٍ بْنُ عَمْرِو وَضِرَارَ بْنَ الْخَطَّابِ الْمُحَارِبِيِّ، وَأَبَا الْأَزْوَورِ وَهُمْ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ شَرَبُوا، فَقَالَ أَبُو جَنْدَلٍ: {لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعُمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} [المائدة: 93] الْآيَةَ فَكَتَبَ أَبُو عُبَيْدَةَ إِلَى عُمَرَ إِنَّ أَبَا جَنْدَلٍ خَصَمَنِي بِهَذِهِ الْآيَةِ فَكَتَبَ عُمَرُ: إِنَّ الَّذِي زَيْنَ [ص:245] لِأَبِي جَنْدَلٍ الْخَطِيئَةَ زَيْنَ لَهُ الْخُصُومَةُ فَاحْذَرُهُمْ فَقَالَ: أَبُو الْأَزْوَورِ أَنْحَدُونَا فَقَالَ: أَبُو عُبَيْدَةَ: «نَعَمْ» قَالَ: فَدَعُونَا نَلْقَى الْعَدُوَّ غَدًا فَإِنْ قُتِلْنَا فَذَاكَ، وَإِنْ رَجَعْنَا إِلَيْكُمْ فَحَدُّونَا قَالَ: فَلَقِيَ أَبُو جَنْدَلٍ وَضِرَارًا وَأَبُو الْأَزْوَورِ الْعَدُوَّ فَاسْتَشْهَدَ أَبُو الْأَزْوَورِ وَحَدَّ الْأَخْرَانِ قَالَ: فَقَالَ أَبُو

³⁵³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/248.

³⁵⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 2/103.

³⁵⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6/60.

³⁵⁶ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *Câmi*, thk. Habibürrahmân el-A'zamî (Beyrut: Mektebü'l İslâmiyye, 1403), 11/462.

جَنْدَلٌ: هَلَكْتُ فَكَتَبَ بِذَلِكَ أَبُو عُبَيْدَةَ إِلَى عُمَرَ فَكَتَبَ إِلَى أَبِي جَنْدَلٍ وَتَرَكَ أَبَا عُبَيْدَةَ، " إِنَّ الَّذِي رَزَيْنَ لَكَ الْخَطِيئَةَ حَظَرَ عَلَيْكَ التَّوْبَةَ {حم، تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ، غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ} "

İbn Cüreyc el-Mekkî naklediyor: Ebû Ubeyde el-Cerrâh el-Kûfî bana, Hz. Peygamber'in (sav) ashabından Ebû Cendel b. Süheyl b. Amr (ö.18), Dırar b. el-Hattâb el-Muharibî (ö. 12) ve Ebu'l-Ezvar'ı (ö. ?) içki içmiş olarak bulduğunu haber verdi. Ebû Cendel dedi ki: "İman edip salih amel işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve salih amel işledikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur." (Mâide, 5/93). Ebû Ubeyde, Ebû Cendel bu ayetle benimle tartıştı diye Ömer'e yazdı. Hz. Ömer de şöyle yazdı: *Ebû Cendel'e günahı güzel gösteren, münakaşayı da güzel gösterdi, onlara had uygulayın*" Ebu'l-Ezvar: Bize mi had uygulayacaksın? Ebû Ubeyde: Evet. O da dedi ki: O halde yarın düşmanla karşılaşalım ve eğer öldürülürsek, öyle olsun. Eğer geri dönersek o zaman had uygulayın. Ebû Cendel, Dırar ve Ebu'l-Ezvar düşmanla karşılaştılar. Ebu'l-Ezvar şehit oldu; diğer ikisi olmadı. Ebû Cendel dedi ki: Helak oldum! Ebû Ubeyde bununla ilgili Hz. Ömer'e mektup yazdı. O da (Ömer) Ebû Cendel'e yazdı ve Ebû Ubeyde'yi bıraktı. Şüphesiz sana hatayı süslü gösteren tövbeyi de hazırlamıştır "Hâ mîm. Bu kitabın indirilmesi, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi Allah tarafındandır"³⁵⁷ (Mü'min, 40/3)

Bu rivayet Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilmiştir. İbn Cüreyc el-Mekkî yukarıda geçtiği üzere sikadır ancak müdellis bir râvidir ve "an" ile nakletmiştir. Ayrıca Ebû Ubeyde el-Cerrâh el-Kûfî ile vefat tarihleri arasında uzun bir süre vardır.

2.10 Edeb Kitabı

Bu konu başlığı altındaki mektuplar, altı ana rivayet etrafında derlenmiştir. Mektupların içerdiği konular arasında, devlet görevlilerine öğle uykusu hakkında yapılan tavsiyeler, valisine dua eden insanlara karşı Hz. Ömer'in tutumu, dış temizliği ile ilgili hükümler, Abdullah b. Ömer'in babasına gönderdiği mektubun hitabı, Ebû Mûsâ'ya yönelik görevine dair uyarılar ve şairlere şiir okutması için gönderdiği

³⁵⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/244.

mektuplar yer almaktadır. Mektupların büyük bir kısmının İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inde yer alması dikkat çekici bir özellik arz etmektedir.

2.10.1 Devlet Görevlisine Öğle Uykusu Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili rivayet şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: بَلَغَ عُمَرُ أَنَّ عَامِلًا لَهُ لَمْ يَقُلْ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: قُلْ، فَإِنِّي حَدَّثْتُ أَنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَقِيلُ“ قَالَ مُجَاهِدٌ: إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَا يَقِيلُونَ“

Mücâhid el-Mekkî'nin (ö. 102) bize bildirdiğine göre: Devlet görevlilerinden birsinin öğle uykusuna yatmadığı bilgisi Ömer'e ulaştı. Bunu öğrenen Hz. Ömer o kişi için bir mektup yazdı ve içinde şunlar yazıyordu: “*Öğle vaktinde bir miktar uyu. Çünkü bana şeytanın öğle uykusu uyumadığı bildirildi.*” Mücâhid el-Mekkî devamında der ki: “Şüphesiz şeytanlar öğle vaktinde uyumazlar.”³⁵⁸

Bu rivayeti yalnızca İbn Ebî Şeybe tahrîc etmiştir. Ebû Habîb “Râviler sikadır. Ancak Mücahid, Ömer'e yetişemediği için münkatı‘dır” der.³⁵⁹ Mücâhid el-Mekkî tariki ile Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır.

2.10.2 Valisine Dua Eden İnsanlar Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَعِيدِ الْجَرِيرِيِّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، قَالَ: كَتَبَ عَامِلٌ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ إِلَيْهِ أَنَّ هَاهُنَا قَوْمًا يَجْتَمِعُونَ فَيَدْعُونَ لِلْمُسْلِمِينَ وَلِلْأُمِيرِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: أَقْبِلْ وَأَقْبِلْ بِهِمْ مَعَكَ، فَأَقْبِلْ، وَقَالَ عُمَرُ لِلْبَوَّابِ: أَعِدْ لِي سَوْطًا، فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى عُمَرَ أَقْبَلَ عَلَى أَمِيرِهِمْ ضَرْبًا بِالسَّوْطِ، فَقَالَ: يَا عُمَرُ، إِنَّا لَسْنَا أَوْلَئِكَ الَّذِينَ يَعْني أَوْلَئِكَ قَوْمٌ يَأْتُونَ مِنْ قِبَلِ الْمَشْرِقِ“

Ebû Osman en-Nehdi el-Kûfî (ö. 100) bize naklediyor: O dönemdeki valilerden bir kimse Hz. Ömer'e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: “Burada bir kısım insan, Müslüman olan kimseler ve Vali için bir araya gelmiş dua ediyorlar.” Bunun üzerine

³⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/339.

³⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 14/526.

H. Ömer: “*O kimseleri al ve yanına getir*” diyerek mektubuna karşılık verdi. Haber veren kişi H. Ömer’in yanına geldi. O anda gelenlerde H. Ömer’in yanına girdiler. H. Ömer de kapıda bulunan görevli kişiye: “Bana kamçı hazırlayıp getir” dedi. O gelen kişilere vurmaya başlayınca kamçıyı vurduklarından birisi: “Ey müminlerin emiri! Biz o kimseler değiliz, şarktan geldik” dedi.³⁶⁰

Bu rivayetin İbn Ebî Şeybe ve İbn Vaddâh (ö. 287) tarafından tahrîc edildiğini görüyoruz. Ebû Habîb’e göre rivayet sahihtir.³⁶¹ Mektuplar içerik olarak benzerdir.³⁶² İsnadda yer alan Muâviye b. Hişam el-Kûfî (ö. 204) hakkında İbn Hacer “saduk ve evhamlı” demiştir.³⁶³ Diğer râviler ise sikadır. Rivayet Ebû Osman en-Nehdi el-Kûfî tariki ile Basra ve Kûfeli râvilerce nakledilmiştir.

2.10.3 Dış Temizliği Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili hüküm şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ رَجُلٍ، لَمْ يُسَمِّهِ: أَنَّ عُمَرَ، كَتَبَ: لَا تُخَلِّلُوا بِالْقَصَبِ“

Said b. Salih’in (?), ismi bilinmeyen bir kimseden naklettiğine göre: H. Ömer “*Dişlerinizi çer çöple (kamuşla) ayıklamayın*” diye bir mektup yazdı.³⁶⁴

Bu rivayeti yalnızca İbn Ebi Şeybe tahrîc etmiştir. Ebû Habîb “Müphem râvi olduğu için meçhuldür” der.³⁶⁵

³⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/290.

³⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 14/381.

³⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî ‘el-Kurtubî, *Kitâbü’l-Bida’ ve’n-Nehyü Anhâ*, thk. Amr Abdulmunim Selîm (Suudiye: Mektebetü’l-İlm, 1416), 1/47.

³⁶³ İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, 1/538.

³⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/325.

³⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 14/489.

2.10.4 “Abdullah b. Ömer’den, Ömer’e” Şeklinde Yazılan Mektup

Mektubun içeriğine ulaşamadık. Şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ: أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَكَتَبَ: مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ إِلَى عُمَرَ، قَالَ جَعْفَرٌ: قَالَ مَيْمُونٌ: إِنَّمَا هُوَ شَيْءٌ يُعْظَمُ بِهِ الْأَعَاجِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا“

Meymûn b. Mihrân el-Kûfî (ö. 117), İbn Ömer, babası Hz. Ömer’e, başlangıcı: “Abdullah b. Ömer’den, Ömer’e” şeklinde olan bir mektup yazdığını bildirdi.

Meymûn devamında: “Ecnebler (yabancılar) karşılıklı olarak birbirlerini yüceltmek için ismiyle hitap ederlerdi” der.³⁶⁶

Yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen bu rivayet Ebû Habîb’e göre sahihtir.³⁶⁷ Mektup, Meymûn b. Mihrân el-Kûfî tariki ile Kûfeli râvilerce nakledilmiştir.

2.10.5 Ebû Mûsâ’ya Göreviyle İlgili Uyarıları Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektubun içeriğine başka bir rivayet ile ulaşılmıştır. Şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى: أَمَّا بَعْدُ“

Saîd b. Ebî Burde el-Kûfî’nin (ö. 104) bildirdiğine göre Hz. Ömer, Ebû Mûsâ’ya: “Şu hâlde (bundan sonra)” şeklinde bir mektup yazdı.³⁶⁸

Bu mektubu yalnızca İbn Ebî Şeybe tahrîc etmiştir. Mektubun içeriği “Zühd” babında şu şekilde yer almaktadır: *Söylerim ki: devlet görevlilerinin en mutlu olanı, sorumlu olduğu insanların her birinin hallerinden memnun (mutlu) olduğu kişidir. (Dünya nimetlerine karşı) çok istekli olmaktan imtina et, şayet sen böyle olursan, görevlendirdiklerin de (memurlar) böyle olur. O durumda sen de Yüce Allah indinde,*

³⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/260.

³⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 14/291.

³⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/258.

*yeşillenmiş otlarla beslenen hayvanlara benzersin. Şunu bil ki bakımlı (besili) hayvanlar bu nedenle kesilir. Selâmün aleyküm.”*³⁶⁹

Ebû Habîb her iki mektup ile ilgili “Ebî Burde, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” der.³⁷⁰ Rivayetler Said b. Ebî Burde el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır.

2.10.6 Muğîre b. Şu’be’ye Şairlere Şiir Okutma Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili hüküm şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ دَاوُدَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ إِلَى الْمُغِيرَةَ أَنْ يَسْتَنْتِ الشُّعْرَاءَ عِنْدَهُ،

Şa’bî el-Kûfî bize, Hz. Ömer’in, vali olan Muğîre’ye (ö. 50); yanında bulunan şiir yazarlara (şairlere), şiir okumaları için mektup gönderdiğini nakleder.³⁷¹

Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe’de yer almaktadır. Şa’bî el-Kûfî tarafından Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir. Yukarıda geçtiği üzere Şa’bî el-Kûfî, Hz. Ömer’den işitmemiştir. Ancak Ebû Habîb’in tahkikini yapmış olduğu eser de rivayete ulaşamadık.

Aynı isnadla İbn Ebî Şeybe’nin *Kitâbü’l-Edeb* adlı kitabında da yer alır. Mektubun içeriğinde ise “Şairleri yanına getir, onları konuştur (sorguya çek)” ifadeleri bulunur.³⁷²

2.11 Diyetler Kitabı

Bu konu başlığında yer verdiğimiz mektuplar, beş ana rivayet etrafında derlenmiştir. Mektupların içerdiği konular, komutanlarına izinsiz kimseyi öldürmemeleri gerektiğine dair verdiği talimat, o dönemde yaşanmış iki kabile arasında ölen kişinin diyeti hakkında izlediği yöntem, Katâde olayı ile ilgili verdiği hüküm, aldatan eşini

³⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/94.

³⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 14/285; 19/303.

³⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/275.

³⁷² Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Kitâbü’l-Edeb*, thk. Muhammed Rızâ el-Kahvecî (Lübnan: Darü’l-Beşairi’l-İslamiyye, 1999), 1/352.

öldüren adama dair uyguladığı ceza ve Hz. Peygamber’in (sav) vasiyetini koruma hususunda yazdığı mektuplar gibi önemli konuları kapsamaktadır.

2.11.1 Komutanlarına İzinsiz Kimseyi Öldürmemeleri Hakkında Yazdığı Mektup

İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilen ilgili mektup şu şekilde aktarılmıştır:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مُسْعَرٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنِ النَّزَّالِ بْنِ سَبْرَةَ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أُمَرَاءِ الْأَجْنَادِ: أَنْ لَا تُقْتَلَ نَفْسٌ دُونِي“

Nezzâl b. Sebre el-Kûfî (ö. ?) bize anlatıyor; Hz. Ömer ordunun başına seçtiği komutan kimselere: “*Sakın! Benden habersiz ve izin vermediğim halde kimseyi öldürmeyin*” şeklinde bir mektup yazdı.³⁷³

Ebû Habîb bu rivayete sahih der.³⁷⁴ Mektup Nezzâl b. Sebre el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir.

Nezzâl b. Sebre el-Kûfî’den bildirilen başka bir rivayet de “Kûfe halkının atlı askerlerinden Müslüman birisi Hire ve İbadi (Hristiyan) tebaasından olan birisini öldürdü. Bunun üzerine Hz. Ömer: “*Müslüman olan kimse için öldürülenin kardeşine onu öldürmesi için verin*” diye bir fermanla bulundu. Adam, ölen kişinin kardeşinin yanına getirildi, kardeşi adamı öldürdü. Sonrasında Hz. Ömer: “*O adamı (Müslüman) öldürmeyin*” diye bir buyruk geldi. Fakat öldürülenin kardeşi, o Müslüman adamı öldürmüştü” şeklinde nakledilmiştir.³⁷⁵ Rivayet Ebû Habîb’e göre sahihtir.³⁷⁶ Kûfeli sika râviler tarafından aktarılmıştır. Abdürrezzâk’ın başka bir tarikin de bu rivayetin benzeri Şa’bî el-Kûfî nakliyle ulaşmıştır. Metinde farklı olarak olayın “Cezire’de”

³⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/453.

³⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 11/280.

³⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/408.

³⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/164-165.

yaşandığı bilgisi vardır.³⁷⁷ Ancak yukarıda da geçtiği üzere Şa'bî el-Kûfî, Hz. Ömer vefat etmeden yaklaşık dört yıl önce dünyaya gelmiştir.

Nezzâl b. Sebre el-Kûfî'den nakledilen başka bir rivayet de ise farklı olarak “Öldüren kişinin Müslümanlarla birlikte savaşa giden bir savaşçı olduğu haberi Hz. Ömer’e ulaşınca: “*Bu kimseye kısas uygulamayın!*” diye bir mektup yazdı” ifadeleri yer alır.³⁷⁸ Ebû Habîb’e göre bu rivayet de sahihtir.³⁷⁹ Mektup, Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır.

2.11.2 Valisine İki Kabile Arasında Ölen Kişi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ الْحَارِثِ بْنِ الْأَزْمَعِ، قَالَ: وَجَدَ قَتِيلًا بِالْيَمَنِ بَيْنَ وَادِعَةَ وَأَرْحَبَ، فَكَتَبَ عَامِلُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ إِلَيْهِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ أَنْ قَسَ مَا بَيْنَ الْحَيَيْنِ، فَأَلَى أُيْهُمَا كَانَ أَقْرَبَ فَخُذْهُمُ بِهِ، قَالَ: فَفَاسُوا فَوَجَدُوهُ أَقْرَبَ إِلَى وَادِعَةَ» قَالَ: فَأَخَذْنَا وَأَعْرَمْنَا وَأَخْلَفْنَا فَقُلْنَا: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ: أَتُخْلِفُنَا وَتُعْرِمُنَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَأَخْلَفَ مِنَّا خَمْسِينَ رَجُلًا بِاللَّهِ مَا فَعَلْتُ وَلَا عَلِمْتُ قَاتِلًا“

Haris el-Ezma' el-Kûfî (ö. 60) bildiriyor: Yemen bölgesinde iki kabile (Vâdia ile Erhab) arasında ölü bir kimse bulundu. Ömer b. Hattâb'ın görevlendirdiği Vali bu olayı, Ömer'e mektupla bildirdi. Ömer: “*Ölen kişinin olduğu yer ile o iki kabilenin uzaklıklarını tespit edin. Ölen kişi iki kabileden hangisine yakınlığı daha fazlaysa o kabileyi sorumlu tutunuz*” diye bir mektup yazdı. İstenilen ölçüm sonucunda Vâdia kabilesine daha yakın olduğu tespit edilince ölenin diyetinden sorumlu olduk ve konuyla ilgili yeminde bulunduk. Daha sonra Ömer'e: “Ey müminlerin emiri! Yemin ettiğimiz halde bizi diyetten hâlâ sorumlu tutacak mısınız?” deyince Ömer de bize: “Evet” dedi. Bizden elli kimseden: “Ben onun canına kıymadım ve kimin kıydığı hakkında bir bilgim yok” dedirttirerek yeminimizi istemişti.³⁸⁰

³⁷⁷ Abdürrezzâk b. Hemâm, *Musannef*, 10/102.

³⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/409.

³⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/166.

³⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/442.

Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “Ebû İshak, Haris’ten işitmemiştir. Ancak o, Mücâlid’den rivayet etmiştir. Mücâlid ise zayıftır. Rivayet münkatı’dır” der.³⁸¹ Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır.

Benzer rivayet daha kısa haliyle de yer almıştır.³⁸² Ebû Habîb bu rivayete de “Ebû İshak, Haris’ten rivayet etmemiştir, (dolayısıyla) münkatı’dır” der.³⁸³

2.11.3 Surâka b. Cu’şum’a Katâde Olayı ve Diyeti Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay kaynaklarda şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعَنْ عُمَرُو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، وَعَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، وَعَنْ عَطَاءٍ: أَنَّ قَتَادَةَ، كَانَتْ لَهُ أُمُّ وَلَدٍ تَرْعَى غَنَمَهُ فَقَالَ لَهُ ابْنُهُ مِنْهَا: حَتَّى مَتَى تَسْتَأْمِي أُمِّي؟ وَأَبِيهِ لَا يَسْتَأْمِيهَا أَكْثَرَ مِمَّا اسْتَأْمَيْتَهَا، قَالَ: إِنَّكَ لَهَا هُنَا، فَخَذَفَهُ بِالسَّيْفِ فَقَتَلَهُ، فَكَتَبَ فِي ذَلِكَ سِرَاقَةً بَنُ جُعْشَمٍ إِلَى عُمَرَ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: فَأَنْتَنِي بِهِ وَبِعِشْرِينَ وَمِائَةً قَالَ حَجَّاجُ: وَقَالَ بَعْضُهُمْ: وَبِأَرْبَعِينَ وَمِائَةً، فَأَخَذَ مِنْهَا ثَلَاثِينَ جَفَّةً وَثَلَاثِينَ جَدَعَةً وَأَرْبَعِينَ مَا بَيْنَ ثَنِيَّةٍ إِلَى بَازِلٍ عَامُهَا كُلُّهَا خِلْفَةٌ، فَقَسَمَهَا بَيْنَ إِخْوَتِهِ وَلَمْ يُورَثْهُ شَيْئًا“

Mücâhid el-Mekkî, Abdullah b. Amr el-Mekkî, Ebu’l-Melîh el-Basrî (ö. ?) ve Atâ el-Mekkî’nin naklettiklerine göre: Katâde’nin, hayvanlarına (koyun) çobanlık eden oğlunun annesi (cariyesi) vardı. Ondan olan evladı babasına: “Annemi hangi vakte kadar cariye olarak bırakacaksın? Vallahi şimdiye kadar annemi cariye olarak bırakman yeter! Bundan sonra cariyen olmayacak!” dedi. Bunun üzerine babası Katâde: “Haddini aştın!” dedi ve kılıcıyla oğlunu öldürdü. Surâka b. Cu’şum bu olayı Ömer’e yazdı. Bunun üzerine Hz. Ömer: “*Yüz deveyi Katâde ile beraber bana getirin*” diye mektup yazdı. (Râvi Haccâc: Bazı kimseler yüz kırk deve olduğunu nakleder.) Hz. Ömer develerden otuz adet dört yaşındaki dişi deveyi, otuz adet beş yaşındaki dişi deveyi, kırk adeti de tümü gebe olan develerin altı ile dokuz yaşları arasında olan develeri, öldürdüğü çocuğunun kardeşleri arasında pay etti. Babasına da çocuğun mirasından bir şey vermedi.³⁸⁴

³⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/250-251.

³⁸² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/445.

³⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/260.

³⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/450.

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe tahrîc etmiştir. Ebû Habîb “Katâde ve Mücâhid Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” demiştir.³⁸⁵ Mektup Atâ el-Mekkî tariki ile Kûfe, Mekke, Medine ve Basralı râvilerce aktarılmıştır.

2.11.4 Aldatan Eşini Öldüren Adama Kisas ve Diyet Cezası Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ، عَنْ هَانِيٍّ بْنِ جَرَامٍ، رَأَى فِيهِ يَحْيَى بْنُ أَدَمَ: عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ هَانِيٍّ بْنِ جَرَامٍ: أَنَّ رَجُلًا وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا فَقَتَلَهَا، فَكَتَبَ فِيهِ عُمَرُ كِتَابَيْنِ: كِتَابٌ فِي الْعَلَانِيَةِ يُقْتَلُ، وَكِتَابٌ فِي السِّرِّ تُوُخِذُ الدِّيَةُ“

Hâni b. Hizâm (?) naklediyor: “Bir adam eşinin yanında başka birini (adamı) görür görmez kadını öldürdü. Durum Ömer b. el-Hattâb’a anlatıldı. Hz. Ömer de biri açıktan biri gizliden olmak üzere iki mektup yazdı. Birinci (açıktan) yolladığı mektupta öldüren kişiye kisas yapılması gerektiği yazarken diğer (gizli) olarak yolladığı mektupta ise öldüren kişiden diyet ödemesini istiyordu.”³⁸⁶

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “Hâni b. Hizâm, meçhuldür” der.³⁸⁷ Diğer râviler sika olup; Kûfelidir. Benzer bir rivayet Abdürrezzâk da Sevrî el-Kûfi- Muğire b. Nu’mân el-Kûfî-Hâni b. Hizâm (?) senediyle sika râvilerce de aktarılmıştır.³⁸⁸ Müdellis bir râvi olan Sevrî el-Kûfînin “an” ile nakletmiştir. Hâni b. Hizâm’ın meçhul olması hasebiyle rivayet bizce zayıftır.

³⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/273.

³⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/450.

³⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/271-272.

³⁸⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/435.

2.11.5 Amr b. Âs'a Hz. Peygamber'in (sav) Vasiyetini Koruması Hakkında Yazdığı Mektup

Hız. Peygamber'in (sav) vasiyet ettiği olay İbn Mâce'de şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ الْمَرْجَى السَّمَرْقَنْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ شُمَيْلٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَمْرَةَ الصَّيْرَفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَارِخًا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا لَكَ؟ قَالَ: سَيِّدِي رَأَيْتُ أَقْبَلَ جَارِيَةً لَهُ فَجَبَّ مَذَاكِيرِي، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلَيَّ بِالرَّجُلِ فَطَلَبَ فَلَمْ يُقَدَّرْ عَلَيْهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اذْهَبْ، فَأَنْتَ حُرٌّ. قَالَ: عَلَى مَنْ نُصِرْتِي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ يَقُولُ: أَرَأَيْتَ إِنْ اسْتَرْقَيْتَنِي مُوَلَّاي؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ أَوْ مُسْلِمٍ“

Amr b. şuayb el-Medenî'nin dedesi (Abdullah b. Amr b. Âs el-Medenî) naklediyor: (Köle) bir adam yardım edin (imdat) diye bağırarak Resulullah'a (sav) geldi. Resulullah (sav) o köleye: Ne oldu? diye buyurunca o da (köle): Efendim, cariyesini öperken buna şahit oldu. Bu sebeple cinsel organımı kesti, dedi. Resulullah (sav) (ashabına): O kişiyi buraya getiriniz, buyurdu. O kişiyi arasalar da bulamadılar. Bunun üzerine Resulullah (sav): Git, (sen) özgürsün, buyurdular. (Râvi) der ki: Adam (Köle): Ey Allah'ın Resulü! Efendim beni köle yapmak isterse bana yardım etmek hangi kimsenin üzerine (vacip) olur? diye sual etti. Resulullah'ta (sav): Her inanan (mümin) ya da her İslâm'a girenin (Müslümanın) üzerinedir” buyurdular.³⁸⁹

Bu rivayet İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel tarafından tahrîc edilmiştir. Rivayetler Amr b. şuayb el-Medenî'nin dedesi Abdullah b. Amr b. Âs el-Medenî tarihi ile nakledilmiştir.

İbn Mâce'de yer alan rivayet, Semerkand, Basra ve Medineli râviler tarafından nakledilmiştir ve Elbânî'ye göre bu rivayet hasendir. Benzer bir başka rivayet Ebû Dâvûd'da da Basra ve Medineli râviler tarafından aktarılmış olup; Elbânî bu hadise de hasen demiştir.³⁹⁰

Ahmed b. Hanbel'de ise farklı tarikler ile nakledilen rivayetlerin her ikisinde de Hz. Ömer'in mektup yazdığina dair ifadeler bulunmaktadır. Basra, Bağdat ve Medineli

³⁸⁹ İbn Mâce, “Diyat”, 21.

³⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Diyat”, 38.

râviler tarafından aktarılan mektupların bir tarikin de Mısır yöneticisine “*Ona yiyecek temin et ve ona bir arazi ver*” ifadeleri yer alır.”³⁹¹ Şuayb el-Arnâvud bu hadis için hasen ligayrihî demiştir.³⁹² Diğer tarik ise; Irak, Kûfe ve Medineli râviler tarafından aktarılmıştır. Mektup, Amr b. Âs’a yazılmış olup; içeriği şu şekildedir: “*Ona iyi davran, Peygamberimizin vasiyetini koru.*”³⁹³ Ancak bu rivayetin isnadında daha önce de belirttiğimiz üzere, İbn Hacer tarafından “Saduktur, tedlis ve hatayı çok yapar” şeklinde değerlendirdiği Haccâc el-Kûfî bulunmaktadır. Bununla beraber, “Haddesena” lafzıyla nakletmiştir.

2.12 Hudûd Kitabı

Bu çalışma kapsamında ele alınan mektuplar, toplamda sekiz temel rivayet eksenini doğrultusunda derlenmiştir. Mektupların içeriği; yalancı şahitlik haddi, savaş esnasında komutanların had cezası uygulamalarına yönelik talimatlar, kölesiyle evlenen kadınlara verilen had cezası, ta’zir cezasına ilişkin hükümler, içki içenlere yönelik had cezası, hamile kalan kadınlara dair hükümler, beytûlmâlden hırsızlık yapanlara verilen cezalar ve kazf haddi gibi çeşitli konuları kapsamaktadır.

2.12.1 Yalancı Şahitlik Haddi Hakkında Yazdığı Mektup

Yalnızca İbn Ebî Şeybe’de tespit edebildiğimiz rivayet şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، وَالْوَلِيدِ بْنِ أَبِي مَالِكٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي شَاهِدِ الزُّورِ يُضْرَبُ أَرْبَعِينَ سَوْطًا، وَيُسَخَّمُ وَجْهُهُ، وَيُحْلَقُ رَأْسُهُ، وَيُطَافُ بِهِ، وَيُطَالُ حَبْسُهُ،

Mekhûl ed-Dîmeşkî ve Velîd b. Ebî Mâlik eş-Şâmî (ö. ?) bildiriyor: Ömer b. El-Hattâb, gerçeklik payı olmadığı halde (yalancı şahitlik yapanlar hususunda) kasıtlı olarak şahitlik eden kimseler için bir mektup yazdı: “*Bu kimselere kırk sopa (kamçı) vurulur, yüzüne siyah leke sürülür, saçları kazıtılarak tıraş ettirilir, o bu halde gezdirilir ve uzun bir vakit hapsedilir.*”³⁹⁴

³⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/314.

³⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/314.

³⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/667.

³⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/532.

Ebû Habîb “Mekhûl ve Velîd, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” der.³⁹⁵ Rivayet, Mekhûl ed-Dımeşkî ve Velîd b. Ebî Mâlik eş-Şâmî tariki ile Kûfeli râvilerce aktarılmıştır. İbn Hacer, isnadda yer alan Ebû Halid el-Kûfî ve Haccâc el-Kûfî için “saduktur” der.³⁹⁶ Diğer tarik de içerik olarak benzer nakledilmiştir.³⁹⁷ Ebû Habîb’in bu rivayet hakkındaki görüşü de aynıdır.³⁹⁸

2.12.2 Komuta Ettikleri Birliklere Had Cezası Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مُبَارَكٍ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ عُمَيْرٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ:

أَلَّا يَجْلِدَنَّ أَمِيرُ جَيْشٍ وَلَا سَرِيَّةٍ أَحَدًا حَتَّى يَطْلُعَ عَلَى الدَّرْبِ لِنَلَّا تَحْمِلُهُ حَمِيَّةُ الشَّيْطَانِ أَنْ يَلْحَقَ بِالْكَفَّارِ“

Hakîm b. Umeyr eş-Şâmî (ö. ?) anlatıyor: Hz. Ömer bize şöyle bir mektup yazdı: *“Ordu veya birliklerin kumandanları İslâm ülkelerine doğru gidilmedikten sonra, komuta ettikleri birliklerinden hiç birisine düşmanlarının bulunduğu yerlerde had cezası uygulamasına izin vermesin. Şayet ceza uygulandığı vakit, öfkelenip düşmanlarımızla birlikte hareket edebilir.”*³⁹⁹

Bu mektup İbn Ebî Şeybe ve Saîd b. Mansûr tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb bu hadis ile ilgili “Ebû Bekir b. Ebî Meryem eş-Şâmî’den (ö. 156) dolayı zayıftır” der.⁴⁰⁰ Bu rivayet, Hakîm b. Umeyr eş-Şâmî tariki ile Merv ve Şamlı râvilerce nakledilmiştir. Ebû Habîb’in de belirttiği üzere Ebû Bekir b. Ebî Meryem zayıf bir râvidir. İsnadda yer alan Hakîm b. Umeyr eş-Şâmî hakkında İbn Hacer “saduktur” demiştir.⁴⁰¹ İbn Mübarek el-Mervezî ise sikadır.

³⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/477.

³⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 1/250, 152.

³⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/526.

³⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/462.

³⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/549.

⁴⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 16/10.

⁴⁰¹ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 1/177.

Saîd b. Mansûr, rivayeti “Cihad” babında yer vermiştir. Metin açısından benzer olan bu hadisi, Ahvas eş-Şâmî babasından nakletmiştir.⁴⁰² İbn Hacer onunla ilgili olarak “Hafızası zayıftır” der.⁴⁰³ Dolayısıyla rivayet zayıftır. Seneddeki diğer râviler de Şamlıdır.

2.12.3 Valilerine Kölesiyle Evlenen Kadınlara Had Cezası Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ الْحَكَمِ: أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ فِي امْرَأَةٍ تَزَوَّجَتْ عَبْدَهَا: أَنْ يُفَرَّقَ بَيْنَهُمَا وَيُقَامَ عَلَيْهَا الْحَدُّ “

Hakem (b. Uteybe) el-Kûfî bildiriyor: “Ömer b. el-Hattâb valilerine kölesiyle evlenen bayanlar hakkında bize şöyle bir mektup yazdı: “*Bayan evlendiği kölesinden boşansın ve bayana had cezası verilsin.*”⁴⁰⁴

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe dışında bir kaynakta tespit edemedik. Ebû Habîb “Cabir el-Kûfî (ö. 128), zayıftır. Hakem, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” der.⁴⁰⁵ Rivayet, Kûfeli râviler tarafından aktarılmıştır.

Diğer tarikini Bekr el-Medenî (ö. 122) şu şekilde aktarmıştır: Bir kadına neden kölesiyle evlilik yaptığı soruldu. Kadın: “Allah (cc) o takdirde mâlik olduklarınızla yetinin, diye emretmiyor mu? (Nisâ, 4/3) Evlendiğim köle de sahip olduğum kimselerden birisi!” diye cevap verdi. Başka birisi de kimsenin bilgisi ve izni olmadan bir adamla evlendi. Bunun üzerine kadına, niçin kimseden haber ve izin almadan böyle yaptığı sual edilince: “Ben kocası olmayan (dul) bir kimseyim ve hayatıma dair karar verirken kendi kendime verebilirim!” deyince bu kadınlar Hz. Ömer’e şikâyet edildi. Hz. Ömer de Müslümanlardan oluşan bir kesimle istişarede bulundu ve denildi ki: “Bu olaydaki kadınlar Allah’ın Kitabı hakkında seninle münakaşa ediyorlar!” deyince aynı düşünce de olan Hz. Ali de: “Bu olaydaki kadınlar Allah’ın Kitabı hakkında seninle

⁴⁰² Said b. Mansur, *Sünen*, 2/235.

⁴⁰³ İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehziib*, 1/96.

⁴⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/537.

⁴⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/488.

mücadele ediyorlar” dedi. Bunun sonucunda bir karara varan Hz. Ömer: “Bu kadınlara yüz adet sopa vurulmasını emretti. Vali olarak tayin ettiği kimselere de: *Her kim (kadın) kölesi ile evlilik yaparsa ya da anne-babasının iznini almadan evlenirse zina eden kimse gibi olur* diye bir mektup yazıp gönderdi.”⁴⁰⁶ Ebû Habîb “Fudayl el-Kûfî (ö. 195), Husayn el-Kûfî’den (ö. 136) ihtilat ettikten sonra hadis rivayet ettiği için zayıftır” demiştir.⁴⁰⁷ Bekr el-Medenî dışındaki râviler Kûfelidir.

2.12.4 Ebû Mûsâ’ya Ta’zir Cezası Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ الْأَعْرَجِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صَيْفِيٍّ: أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ إِلَى أَبِي مُوسَى: أَلَّا تَبْلُغَ فِي تَغْزِيرِ أَكْثَرِ مَنْ ثَلَاثِينَ“

Yahya b. Abdillâh b. Sayfî el-Mekkî (ö. ?) anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb, Ebû Mûsâ’ya şu şekilde bir mektup yazdı: “Bir kimseye suçundan dolayı ta’zir cezası verirken sopa sayısı otuza gelmesin.”⁴⁰⁸

Bu mektup İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilmiştir. Her iki rivayet de Yahya b. Abdillâh b. Sayfî el-Mekkî tariki ile Kûfe ve Mekkeli sika râvilerce nakledilmiştir. Abdürrezzâk b. Hemmâm’da yer alan rivayetin isnadında farklı olarak Sevrî el-Kûfî bulunur. Mektupta farklı olarak “yirmi sopayı aşmasın” ifadeleri vardır.⁴⁰⁹ Ebû Habîb “Yahya b. Abdillâh b. Sayfî, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” der.⁴¹⁰

2.12.5 Hâlid b. Velîd’e İçki İçenlere Had Cezası Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَزْهَرَ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَدَاةَ الْفَتْحِ، وَأَنَا غُلَامٌ شَابٌّ، يَتَخَلَّلُ النَّاسَ يَسْأَلُ عَنْ مَنْزِلِ خَالِدِ بْنِ

⁴⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/537.

⁴⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/487-488.

⁴⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/549.

⁴⁰⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/413.

⁴¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 16/12.

الْوَلِيدِ، فَأَتَى بِشَارِبٍ، فَأَمَرَهُمْ فَضَرَبُوهُ بِمَا فِي أَيْدِيهِمْ، فَمِنْهُمْ مَنْ ضَرَبَهُ بِالسَّوْطِ، وَمِنْهُمْ مَنْ ضَرَبَهُ بِعَصَا، وَمِنْهُمْ مَنْ ضَرَبَهُ بِنَعْلِهِ، وَحَتَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّرَابَ، فَلَمَّا كَانَ أَبُو بَكْرٍ: أَتَى بِشَارِبٍ فَسَأَلَهُمْ عَنْ ضَرْبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي ضَرَبَهُ، فَحَزَرُوهُ أَرْبَعِينَ، فَضَرَبَ أَبُو بَكْرٍ أَرْبَعِينَ، فَلَمَّا كَانَ عُمَرُ، كَتَبَ إِلَيْهِ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ: إِنَّ النَّاسَ قَدْ انْهَمَكُوا فِي الشُّرْبِ، وَتَحَاقَرُوا الْحَذَّ وَالْعُقُوبَةَ، قَالَ: هُمْ عِنْدَكَ فَسَلُّهُمْ، وَعِنْدَهُ الْمُهَاجِرُونَ الْأَوَّلُونَ، فَسَأَلَهُمْ، فَأَجْمَعُوا عَلَى أَنْ يَضْرَبَ ثَمَانِينَ، قَالَ: وَقَالَ عَلِيٌّ: إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا شَرِبَ افْتَرَى فَأَرَى أَنْ يَجْعَلَهُ كَحَذِّ الْوَرِيَةِ قَالَ أَبُو دَاوُدَ: أَدَخَلَ عُقَيْلُ بْنُ خَالِدٍ، بَيْنَ الزُّهْرِيِّ، وَبَيْنَ ابْنِ الْأَزْهَرِ، فِي هَذَا الْحَدِيثِ، عَبْدَ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَزْهَرِ، عَنْ أَبِيهِ“

Abdurrahman b. Ezher el-Medenî (ö. 63) naklediyor: Fetih sabahı, ben genç bir delikanlı iken, Allah'ın Resulünü (sav) insanların arasına karışmış olarak, Hâlid b. Velîd'in (ö. 21) evini sorarken gördüm. Kendisine sarhoş bir kimse getirildi. Resulullah, onlara, onu ellerindeki şeylerle dövmelemlerini emretti. İçlerinde kimi kırbaç ile, kimi bir sopayla, kimi de terlikleriyle vurdu. Resulullah toprak serpti. Ebû Bekir'e bir sarhoş getirildiğinde Resulullah'ın (sav) o sarhoşa verdiği cezayı sordu. Kırk tane olduğunu hatırladılar. Ebû Bekir'de kırk sopa vurdurdu. Ömer, Hâlid b. Velîd'e şöyle yazdı: “İnsanlar içkiye dalmış durumda ve ceza sınırını küçümsüyorlar.” O da dedi ki: Onlar senin yanında, onlara sor. Yanında ilk muhacirler de var. Onlara sordu ve hepsi seksen sopa vurulmasını kararlaştırdılar. Ali dedi ki: Bir adam içki içtiğinde iftira atarsa ona iftira haddi gibi ceza verilmelidir.⁴¹¹

Bu rivayet Ebû Dâvûd, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Humeydî tarafından tahrîc edilmiştir. Metin açısından benzer olmakla birlikte tümü de Abdurrahman b. Ezher el-Medenî'den nakledilmiştir.⁴¹² Ancak Hz. Ömer'in mektup yazdığına dair ibare yalnızca Ebû Dâvûd'da bulunmaktadır. İsnadda yer alan Osman b. Ömer el-Basrî (ö. 209) dışındaki râviler Medinelidir. Elbânî'ye göre rivayet hasendir.

Bir başka tarikin de Mısırlı râviler de bulunmaktadır. Metinde Hz. Ömer'in Halifelik döneminin başlarında kırk sopa, son zamanlarında ise seksen sopa; Hz. Osman'ın hem

⁴¹¹ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 37.

⁴¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/503; 7/409; İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, 2/208; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27/365, 366; 31/431; Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşî el-Humeydî, *Müsned*, thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî (Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 2/144.

seksen hem de kırk sopa; Muâviye'nin ise seksen sopa had cezası uyguladığına dair bilgiler mevcuttur. Elbânî'ye göre bu rivayet sahihtir.⁴¹³

Ahmed b. Hanbel'de ise fetih gününün "Huneyn" olduğu geçmektedir.⁴¹⁴

2.12.6 Ebû Mûsâ'ya Hamile Kalan Kadın Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُثَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ أَبُو مُوسَى: أُوتِيتُ وَأَنَا بِالْيَمَنِ، امْرَأَةً حُبْلَى فَسَأَلْتُهَا، فَقَالَتْ: مَا تَسْأَلُ عَنْ امْرَأَةٍ حُبْلَى تَيْبٍ مِنْ غَيْرِ بَعْلِ، أَمَا وَاللَّهِ مَا خَالَتُ خَلِيلًا وَلَا خَادَنْتُ خَدْنًا مُنْذُ أَسْلَمْتُ، وَلَكِنْ بَيْنَا أَنَا نَائِمَةٌ بِفَنَاءِ بَيْتِي وَاللَّهِ مَا أَيْقَظَنِي إِلَّا رَجُلٌ رَفَعَنِي وَأَلْقَى فِي بَطْنِي مِثْلَ الشَّيْهَابِ، ثُمَّ نَظَرْتُ إِلَيْهِ مُقَفًى مَا أَدْرِي مَنْ هُوَ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ، فَكَتَبْتُ فِيهَا إِلَى عُمَرَ فَكَتَبَ عُمَرُ: «اأْتِنِي بِهَا وَبَنَاسٍ مِنْ قَوْمِهَا»، قَالَ: فَوَافَيْنَاهُ بِالْمَوْسِمِ، فَقَالَ شَبَّهَ الْعُضْبَانِ: «لَعَلَّكَ قَدْ سَبَقْتَنِي بِشَيْءٍ مِنْ أَمْرِ امْرَأَةٍ؟»، قَالَ: قُلْتُ: لَا، وَهِيَ مَعِيَ وَنَاسٌ مِنْ قَوْمِهَا فَسَأَلْتُهَا فَأَخْبَرْتُهُ كَمَا أَخْبَرْتَنِي، ثُمَّ سَأَلَ قَوْمَهَا فَأَتْنَوْا خَيْرًا، قَالَ: فَقَالَ عُمَرُ: شَابَّةٌ تَهَامِيَّةٌ قَدْ نُوِّمَتْ، قَدْ كَانَ يَفْعَلُ قِمَارَهَا وَكِسَاهَا، وَأَوْصَى بِهَا قَوْمَهَا خَيْرًا“

Küleyb b. Şihab el-Kûfî (ö. 137) aktarıyor: Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle dedi: Yemen de bulunduğum zamanda (zina nedeniyle) hamile birisini getirdiler. Kadına bunu yapma sebebini sual ettiğimde şöyle cevap verdi: “Eşi olmayan (dul) ve hamile olan bir kadına mı bunu soruyorsun? Vallahi İslâm'a girdiğimden beri hiçbir adamla dostluk da arkadaşlık da kurmadım. Fakat kaldığım yerin terasında uyurken vallahi bir kimse beni yukarı çekip aşağı bırakmasıyla ve yıldırım hızında rahmime menisini koymasıyla gözümü açtım. Kimin olduğunu görmek için arkasından gittim ama kimin olduğunu göremedim” deyince bu olayı Ömer b. el-Hattâb'a bir mektup yazarak gönderdim. O da: “Kadını ve mensubu olduğu kabilesinden birkaç kişiyi getir” diye cevap yazdı. Hz. Ömer'in yanına gittiğimiz de hac mevsimiydi. Kızgın bir suretle: “Benim haberim olmadan o kişiye bir ceza mı verdin yoksa?” diye sual etti. Ben de: “Vermedim! Kadını ve mensubu olduğu kabilesinden birkaç kişiyle beraber getirdim.” dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer o kadına başına gelen durumu anlatmasını istedi, bana anlattığı gibi Hz. Ömer'e de anlattı. Hz. Ömer kadınla beraber gelen kabilesinden kimselere de kadınla ilgili sorular sordu. O kimseler kadınla ilgili olumlu yanıtlar verince Hz. Ömer:

⁴¹³ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 37.

⁴¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27/364.

“Tihâmeli (Arap Yarımadası’nın Kızıldeniz kıyıları) ve uykusu derin biri ha! Elbette başına böyle bir iş gelir!” dedi ve bu kimseye yiyecek (buğday), giyecek verip kabilesindeki kişileri de kadına kötü davranmamaları konusunda uyardı.⁴¹⁵

Yalnızca İbn Ebî Şeybe’de rastladığımız bu rivayet ile ilgili Ebû Habîb “Küleyb, saduk olduğu için hasendir” demiştir.⁴¹⁶ Rivayet Küleyb b. Şihab el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râviler tarafından aktarılmıştır.

2.12.7 Sa’d’a Beytûlmâlden Çalan Kişiye Verdiği Hüküm ile İlgili Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْمَسْعُودِيِّ، عَنِ الْقَاسِمِ: أَنَّ رَجُلًا سَرَقَ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ، فَكَتَبَ فِيهِ سَعْدٌ إِلَى عُمَرَ، فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى سَعْدٍ: «أَلَيْسَ عَلَيْهِ قَطْعٌ، لَهُ فِيهِ نَصِيبٌ»

Kâsım el-Kûfî (ö. 116) anlatıyor: Birisi devlet hazinesinden bir şeyler çaldı. Bunu öğrenen Sa’d Hz. Ömer’e bir mektup yazdı. Hz. Ömer de: “*O kimsenin beytûlmâlden hissesi olduğu için eli kesilmemesi gerekir*” diye yanıt verdi.⁴¹⁷

Bu mektup İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “Kâsım, Sa’d’a ve Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” der.⁴¹⁸ İsnadda yer alan Abdurrahman b. Abdullah b. Mes’ûd el-Kûfî (ö. 160) hakkında İbn Hacer “Saduktur, ölmeden önce ihtilât yaşamıştır” demiştir.⁴¹⁹ Diğer râviler ise sika olup; Kûfelidir.

Abdürrezzâk ise İbn Cüreyc el-Mekkî tariki ile nakletmiştir. Mezkûr râvi “bana Muhzır b. Kasım (?), güvenilir kimselerden şöyle haber verdi” şeklinde aktarmıştır. Farklı olarak elini kesmeye karar verenin İbn Mes’ûd olduğu geçmektedir. Aynı

⁴¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/512.

⁴¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/425.

⁴¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/518.

⁴¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/441.

⁴¹⁹ İbn Hacer, *Takribü’l-tehziib*, 1/344.

zamanda mektubun içeriğinde “çünkü onun bunda bir hakkı vardır” ifadeleri yer almaktadır.⁴²⁰

Yukarıda bahsedildiği üzere, İbn Cüreyc el-Mekkî, İbn Hacer’in görüşüne göre sika bir râvidir, ancak müdellistir ve “an” ile nakletmiştir. Muhzır b. Kasım’ı ise kaynaklarda tespit edemedik. Ayrıca mezkûr râvinin, bu rivayeti kimlerden naklettiği de bilinmemektedir. Bu hususlardan dolayı rivayet bizce problemlidir.

2.12.8 Muğîre b. Şu’be’ye Kazf Haddi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ قَسَامَةَ بْنِ زُهَيْرٍ، قَالَ: لَمَّا كَانَ مِنْ شَأْنِ أَبِي بَكْرَةَ، وَالْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ الَّذِي كَانَ، قَالَ أَبُو بَكْرَةَ: اجْتَنِبْ أَوْ تَنَحَّ عَنْ صَلَاتِنَا، فَإِنَّا لَا نُصَلِّيَ خَلْفَكَ، قَالَ: فَكَتَبَ إِلَى عُمَرَ فِي شَأْنِهِ، قَالَ: فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى الْمُغِيرَةَ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّهُ قَدْ رَفِيَ إِلَيَّ مِنْ حَدِيثِكَ حَدِيثٌ، فَإِنْ يَكُنْ مَصْدُوقًا عَلَيْكَ فَلَا تَكُونَ مِثْلَ قَبْلِ الْيَوْمِ خَيْرَ لَكَ، قَالَ: فَكَتَبَ إِلَيْهِ وَالْيَوْمِ الشُّهُودُ أَنْ يُقْبِلُوا إِلَيْهِ، فَلَمَّا انْتَهَوْا إِلَيْهِ دَعَا الشُّهُودَ، فَشَهِدُوا، فَشَهِدَ أَبُو بَكْرَةَ وَشَيْبَةُ بْنُ مَعْبُدٍ، وَأَبُو عَبْدِ اللَّهِ، نَافِعٌ، فَقَالَ عُمَرُ حِينَ شَهِدَ هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَةِ: أَوَدُ الْمُغِيرَةَ أَرْبَعَةً، وَشَقَّ عَلَى عُمَرَ شَأْنُهُ جِدًّا، فَلَمَّا قَامَ زِيَادٌ، قَالَ: إِنْ تَشْهَدُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ إِلَّا بِحَقٍّ ثُمَّ شَهِدَ، قَالَ: أَمَّا الرَّبَا فَلَا أَشْهَدُ بِهِ، وَلَكِنِّي رَأَيْتُ أَمْرًا قَبِيحًا، فَقَالَ عُمَرُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، حُدُّوهُمْ، فَجَلَدُوهُمْ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ جَلْدِ أَبِي بَكْرَةَ قَامَ أَبُو بَكْرَةَ، فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنَّهُ زَانٍ، فَهَمَّ عُمَرُ أَنْ يُعِيدَ عَلَيْهِ الْحَدَّ، فَقَالَ عَلِيٌّ: إِنْ جَلَدْتَهُ فَارْجُمُ صَاحِبَكَ، فَتَرَكَهُ فَلَمْ يُجَلَدْ، فَمَا قَدَفَ مَرَّتَيْنِ بَعْدُ“

Kasâme b. Zuheyr el-Basrî (ö. 81) naklediyor: Ebû Bekre ile Muğîre b. Şu’be arasında yaşanan olay üzerine Ebû Bekre, Muğîre için: “Bundan sonra bize namazı sen kıldırma! Çünkü artık biz senin arkanda namaza durmayız!” dedi ve Hz. Ömer’e bir mektup yazıp gönderdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Muğîre için: “*Seninle ilgili bazı duyumlar aldım. Eğer hakkındaki malumatlar doğruysa şimdiye kadar ölmen senin için daha hayırlı olurdu!*” şeklinde bir mektupla karşılık verdi. Aynı zamanda Hz. Ömer yazının devamında; Muğîre ile beraber (zina yaptı iddiasına dair) şahitlerin de yanına gelmesini istedi.

Muğîre ve şahitlik yapanlar Hz. Ömer’in yanına geldiler. Hz. Ömer konunun doğruluğunu tespit etmek için şahitlere sorular sordu. Şahitlerden Ebû Bekre, Ebû

⁴²⁰ Abdürrezzâk b. Hemâm, *Musanef*, 10/212.

Abdillah, Nâfi' ve Şibl b. Ma'bed (ö. ?) zinayı doğrulayıcı beyanlarda bulundular. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Dört kişi olduklarında Muğire ölümüne gidecek!" dedi ve bu duruma üzüldü. Dördüncü şahit olan Ziyâd (?) şahitlik yapmaya gelirken, Hz. Ömer: "Allah'ın izniyle doğrusu ne ise onu konuşacaktır." dedi. Ziyâd dedi ki: "Ben zina yaptığina şahit olmadım, bu nedenle yaptığımı diyemem sadece çirkin bir işe şahit olursam şahitlik ederim!" deyince, bunu duyan Hz. Ömer: "Allahu Ekber! Yalan yere şahitlik yapan bu üç kimseye zina iftirası (kazf) cezası uygulayın!" dedi. Üç kişiyi de sopalattırdı. Üç kişiden biri olan Ebû Bekre, cezası bittikten sonra ayağa kalktı ve: "Muğire'nin zina ettiğine şahidim!" deyince Hz. Ömer bir daha ceza vermek istese de Hz. Ali: "Eğer yine ceza verirsen o vakit Muğire'yi öldürmek zorunda kalacaksın!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebû Bekre'yi serbest bıraktı ve bu olaydan sonra kazftan dolayı bir kişiye iki ceza vermedi.⁴²¹

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb "Kasâme b. Zuheyr, olaya yetişemediği için münkatı'dır" der.⁴²² Kasâme b. Zuheyr el-Basrî dışında isnadda yer alan râviler Kûfe ve Basra kökenlidir.

Abdürrezzâk b. Hemmâm, rivayeti Ebû Duha el-Kûfî (ö. 100) tariki ile nakletmiştir. Metinde "حِينَ شَهِدَ الثَّلَاثَةُ، أَوْ دَى الْمُغِيرَةَ الْأَرْبَعَةَ" ifadesi yer alır.⁴²³ Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır. Ancak Ebû Duha el-Kûfî, Hz. Ömer'den uzun bir süre sonra vefat etmiştir.⁴²⁴

Abdürrezzâk b. Hemmâm'da yer alan diğer versiyonlarda benzer rivayetin ikisinde İbn Müseyyeb el-Medenî tarafından Mekkeli sika râvilerce nakledilmiştir.⁴²⁵ Ancak isnadlarında yer alan Muhammed b. Müslim el-Mekkî hakkında İbn Hacer "Saduktur, hafızasında hata yapar" demiştir.⁴²⁶ Diğer iki rivayet ise İbn Şihâb ez-Zührî el-Medenî (ö. 124) tariki ile Basra ve Medineli sika râvilerce aktarılmıştır.⁴²⁷ Ancak İbn Şihâb ez-Zührî el-Medenî, Hz. Ömer'den rivayette bulunmamıştır.⁴²⁸

⁴²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/545.

⁴²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/510-511.

⁴²³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/384.

⁴²⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/530.

⁴²⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/384; 8/362.

⁴²⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/506.

⁴²⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 7/383; 8/362.

⁴²⁸ İbn Hacer, *Tehziibü'l-Tehziib*, 9/445.

2.13 Kur'ân'ın Faziletleri Kitabı

Bu başlık altında tahrîci yapılan mektuplar üç rivayet etrafında toparlanmıştır. Özellikle Kur'ân ve sünnetin iyi öğrenilmesi gerektiğine dair yazdığı mektup ve Kur'ân okutmanın ücretle yapıldığını duyması üzerine sergilediği sert tutum yer almaktadır.

2.13.1 Ebû Mûsâ'ya Sünneti ve Arapçayı İyi Öğrenmesi Hakkında Yazdığı Mektup

Yalnızca İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilen mektup şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى: أَمَا بَعْدُ فَتَفَقَّهُوا فِي السُّنَّةِ، وَتَفَقَّهُوا فِي الْعَرَبِيَّةِ، وَأَعْرَبُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ عَرَبِيٌّ، وَتَمَعَّدُوا فَإِنَّكُمْ مَعْدِيُونَ“

Amr b. Dînâr (Zeyd) el-Mekkî (ö. 126) naklediyor: Hz. Ömer, Ebû Mûsâ'ya yazdığı bir mektupta: “*Bundan sonrasında sünneti iyi anlayınız ve Arapçayı iyi öğreniniz. Kur'ân tilavetinde bulunurken düzgün telaffuz ediniz; çünkü Kur'ân Arapça dili ile inmiştir. Sağlıklı beslenin ve dinç olun; zira savaşmak için bu gereklidir*” yazıyordu.⁴²⁹

Ebû Habîb “Amr b. Zeyd, meçhuldür. Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır” der.⁴³⁰ Benzer ifadelerle bir rivayet de “Edeb” babında daha kısa bir biçimde yer almaktadır.⁴³¹ Ebû Habîb'in bu rivayet hakkındaki görüşü de aynıdır.⁴³² Mektup, Amr b. Dînâr (Zeyd) el-Mekkî tariki ile Kûfeli ve Şamlı sika râvilerce nakledilmiştir.

Abdürrezzâk b. Hemmâm'da da içerik olarak benzer rivayet Şu'be b. Haccâc el-Basrî (ö. 160)- Abdullah b. Kesir el-Mekkî (ö. 196) tariki ile gelmiştir. Şu'be b. Haccâc el-Basrînin “Muhammed b. Seyf el-Basrî (ö. 132) bana haber verdi” şeklinde naklettiği mektubun içeriği şu şekildedir: “*Dinde anlayışlı olun, rüya tabirini iyi yapın ve*

⁴²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/116.

⁴³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 16/389-390.

⁴³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/240.

⁴³² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 14/226.

Arapçayı öğrenin.”⁴³³ İsnadındaki râviler sikadır ancak İbn Hacer, Abdullah b. Kesir el-Mekkî için “saduktur” demiştir.⁴³⁴ Bununla beraber, Muhammed b. Seyf el-Basrî’den rivayet edenler arasında Şu’be b. Haccâc el-Basrî de bulunmaktadır.⁴³⁵

2.13.2 Ebû Mûsâ’ya Kur’ân’ı Hayatlarına Tatbik Edenler Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا النَّفَّيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: جَمَعَ نَاسٌ الْقُرْآنَ حَتَّى بَلَغُوا عِدَّةً، فَكَتَبَ أَبُو مُوسَى إِلَى عُمَرَ بِذَلِكَ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: إِنَّ بَعْضَ النَّاسِ أَذَوًا لَهُ مِنْ بَعْضٍ، وَلَعَلَّ بَعْضَ مَنْ يَقْرُؤُهُ أَنْ يَقُومَ الْمَقَامَ خَيْرٌ مِنْ قِرَاءَةِ الْآخَرِ أَخْرَ مَا عَلَيْهِ“

Muhammed b. Sîrîn el-Basrî naklediyor: İnsanlardan bazı kimseler Kur’ân’ı Kerîm’i topladılar ve bu insanların sayısı çoğaldı. Ebû Mûsâ yaşanan bu olayı Ömer b. el-Hattâb’a bildirdi. Hz. Ömer de: “Birkaç kişi diğer kimselerin yerine bu işi yaparak Kur’ân’a karşı görevlerini yerine getirdiler. Ümit ediyorum ki Kur’ân’ı okuyup gerektiği şekilde davrananlar, Kur’ân’ı okuduktan sonra gerektiği gibi davranmayanların yerini tutarlar.”⁴³⁶

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “İbn Sîrîn, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” der.⁴³⁷ Rivayet, Muhammed b. Sîrîn el-Basrî tarafından Basralı sika râvilerce aktarılmıştır.

2.13.3 Sa’d’a Kur’ân Okutmanın Ücretle Yapılması Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ يُسَيْرِ بْنِ عَمْرِو، قَالَ: أَرَادَ سَعْدٌ أَنْ يُلْحَقَ مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى الْفَتَنِ الْفَتَيْنِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: تُعْطَى عَلَى كِتَابِ اللَّهِ أَجْرًا“

⁴³³ Abdürrezzâk b. Hemâm, *Musannef*, 4/323.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehziib*, 1/318.

⁴³⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemal*, 33/307.

⁴³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/148.

⁴³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 16/479.

Yuseyr b. Amr el-Kûfî (ö. 85) naklediyor: Sa'd, Kur'ân-ı Kerîm okutan her ferde iki bin dirhem vermek isteyince Ömer b. el-Hattâb: “Allah ’ın Kitabı ’nı ücret karşılığında mı okutmayı düşünüyorsun?” diye bir mektup yazdı.⁴³⁸

Yalnızca İbn Ebî Şeybe’nin eserinde tespit edebildiğimiz bu rivayet hakkında Ebû Habîb’in görüşü sahihtir.⁴³⁹ Bu mektup Yuseyr b. Amr el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir.

2.14 İman Kitabı

Bu başlık altında yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen tek bir mektup tespit edilmiştir. Söz konusu mektupta, Şam’da mümin olduğunu iddia eden bir kişiye karşı Hz. Ömer’in sergilediği tutum yer almaktadır.

2.14.1 Şam’da Mümin İddiasındaki Bir Adam Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili rivayet şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ , عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ , عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: بَلَغَ عُمَرَ أَنَّ رَجُلًا بِالشَّامِ يَزْعُمُ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ , قَالَ: فَكَتَبَ عُمَرُ: اجْلِبُوهُ عَلَيَّ , فَقَدِمَ عَلَى عُمَرَ فَقَالَ: أَنْتَ الَّذِي تَزْعُمُ أَنَّكَ مُؤْمِنٌ , قَالَ: هَلْ كَانَ النَّاسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا عَلَى ثَلَاثَةِ مَنَازِلَ: مُؤْمِنٌ وَكَافِرٌ وَمُنَافِقٌ , وَاللَّهِ مَا أَنَا بِكَافِرٍ وَلَا مُنَافِقٍ , فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: ابْسُطْ يَدَكَ , قَالَ ابْنُ إِدْرِيسَ: قُلْتُ: رَضِيَ بِمَا قَالَ؟ قَالَ: رَضِيَ بِمَا قَالَ“

Sa’id b. Yesâr el-Medenî (ö. 117) dedi ki: Ömer’e, Şam’da bir adamın kendisinin mümin olduğunu iddia ettiğini bildirdiler. Ömer: “Onu bana getirin” diye yazdı. Adam, Hz. Ömer’in yanına geldi ve Hz. Ömer adama, “Sen mümin olduğunu mu iddia ediyorsun?” dedi. Adam, Resulullah (sav) zamanında insanlar üç sınıfa ayrılıyordu: Mümin, kafir ve münafık. “Vallahi, ben ne kafir ne de münafığım” diye cevap verdi. Ömer ona, “Bana elini uzat” dedi. İbn İdris dedi ki: Ben de: “O, söyledikleriyle razı mı oldu?” dedim. O da: “Evet, söyledikleriyle razı oldu” dedi.⁴⁴⁰

⁴³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/148.

⁴³⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 16/479.

⁴⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/169.

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe iki kitabında tahrîc etmiştir. Metin ve senedleri ayndır.⁴⁴¹ Ebû Habîb “Sa’îd b. Yesâr, Ömer’den işitmemiştir, (dolayısıyla) münkatı’dır” demiştir.⁴⁴² İbn Hacer ise Muhammed b. İshak el-Medenî’yi (ö. 150) “Saduktur ve tedlis yapar” şeklinde değerlendirmiştir.⁴⁴³ Rivayet Kûfeli ve Medineli râvilerce nakledilmiştir.

2.15 Ümerâ Kitabı

Bu konu başlığı altında, yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen tespit edebildiğimiz bir mektup bulunmaktadır. Bu mektup Hz. Ömer’in, Hz. Muâviye’ye yönelik öğüdünü içermektedir.

2.15.1 Hz. Muâviye’ye Hakka Sarılması Öğüdü Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde şu şekilde yer almaktadır:

” حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنِ النَّعْمَانِ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى مُعَاوِيَةَ: أَلَزِمَ الْحَقَّ يَلْزَمَكَ الْحَقُّ “

Nu’mân el-Kûfî (ö. ?) naklediyor: Ömer b. el-Hattâb: “*Sen hakka sarıl ki hak da sana sarılsın!*” şeklinde bir mektup yazıp Muâviye’ye gönderdi.⁴⁴⁴

Ebû Habîb bu rivayet için “Nu’mân, Ömer’e yetişememiştir, (dolayısıyla) münkatı’dır” demiştir.⁴⁴⁵ Mektup Kûfeli ve Basralı sika râvilerce aktarılmıştır.

2.16 Ferâiz Kitabı

Bu konu başlığı altında yer alan mektuplar on rivayet ekseninde derlenmiştir. Mektupların içeriği özellikle miras taksimi ile ilgili çeşitli durumları ele almaktadır.

⁴⁴¹ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Kitâbü'l-İmân*, thk. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî (Mektebetü'l-İslamiyye, 1983), 1/29.

⁴⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/48.

⁴⁴³ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/467.

⁴⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/200.

⁴⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/147.

Bununla beraber, *Kütübi Sitte*'de yer alan Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inden de rivayetler bulunmaktadır.

2.16.1 Kadı Şüreyh'e Çocuğu Olan Kadının Miras Durumu Hakkında Yazdığı Mektup

Yalnızca Dârimî ve Saîd b. Mansûr tarafından tahrîc edilen mektup şu şekilde yer almaktadır:

” أخبرنا يزيد بن هارون، حدثنا الأشعث، عن الشعبي، قال: كتب عمر بن الخطاب، إلى شريح أن لا يورث الحميل إلا ببينة، وإن جاءت به في خرقها“

Şa'bî el-Kûfî naklediyor: Ömer b. el-Hattâb, (Kadı) Şüreyh'e: “*Yanında bir çocuk taşıyan kadını delil getirmedikçe mirasçı saymayın, o çocuğu kundak içinde getirse bile.*”⁴⁴⁶

Muhakkik Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî'ye göre bu rivayetin isnadı zayıftır. Vâsıt ve Kûfeli râvilerce nakledilmiştir. Aynı zamanda Şa'bî el-Kûfî, Hz. Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır.⁴⁴⁷

Saîd b. Mansûr iki farklı tarike yer vermiştir. İlk versiyonunda bir farklılık bulunmamakla birlikte Saîd b. Müseyyeb el-Medenî tariki ile Mekkeli ve Medineli râvilerce aktarılmıştır. Yukarıda geçtiği üzere, Hz. Ömer'den rivayeti mürseldir. Diğer tarikinde ise Hz. Ömer'in (Kadı) Şüreyh'e mektup yazma sebebi verilmiştir. Şu şekilde geçmektedir: Celula günü bir kadın esir alınmıştı ve yanında bir erkek çocuğu vardı, bu yüzden şöyle diyordu: “O benim oğlum, onu serbest bırakın.” Çocuk reşit olup servet sahibi olduktan sonra ölünce, kadına o çocuğun mirası getirildi ve ona şöyle denildi: “Bu senin oğlunun mirasıdır.” Kadın dedi ki: “O benim oğlum değildi, ben onun sütannesiydim ve o bir zengin adamın oğluydu.” Bu durum Hz. Ömer'e yazıldı.

⁴⁴⁶ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Darü'l-Alemîyye li'n-Neşri, 1412), “Ferâiz”, 21.

⁴⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 3/317.

O da cevap olarak bunu yazdı.”⁴⁴⁸ Rivayet, Şa’bî el-Kûfî tariki ile Basra ve Kûfeli râvilerce nakledilmiştir. Ancak isnadda yer alan Mucâlid el-Kûfî zayıf bir râvidir.⁴⁴⁹

2.16.2 Fakîha bint Sem’ân’ın Miras Durumuyla İlgili Cevaplandığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

”حدثنا يزيد، حدثنا أشعث، عن ابن سيرين، عن عبد الله بن عتبة، قال: كتب إلى عمر في شأن فكيهة بنت سمعان أنها ماتت وترك ابن أخيها لأبيها وأمها، وابن أخيها لأبيها. فكتب عمر: إن الولاء للكبر”

Abdullah b. Utbe el-Kûfî (ö. 74) Hz. Ömer el-Hattâb’a Fakîha bint Sem’ân’ın şu haldeki durumunu soran bir mektup yazıldı. O öldü ve geriye ana-baba bir erkek kardeşiyle baba-bir erkek kardeşini bıraktı. Hz. Ömer de şöyle bir mektup yazdı: “*Velâ hakkı, büyüğe aittir.*”⁴⁵⁰

Bu rivayet, Dârimî dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebî Şeybe ve Saîd b. Mansûr’un eserlerinde de yer almaktadır.⁴⁵¹ Fakat Hz. Ömer’in mektup yazdığına dair ifade yalnızca tahrîcini yaptığımız rivayette bulunmaktadır. Bu mektup Vâsıt, Basra ve Kûfeli râvilerce nakledilmiştir. İsnadındaki Eş’as el-Kûfî ise “zayıf” bir râvi olarak bilinir.⁴⁵²

İbn Ebî Şeybe’de yer alan rivayetler hakkında Ebû Habîb “İbrahim, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” demiştir.⁴⁵³ Aynı zamanda Abdürrezzâk b. Hemmâm’da da benzer ifadelerle nakledilmiştir. Bu rivayet de İbrahim’dan dolayı münkatı’dır.⁴⁵⁴ Saîd b. Mansûr’da ise iki isnad münkatı’ olarak gelirken; diğer isnadda zayıf bir râvi olarak bilinen Eş’as el-Kûfî bulunmaktadır.⁴⁵⁵

⁴⁴⁸ Said b. Mansur, *Sünen*, 1/111.

⁴⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, 1/520.

⁴⁵⁰ Dârimî, “Ferâiz”, 21.

⁴⁵¹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/30; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/294; Said b. Mansur, *Sünen*, 1/114.

⁴⁵² İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, 1/113.

⁴⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/384.

⁴⁵⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/30.

⁴⁵⁵ Said b. Mansur, *Sünen*, 1/114.

2.16.3 Abdullah b. Mes'ûd'a Asebede Anneye Yakınlık Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثنا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: " كَتَبَ عُمَرُ، إِلَى عَبْدِ اللَّهِ: إِذَا كَانَ أَحَدُ الْعَصَبَةِ أَقْرَبَ بِإِمٍّ، فَأَعْطِهِ الْمَالَ،

Ebû Vâil el-Kûfî naklediyor: Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd'a yazdığı bir mektubunda: “(*Miras taksiminde*) *eğer asebe olanlardan anneye kim daha yakınsa terekeden ona ver.*” diyordu.⁴⁵⁶

Bu mektubu İbn Ebî Şeybe dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Saîd b. Mansûr da tahrîc etmiştir. Kûfeli sika râvilerce aktarılan rivayete Ebû Habîb “sahihtir” der.⁴⁵⁷ Mektupların bir tariki dışında Ebû Vâil el-Kûfî kanalıyla aktarılmıştır. İbn Hacer, daha önce geçtiği üzere onu “muhadramûn” olarak tanıtır. Bununla beraber İbn Hacer, isnadda yer alan Süleyman b. Mihran el-Kûfî’nin (A’miş) tedlis yaptığını beyan etmiştir.⁴⁵⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın yer verdiği mektup, Kûfeli râvilerce benzer şekilde nakledilmiştir.⁴⁵⁹ Ancak bu tarikte A’miş “an” ile nakletmiş olmasına rağmen, Zehebî’nin daha önce belirttiği üzere, A’miş’in hocasından tahammül etmiş olması nedeniyle bu rivayet ittisâl olarak değerlendirilebilmektedir.

Saîd b. Mansûr, İbrahim en-Nehaî el-Kûfî’den “Ömer şöyle dedi” şeklinde benzer bir metin nakletmiştir. Bu rivayet, Vâsıt ve Kûfeli râviler tarafından aktarılmıştır.⁴⁶⁰

İbn Ebî Şeybe’de Sa’d b. İbrahim el-Medenî tariki ile Kûfe ve Medineli râvilerce aktarılan diğer bir tarikte ise Ebû Mûsâ’nın Hz. Ömer’e yazdığı bir mektup üzerine Hz. Ömer’in cevap olarak gönderdiği mektup şu şekilde geçmektedir: Ebû Mûsâ, Ömer b. el-Hattâb’a: “Öldüğüne şahit olduğumuz ve kimsesi olmayan bir kişi hakkında ne yapmamızı istersin?” diye bir mektup yazdı. Bunun üzerine Hz. Ömer:

⁴⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/294.

⁴⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/383.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/254.

⁴⁵⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 10/288

⁴⁶⁰ Said b. Mansur, *Sünen*, 1/84.

“Eğer annesi tarafından bir yakını varsa, ona öncelik olarak bu taraftan yakınları; şayet yoksa velisi olabilecek birileri varsa onlar bu kişiye mirasçı olabilir. Eğer bunlarda yoksa geride bıraktığı malları beytülmale gider, (ölmeden önce bir kimseyi öldürmesi durumu varsa da) öldürdüğü kimsenin diyeti beytülmalden karşılanır” diye bir mektup yazdı.⁴⁶¹

Ebû Habîb bu mektuba “Sa’d b. İbrahim, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” der.⁴⁶² Ayrıca, isnadda yer alan Rebia b. Osman el-Medenî (ö. 154) için İbn Hacer “saduktur, kendisinde evham vardır” demiştir.⁴⁶³ Diğer râviler ise sikadır.

2.16.4 Abdullah b. Mes’ûd’a Baba ve Kardeşler Arasındaki Miras Paylaşımı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektubun tahrîcinde yer alan İmam Malik’te yer alan rivayet şu şekilde nakledilmiştir:

”وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ أَنَّهُ بَلَغَهُ، عَنْ سَلِيمَانَ بْنِ يَسَارٍ أَنَّهُ قَالَ: فَرَضَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ «لِلْجَدِّ مَعَ الْإِخْوَةِ الثَّلَاثِ» قَالَ مَالِكٌ: «وَالْأَمْرُ الْمُجْتَمِعُ عَلَيْهِ عِنْدَنَا، وَالَّذِي أَدْرَكْتُ عَلَيْهِ أَهْلَ الْعِلْمِ يَلِدُنَا، أَنَّ الْجَدَّ أَبَا الْأَبِ، لَا يَرِثُ مَعَ الْأَبِ دُنْيَا شَيْئًا، وَهُوَ يُفَرِّضُ لَهُ مَعَ الْوَلَدِ الذَّكَرِ، وَمَعَ ابْنِ الْإِبْنِ الذَّكَرِ، السُّدُسُ فَرِيضَةً. وَهُوَ فِيمَا سِوَى ذَلِكَ، مَا لَمْ يَتْرُكِ الْمَتَوَفَّى أُمًّا أَوْ أُخْتًا لِأَبِيهِ، يُبَدِّلُ بِأَخِي إِذَا شَرَكَهُ بِفَرِيضَةٍ مُسَمَّاةٍ فَيُعْطُونَ فَرَايضَهُمْ. فَإِنْ فَضَلَ مِنَ الْمَالِ السُّدُسُ فَمَا فَوْقَهُ، فُرِضَ لِلْجَدِّ السُّدُسُ فَرِيضَةً» قَالَ مَالِكٌ: وَالْجَدُّ، وَالْإِخْوَةُ لِلْأَبِ وَالْأُمِّ إِذَا شَرَكَهُمْ أَحَدٌ بِفَرِيضَةٍ مُسَمَّاةٍ، يُبَدِّلُ بِمَنْ شَرَكَهُمْ مِنْ أَهْلِ الْفَرَايِضِ. فَيُعْطُونَ فَرَايضَهُمْ. فَمَا بَقِيَ بَعْدَ ذَلِكَ لِلْجَدِّ وَالْإِخْوَةِ مِنْ شَيْءٍ، فَإِنَّهُ يُنْظَرُ، أَيُّ ذَلِكَ أَفْضَلُ لِحَظِّ الْجَدِّ، أُعْطِيَهِ الثَّلَاثُ مِمَّا بَقِيَ لَهُ وَلِلْإِخْوَةِ. وَأَنْ يَكُونَ بِمَنْزِلَةِ رَجُلٍ مِنَ الْإِخْوَةِ، فِيمَا يَخْصُلُ لَهُ وَلَهُمْ، يُعَاسِمُهُمْ بِمِثْلِ حِصَّةِ أَحَدِهِمْ، أَوِ السُّدُسُ مِنْ رَأْسِ الْمَالِ كُلِّهِ، أَيُّ ذَلِكَ كَانَ أَفْضَلَ لِحَظِّ الْجَدِّ، أُعْطِيَهِ الْجَدُّ. وَكَانَ مَا بَقِيَ بَعْدَ ذَلِكَ لِلْإِخْوَةِ لِلْأَبِ وَالْأُمِّ، لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ. إِلَّا فِي فَرِيضَةٍ وَاحِدَةٍ. تَكُونُ قِسْمَتُهُمْ فِيهَا عَلَى غَيْرِ ذَلِكَ، وَتِلْكَ الْفَرِيضَةُ: امْرَأَةٌ تُؤْفِقَتْ. وَتَرَكْتَ زَوْجَهَا، وَأُمُّهَا، وَأُخْتَهَا لِأُمِّهَا وَأَبِيهَا، وَجَدَّهَا. فَلِلزَّوْجِ النِّصْفُ. وَلِلْأُمِّ الثَّلَاثُ. وَلِلْجَدِّ السُّدُسُ. وَلِلْأُخْتِ لِلْأُمِّ وَالْأَبِ النِّصْفُ. ثُمَّ يُجْمَعُ [ص:512] سُدُسُ الْجَدِّ، وَنِصْفُ الْأُخْتِ فَيُقَسَّمُ أُنْثَاثًا. لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ. فَيَكُونُ لِلْجَدِّ ثُلَاثًا. وَلِلْأُخْتِ ثُلَاثُهُ " قَالَ مَالِكٌ: «وَمِيرَاثُ الْإِخْوَةِ لِلْأَبِ مَعَ الْجَدِّ، إِذَا لَمْ يَكُنْ مَعَهُمْ إِخْوَةٌ لِأَبٍ وَأُمٍّ، كَمِيرَاثِ الْإِخْوَةِ لِلْأَبِ وَالْأُمِّ، سِوَاءَ ذَكَرَهُمْ كَذَكَرَهُمْ. وَأُنْثَاهُمْ كَأُنْثَاهُمْ. فَإِذَا اجْتَمَعَ الْإِخْوَةُ لِلْأَبِ وَالْأُمِّ، وَالْإِخْوَةُ لِلْأَبِ، فَإِنَّ الْإِخْوَةَ لِلْأَبِ وَالْأُمِّ، يُعَادُونَ الْجَدَّ بِأَخَوَتِهِمْ لِأَبِيهِمْ. فَيَمْنَعُونَهُ بِهِمْ كَثْرَةَ الْمِيرَاثِ بَعْدَهُمْ، وَلَا يُعَادُونَهُ بِالْإِخْوَةِ لِلْأُمِّ. لِأَنَّهُ لَوْ لَمْ يَكُنْ مَعَ الْجَدِّ غَيْرُهُمْ، لَمْ يَرِثُوا مَعَهُ شَيْئًا. وَكَانَ الْمَالُ كُلُّهُ لِلْجَدِّ. فَمَا

⁴⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/456.

⁴⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilazîz, 15/288.

⁴⁶³ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/207.

حَصَلَ لِلْإِخْوَةِ مِنْ بَعْدِ حَظِّ الْجَدِّ، فَإِنَّهُ يَكُونُ لِلْإِخْوَةِ مِنَ الْأَبِ وَالْأُمِّ. دُونَ الْإِخْوَةِ لِلْأَبِ. وَلَا يَكُونُ لِلْإِخْوَةِ لِلْأَبِ مَعَهُمْ شَيْءٌ. إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْإِخْوَةُ لِلْأَبِ وَالْأُمِّ امْرَأَةً وَاحِدَةً. فَإِنْ كَانَتْ امْرَأَةً وَاحِدَةً، فَإِنَّهَا تُعَاذُ الْجَدَّ بِإِخْوَتِهَا لِأَبِيهَا. مَا كَانُوا فَمَا حَصَلَ لَهُمْ وَلَهَا مِنْ شَيْءٍ كَانَ لَهَا دُونَهُمْ. مَا بَيْنَهَا وَبَيْنَ أَنْ تَسْتَكْمَلَ فَرِيضَتَهَا. وَفَرِيضَتُهَا النِّصْفُ مِنْ رَأْسِ الْمَالِ كُلِّهِ. فَإِنْ كَانَ فِيهَا يُحَارُ لَهَا وَإِخْوَتِهَا لِأَبِيهَا فَضَّلَ عَنْ نِصْفِ رَأْسِ الْمَالِ كُلِّهِ، فَهُوَ لِإِخْوَتِهَا لِأَبِيهَا لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ. فَإِنْ لَمْ يَفْضَلْ شَيْءٌ، فَلَا شَيْءَ لَهُمْ“

Süleyman b. Yesâr el-Medenî (ö. 107) naklediyor: Hz. Ömer, Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit, vefat edenin (ölünün) kardeşleriyle dedeye bir bölü üç pay ayırırlardı. İmam Malik şöyle der: İlgili konuyla bizler tarafından ortak görüş olarak kabul edilen ve şehrimizde (Medine’de) kendilerine ulaştığım (yetiştigim) ilim ehlinin (alimlerin) icra ettikleri hüküm şu şekildedir: Babanın babası (dede) vefat edene bitişik baba ile mirasçı olamaz. Vefat edenin erkek evlatlarıyla, oğlunun... oğluya mevcut olduğunda babanın babasına (dedeye) bir bölü altı pay ayrılır. Vefat edenin geride kalan, yaşayan anne ya da baba bir kardeşi bulunmuyorsa, bu durumlarda da bir bölü altı pay verilir. İlk olarak geriye kalan mallarda (mirasta) beraber (ortak) olduğu belirli pay sahiplerine verilmesi gereken miktar verilir. Geriye kalan (artan) mirastan bir bölü altı ve çok ise, babanın babası (dede) bir bölü altı pay alır. İmam Malik şöyle der: Babanın babası (dede) ve anne baba bir kardeşlere payı belli olan birisi terekeye (mirasa) ortak olsa, ilk olarak ortak mirasçılardan payları kesin (belirli) olanlara hisseleri verilir. Bunlar tamamlandıktan sonra babanın babası (dede) ve kardeşlere mirastan kalan mal varsa bakılır. Babanın babasına (dedeye) ve kardeşlere mirastan kalan miktarın bir bölü üçünü vermek ya da babanın babasını (dedeyi) kardeşlerden biri kabul etmek şartıyla onlara ayrılan miktarın aynısını babanın babasına (dedeye) ayırmak veya babanın babasına (dedeye) mirasın tamamının bir bölü altısını verme durumlarından hangisi babanın babasının (dedenin) yararına oluyorsa babanın babasına (dedeye) o miktar verilir. Daha sonra geriye kalan miktar, erkeğe iki kızın payınca vermek yoluyla anne baba bir kardeşlerin arasında paylaşılır. Bu usulde paylaştırılmayan bir durum vardır, o da şöyledir: Bir kadın vefat eder ve geride yaşayan eşi, annesi, anne baba bir kız kardeşi ve babasının babası (dedesi) bulunur. Eşi mirasın yarısını, annesi bir bölü üçünü, babasının babası (dedesi) bir bölü altısını ve anne baba bir kız kardeşi yarı payını alır. Daha sonrasında babanın babası (dedenin) bir bölü altılık payı ile kız kardeşin alacağı mirasın yan payı birbirine katılarak hesaplanır ve üçe bölünür, erkeğe, iki kız gibi pay verilir. Bu kurala uygun olarak bunun iki bölü üçü babanın babasının

(dedenin), bir bölü üçü de kız kardeşindir. İmam Malik şöyle der: Baba bir kardeşler babanın babası (dede) ile beraber anne baba bir kardeşlere mirasta beraber (ortak) bulunmuyorsa, bu kişilerin mirası anne baba bir kardeşlerin mirastaki durumuna benzer olup aynıdır. Erkekleri erkeklerine, bayanları bayanlarına benzer. Anne baba bir kardeşlerle baba bir kardeşler beraber ise anne baba bir kardeşler, babanın babasının (dedenin) baba bir kardeşlerle aynı payı almalarına neden olurlar ve o kişilerin paylarından babanın babasının (dedenin) daha çok hisse almasına mâni olurlar. Anne bir kardeşler ile babanın babasının (dedenin) aynı (eşit) hisse almasına mâni olmaz. Zira babanın babasıyla (dedeyle) beraber yalnızca anne bir kardeşler terekede ortak bulunsalar, bu kişiler babanın babasıyla (dedeyle) beraber miras hakkı elde edemezler. Mirasın tümü babanın babasının (dedenin) olur. Babanın babasının (dedenin) payı teslim edildikten sonra geriye kalan miktar, baba bir kardeşlerin olamaz ancak anne baba bir kardeşler alabilir. Baba bir kardeşler, anne baba bir kardeşler ile birlikte hiçbir paya miras hakkı elde edemezler. Fakat anne baba bir kardeş yalnızca bir bayan ise, bu bayan babanın babasının (dedenin), baba bir kardeşlerin payları kadar pay almasına neden olur. Bayana ve baba bir kardeşlere terekeden kalan miktar arttığı zaman, kalan malın tümünden payı belli olan yan payı tamamlanana kadar bu miktar o bayana teslim edilir, baba bir kardeşlerine verilmez. Eğer bu pay (mal) kalan mirasın yarısından çok ise erkeğe, iki kız payı kadar verilmesi kuralına göre baba bir kardeşler arsında pay edilir. Kalan malın yarısından çok olan maldan geriye bir şey kalmadıysa (arta kalmış değilse), baba bir kardeş olanlara hiçbir pay verilmez.⁴⁶⁴

Bu rivayet, İmâm Mâlik'in yanı sıra Dârimî, Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe ve Saîd b. Mansûr tarafından da tahrîc edilmiştir. Dârimî, bu rivayeti üç farklı tarikten ele almıştır. Ancak bu tariklerde Hz. Ömer'in mektubuna dair bir ifade yer almamaktadır. Muhakkik Hüseyin Selim Esed tarikleri "ceyyid", "sahih" ve "zayıf" olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte, Hz. Ömer'in miras taksimi konusunda "لم يزد لهم" "الأب إلا قريبا" şeklinde bir ifade kullandığı belirtilmektedir.⁴⁶⁵

İbn Ebî Şeybe, bu rivayeti dört farklı tarikle sunmuştur. Bu tarikler arasında yalnızca ikisinde Hz. Ömer'in mektup yazdığı ifadesi bulunmaktadır. İlgili rivayet, Ubeyd b.

⁴⁶⁴ İmâm Mâlik, "Ferâiz", 27.

⁴⁶⁵ Dârimî, "Ferâiz", 21.

Nudayle el-Kûfî'nin (ö. 74) nakliyle şu şekildedir: “Ömer b. el-Hattâb ile Abdullah b. Mes'ûd, kardeşler ve babanın babası arasında malı taksim ettiler. Fakat terekenin bir bölü altısını alması, malların tamamını kardeşlerle taksim etmesinin daha hayırlıysa babanın babasına bir bölü altısını verirlerdi. Sonra Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd'a: *“Şahit olduğuma göre bu durumda babanın babasına haksızlıkta bulunuyoruz. Mektubum sana ulaştığı zaman kardeşlerle birlikte babanın babasını da mala ortak et. Eğer babanın babasının bir bölü üç alması, malların tamamını kardeşlerle taksim edilmesinden daha hayırlıysa ona bir bölü üç ver”* dedi. Abdullah b. Mes'ûd bu mektuptan sonra Hz. Ömer'in yazdıklarına göre taksim etmeye başladı.”⁴⁶⁶ Ebû Habîb bu rivayete “sahih” der.⁴⁶⁷ Kûfeli sika râviler tarafından aktarılmıştır. Diğer tarikler de benzerlik göstermektedir.⁴⁶⁸

Hz. Ömer'in Abdullah b. Mes'ûd'a yazdığı “Kardeşlerle birlikte dedeye üçte bir verilmesi” ile ilgili bir diğer mektup İbrâhîm en-Nehaî el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râvilerce de nakledilmiştir.⁴⁶⁹ Ancak, Ebû Habîb bu rivayet için “İbrâhîm (el-Kûfî), Ömer'e ve İbn Mes'ûd'a yetişemediği için münkatı'dır” demiştir.⁴⁷⁰

Metin yönünden benzer mektup Saîd b. Mansûr'da iki farklı tarik ile geçmektedir. Bu versiyonlarından biri, yukarıda bahsedilen rivayetle aynıdır.⁴⁷¹ Ancak diğer tariki ise Şa'bî el-Kûfî'nin nakliyle gelmiştir.⁴⁷² Yukarıda geçtiği üzere mezkûr râvinin Hz. Ömer'den rivayeti münkatı'dır.

Saîd b. Mansûr'da diğer üç tarik de Hz. Ömer'in mektubuyla ilgilidir. Yukarıda bahsedilenlerin dışında, Hasan el-Basrî tarikiyle Basralı râvilerce aktarılan bir mektup daha vardır. Hz. Ömer'in Valiye yazdığı mektubun içeriği daha ayrıntılı olarak şu şekildedir: *“Bir kardeşi olan dedeye üçte bir, iki kardeşi olana üçte bir, üç kardeşi olana dörtte bir, dört kardeşi olana beşte bir, beş kardeşi olana altıda bir ver ve eğer*

⁴⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/259.

⁴⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/295.

⁴⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/247, 260.

⁴⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/260.

⁴⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/297.

⁴⁷¹ Saîd b. Mansur, *Sünen*, 1/66.

⁴⁷² Saîd b. Mansur, *Sünen*, 1/67.

*bundan daha fazla iseler, onu altıda birden düşürme.”*⁴⁷³ Ancak yukarıda geçtiği üzere Hasan el-Basrî Hz. Ömer’e yetişememiştir.⁴⁷⁴

Son olarak, Abdürrezzâk b. Hemmâm beş farklı tarike yer vermiştir. Ancak bu tariklerde Hz. Ömer’in mektubuna dair bir ifade bulunmamakla birlikte pay oranları benzerlik göstermektedir.⁴⁷⁵

2.16.5 Müşriklerin Miras Durumu Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثنا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، أَنَّ عُمَرَ، كَتَبَ: لَا يُورَثُ بَوْلَادَةَ الشِّرْكَ“

Muhammed b. Abdirrahmân b. Sevbân el-Medenî (ö. ?) anlatıyor: “Ömer b. el-Hattâb bize: “Allah’a ortak koşan (müşrik) olarak dünyaya gelenler mirastan pay alamaz.” diye bir mektup yazdı.⁴⁷⁶

Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “İbn Sevbân, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” demiştir.⁴⁷⁷ Mektup; Kûfe, Basra, Yemâme ve Medineli sika râvilerce aktarılmıştır. Ancak İbn Hacer, isnadda yer alan Yahya b. Ebî Kesir el-Yemâmî’yi (ö. 129) “Sikadır ancak tedlis yapar” diye tanıtmıştır.⁴⁷⁸ Bununla beraber “an” ile naklettiği görülmektedir.

⁴⁷³ Said b. Mansur, *Sünen*, 1/66.

⁴⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 6/154.

⁴⁷⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 10/249, 251, 266, 267.

⁴⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/277.

⁴⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/343-344.

⁴⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehziib*, 1/596.

2.16.6 Tâun Salgınında Ölenlerin Miras Taksimi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ قَبِيصَةَ بْنِ ذُوَيْبٍ، أَنَّ طَاعُونًا وَقَعَ بِالشَّامِ، فَكَانَ أَهْلُ الْبَيْتِ يَمُوتُونَ جَمِيعًا، فَكَتَبَ عُمَرُ: أَنْ يُورَثَ الْأَعْلَى مِنَ الْأَسْفَلِ، وَإِذَا لَمْ يَكُنْوا كَذَلِكَ وَرَثَ هَذَا مِنْ ذَا، وَهَذَا مِنْ ذَا، قَالَ سَعِيدٌ: الْأَعْلَى مِنَ الْأَسْفَلِ: كَانَ الْمَيِّتُ مِنْهُمْ يَمُوتُ وَقَدْ وَقَعَتْ يَدُهُ عَلَى آخَرٍ إِلَى جَنْبِهِ “

Kabîsa eş-Şâmî (ö. 83) anlatıyor: Şam’da bulunuyorken tâun (veba) hastalığı artmaya ve insanlardan çoğu ölmeye başlamıştı. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb *bir mektup gönderdi ve üst kısımdan alt kısma doğru mirasçı olmalarını istedi*. Eğer bu kimselerden birisi yoksa bazısını bazısına mirasçı kılınmasını istedi.” Saîd: “Üst kısımdan alt kısma, ifadesinden kasıt taun hastalığı zamanlarında Şam halkından bir kimse vefat ederken elini yanında bulunan kişinin üzerine koyardı.”⁴⁷⁹

Bu mektup İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk tarafından tahrîc etmiştir. Bu rivayet Kûfe, Basra ve Şamlı sika râvilerce aktarılmıştır. Ancak Ebû Habîb “Rivayette müphem bir râvi olduğu için meçhuldür. Katâde, Ali’den (?) rivayet etmemiştir, (dolayısıyla) münkatı’dır” der.⁴⁸⁰

Abdürrezzak b. Hemmam’da ise Abdullah bin Utbe el-Kûfî (ö. 74) tariki ile Basra ve Kûfeli sika râviler tarafından aktarılmıştır. İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir: Dahhâk b. Kays el-Kureşî (ö. 64), Şam’da veba olduğunu ve kabilelerin tamamen yok olduğunu, miras bırakanların mirasçılarının kalmadığını haber verdi. Bu konuda Hz. Ömer’e bir mektup yazdı. Hz. Ömer de karşılık olarak şöyle dedi: “*Babanın oğulları eşitse, annenin oğulları önce gelir. Eğer babanın oğulları daha yakınsa, o zaman onlar, baba ve annenin oğullarından önce gelirler.*”⁴⁸¹ Senedinde herhangi bir problem bulunmadığı için bu rivayet bizce sahihtir.

⁴⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/275.

⁴⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/338.

⁴⁸¹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 10/288.

2.16.7 Târik b. el-Murakka'nın Azatlı Kölesinin Terekesi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ ثنا بِسْطَامُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّ طَارِقَ بْنَ الْمُرْقَعِ، أَعْتَقَ غُلَامًا لَهُ لِلَّهِ، فَمَاتَ وَتَرَكَ مَالًا، فَعُرِضَ عَلَى مَوْلَاهُ طَارِقٍ، فَقَالَ: شَيْءٌ جَعَلْتُهُ لِلَّهِ، فَلَسْتُ بِعَائِدٍ فِيهِ، فَكَتَبَ فِي ذَلِكَ إِلَى عُمَرَ، فَكَتَبَ عُمَرُ أَنْ اعْرِضُوا الْمَالَ عَلَى طَارِقٍ، فَإِنْ قَبِلَهُ فَذَلِكَ، وَإِلَّا فَاسْتُرُوا بِهِ رَقِيقًا فَأَعْتَقُوهُمْ، قَالَ: قَبِلَ خَمْسَةَ عَشَرَ رَأْسًا “

Atâ b. Ebi Rebâh el-Mekkî anlatıyor: Târik b. el-Murakka'el-Hicazî (ö.?) Allah rızası için bir kölesini özgürlüğüne kavuşturmuştu. Azatlı kölesi vefat etti ve geride terekesi kalınca durum Târik'a bildirildi ve o da: “Ben bunu Allah rızası için adamıştım, geri almam.” dedi. Bu konuda Ömer'e mektup yazıldı. Ömer: “*Terekeyi Târik'a sunun; eğer almak istemezse terekesinden köle alın ve o köleyi özgürlüğüne kavuşturun.*” dedi. Bunun üzerine ölen azatlı kölenin terekesinden tam on beş köle alınıp özgürlüğüne kavuşturuldu.⁴⁸²

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe ve Saîd b. Mansûr tahrîc etmiştir. Kûfe, Basra ve Mekkeli sika râvilerce aktarılmıştır. Ancak Ebû Habîb “Atâ b. Ebî Rebâh, Ömer'e yetişememiştir, (dolayısıyla) münkatı'dır” der.⁴⁸³ Saîd b. Mansûr'da yer alan benzer rivayette ise mektup yazdığına dair bir ifade yer almamakta, sadece “Ömer, emretti” ibaresiyle geçmektedir.⁴⁸⁴ Burada da Atâ b. Ebî Rebâh'tan dolayı rivayet münkatı'dır.

2.16.8 Cürhümlü Birinin Terekesi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثنا عَلِيُّ بْنُ مُبَارَكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ جُرْهُمِ ثَوْفِي بِالسَّرَاةِ، وَتَرَكَ مَالًا، فَكَتَبَ فِيهِ إِلَى عُمَرَ، «فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى الشَّامِ، فَلَمْ يَجِدُوا بَقِيَّ مِنْ جُرْهُمٍ وَاحِدٌ، فَقَسَمَ عُمَرُ مِيرَاثَهُ فِي الْقَوْمِ الَّذِينَ ثَوْفِي فِيهِمْ»

⁴⁸² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/283.

⁴⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/356.

⁴⁸⁴ Saîd b. Mansur, *Sünen*, 1/98.

Muhammed b. Abdirrahmân b. Sevbân el-Medenî anlatıyor: Cürhümlülerden birisi Serâ dağında vefat etti ve terekesi kaldı. Bu olayı bir mektupla Ömer b. el-Hattâb'a ulaştırdık. Bunun üzerine Ömer; *Şam'a Cürhümlülerden birini bulmalarını ve terekesinin o kişiye verilmesini istediği* bir mektup gönderdi. Fakat Şam'da o kabileye ait kimse bulunamayınca Hz. Ömer ölen kişinin terekesini yanlarında vefat ettiği insanların arasında taksim etti.⁴⁸⁵

Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Kûfe, Basra, Yemâme ve Medineli sika râvilerce aktarılmıştır. Ancak bu rivayet için Ebû Habîb "Muhammed b. Abdirrahmân b. Sevbân, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkâtı'dır" der.⁴⁸⁶

2.16.9 Ebû Mûsâ'ya Haseke el-Hanzalî'nin Miras Durumu Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُمَيْدٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَمِيرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «مَاتَ ابْنُ لَحْسَكَةَ الْحَبِطِيُّ، وَتَرَكَ حَسَكَةَ وَأُمَّ حَسَكَةَ، فَكَتَبَ فِيهَا أَبُو مُوسَى إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ أَنْ وَرَثَتَهَا مَعَ ابْنِهَا السُّدُسَ»

Ubeydullah b. Humeyd b. Abdirrahmân el-Himyerî el-Basrî (ö. ?) babasından naklediyor: Haseke el-Hanzalî'nin (?) bir erkek çocuğu vefat etti. Geride ise kendisi ile çocuğun ninesi kaldı. Ebû Mûsâ bu vaziyeti Hz. Ömer'e mektupla haber verdi. Buna karşılık Hz. Ömer de karşılık olarak: “*Babaannesini (nineyi) oğluyla beraber mirasçı kıl ve ona bir bölü altı oranında mirasından pay ver.*” dedi.⁴⁸⁷

Bu mektubu yalnızca İbn Ebî Şeybe tahrîc etmiştir. Kûfe ve Basralı sika râviler tarafından nakledilmiştir. Ancak Ebû Habîb “Humeyd, Ömer'den işitmemiştir, (dolayısıyla) münkâtı'dır” der.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/297.

⁴⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/391.

⁴⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/271.

⁴⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/329.

2.16.10 Ebû Ubeyde'ye Mirasçının Bulunmama Durumu Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا بُنْدَارٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْخَارِثِ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَكِيمٍ
بْنِ عَبَّادٍ بْنِ حُنَيْفٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ بْنِ حُنَيْفٍ قَالَ: كَتَبَ مَعِيَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى أَبِي عُبَيْدَةَ: أَنَّ رَسُولَ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ مُوَلَّى مَنْ لَا مَوْلَى لَهُ، وَالْخَالُ وَارِثُ مَنْ لَا وَارِثَ لَهُ“

Ebû Ümâme b. Sehl b. Huneyf el-Medenî (ö. 100) şöyle dedi: Ömer b. el-Hattâb benimle birlikteyken Ebû Ubeyde'ye bir mektup yazdı: Resulullah (sav) şöyle buyurdu; *Allah ve Resulü, dostu olmayanın dostudur. Miras alacak kimsesi olmayanın varisi ise dayıdır*”⁴⁸⁹

Bu rivayet; Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Basra, Bağdat, Kûfe ve Medineli râvilerce nakledilmiştir. Elbânî bu rivayeti “sahih” olarak değerlendirir. İçerik olarak benzer olan bu rivayete İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe de yer vermiştir.⁴⁹⁰ Üç rivayette de “Birisi birini ok atarak öldürdü. Vefat eden adamın da annesinin kardeşinden başka kimsesi yoktu. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ölenin mirasının nasıl taksim edilmesi gerektiği hususunda Ömer b. el-Hattâb'a bir mektup yazdı” ifadeleri yer almaktadır. Ancak Ebû Habîb “Abdurrahman b. Hâris el-Medenî (ö. 143), zayıf bir râvi olduğu için rivayet sahih değildir” diye nakleder.⁴⁹¹ Mezkûr râvi tariklerin üçünde de ortaktır.

2.17 Faziletler Kitabı

Bu konu başlığı altındaki mektuplar üç rivayet ekseninde derlenmiştir. Mektupların içeriği; savaşta ele geçirilen zırhların durumu, Kûfe halkına yazdığı mektuplar ve Ammâr ile İbn Mes'ûd'un görevlendirilmesine dair talimatları kapsamaktadır.

⁴⁸⁹ Tirmizî, “Ferâiz”, 27.

⁴⁹⁰ İbn Mâce, “Ferâiz”, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/321, 409; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/249.

⁴⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilazîz, 17/269.

Özellikle bu mektuplar yalnızca İbn Ebî Şeybe'nin eserinde yer alması hasebiyle dikkat çekmektedir.

2.17.1 Ebû Mûsâ'ya Ele Geçirilen Zırhlar Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، قَالَ: ثنا شُعْبَةُ، عَنْ خَالِدِ الْحَذَّاءِ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ، أَنَّ أَبَا مُوسَى كَتَبَ إِلَى عُمَرَ فِي ثَمَانِيَةِ عَشَرَ بُخْتِيًّا فَأَصَابَهَا، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ أَنْ ضَعَهَا فِي أَشْجَعِ حَيٍّ مِنَ الْعَرَبِ، قَالَ: فَوَضَعَهَا فِي بَنِي رَبَاحٍ حَيٍّ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ “

İbn Sîrîn el-Basrî bildiriyor: Ebû Mûsâ, Ömer b. el-Hattâb'a (halk ve atların kullanabilmesi için) on sekiz adet demir levhalardan yapılmış (zırh) giyecek ele geçirdiğini bir yazı yazarak haber verdi. Ömer b. el-Hattâb da: “*Zırhları Arap halkının en cesaretli boyuna teslim et*” diye bir mektup yazdı. Ebû Mûsâ'da onları Benî Temîm boyunun bir bağlantısı olan Benî Riyâh'a bıraktı.⁴⁹²

Ebû Habîb “İbn Sîrîn, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır” der.⁴⁹³ Bu mektup, İbn Sîrîn el-Basrî tarafından, Bağdat, Vâsıt ve Basralı sika râvilerce aktarılmıştır.

2.17.2 Kûfe Halkına Yazdığı Mektuplar

İlgili mektuplar şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ يُوسُفَ، عَنْ الشَّعْبِيِّ، أَنَّ عُمَرَ، كَتَبَ إِلَى أَهْلِ الْكُوفَةِ: إِلَى رَأْسِ الْعَرَبِ “

Şa'bî el-Kûfî naklediyor: Hz. Ömer, Kûfe ahalisine şu şekilde başlayan bir yazı gönderdi: “*Arap halkının başkanına...*”⁴⁹⁴

⁴⁹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/414.

⁴⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/196-197.

⁴⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/408.

Şa'bî el-Kûfî tarafından Kûfeli râvilerce nakledilen bu rivayete Ebû Habîb “Şa'bî, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır” demiştir.⁴⁹⁵

Bir diğer tariki ise Nâfi b. Cübeyr el-Medenî tarafından Kûfeli sika râvilerden nakledilmiştir. Bu mektupta “*Kûfe ahalisinin eşrafına!*” ifadesi yer alır.⁴⁹⁶ Ebû Habîb bu rivayeti “Nâfi b. Cübeyr, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır” der.⁴⁹⁷

Son versiyonunda ise “*İslâm ehlinin başkanına...*” ifadesi bulunmaktadır.⁴⁹⁸ Şa'bî el-Kûfî aracılığıyla Kûfeli râvilerce nakledilen bu rivayeti Ebû Habîb “Şa'bî, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır. Câbir, zayıftır. (Dolayısıyla) rivayet zayıftır” demiştir.⁴⁹⁹

Bu mektupların kimlere gönderildiğini kaynaklarda tespit edemedik. Ancak, mektuplar “Kûfe'nin Fazileti” başlığı altında yer almaktadır.

2.17.3 Ammâr ve İbn Mes'ûd'un Görevlendirilmesi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ حَارِثَةَ بْنِ مُضَرَّبٍ، قَالَ: قُرِئَ عَلَيْنَا كِتَابُ عُمَرَ: أَمَّا بَعْدُ فَقَدْ بَعَثْتُ إِلَيْكُمْ عَمَّارَ بْنَ يَاسِرٍ أَمِيرًا، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ مُؤَدِّبًا وَوَزِيرًا، وَهُمَا مِنَ النَّجَبَاءِ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَنْزَلْتُكُمْ بِأَيْنِ أُمِّ عَدِيٍّ عَلَى نَفْسِي“

Hârise b. Mudarrib el-Kûfî naklediyor: Ömer b. el-Hattâb'ın gönderdiği bir mektupta şöyle yazıyordu: “*Size Ammâr'ı başkan, İbn Mes'ûd'u müeddip (öğretici) ve bakan (vezir) olarak yolluyorum. Bu kişilerin her biri Muhammed'in (sav) ashabındandır. İbn Mes'ûd'u yanınıza yollamakla sizin için kendimden feragat ettim.*”⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/180.

⁴⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/408.

⁴⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/180.

⁴⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/408.

⁴⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/180.

⁵⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/384.

Ebû Habîb bu rivayete “sahih” der.⁵⁰¹ Benzer bir metin Ebû Halid el-Kûfî tariki ile Kûfeli sika râvilerce de aktarılmıştır.⁵⁰² Ebû Habîb’e göre bu rivayet de sahihtir.⁵⁰³

2.18 Siyer Kitabı

Bu konuya dair mektuplar on rivayet ekseninde derlenmiştir. Söz konusu mektuplar, Hz. Ömer döneminde muharebe zamanlarında yaşanan çeşitli olaylarla ilgilidir. Mektupların birçoğu İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde yer almaktadır.

2.18.1 Bişr b. Âsım’ı İdareci Olarak Tayin Ettiği Hakkında Yazdığı Mektup

Bişr b. Âsım tarafından nakledilen mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ قَالَ ثنا فضيل بن غزوان عن محمد الراسبي عن بشر بن عاصم قال: كتب عمر بن الخطاب عهده فقال: لا حاجة لي فيه, إني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن الولاية لجاء بهم يوم القيامة فيقفون على شفير جهنم, فمن كان مطوعاً لله تناوله الله بيمينه حتى يجنيه, ومن عصى الله انخرق به الجسر إلى وادٍ من نارٍ تلتهب ألهاباً, قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فأرسل عمر إلى أبي ذرٍ وإلى سلمان, فقال لأبي ذرٍ: أنت سمعت هذا الحديث من رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: نعم والله, وبعد الوادي وادٍ آخر من نارٍ, قال: وسأل سلمان فكره أن يخبر بشيء فقال عمر: من يأخذها بما فيها, فقال أبو ذرٍ: من سلت الله أنفه وعينيه وأصدع خده إلى الأرض“

Bişr b. Âsım (ö. ?) anlatıyor: Hz. Ömer, Bişr b. Âsım’ı idareci olarak tayin ettiği ile ilgili bir mektup yazdı. Bunun üzerine Bişr b. Âsım: “Ben vali olmayı istemiyorum. Resulullah’tan (sav) işittim ki: “Devlet görevlileri vâkıa (kıyamet) günü cahîmin (cehennem) kenarına getirilir. Allah’ın buyruklarına riayet eden kimseyi sağıyla alıp kurtarır. Yüce Allah’ın emirlerine uygun davranmayan kimsenin bulunduğu yer de (köprü) çöker ve bu kimse nârla kaplı olan vadiye atılır.

Daha sonra Ömer b. el-Hattâb, Selmân (?) ve Ebû Zer’in yanına gelmesini istedi. Ebû Zer’e (ö. 32) geldiğinde: “Sen bu hadisi Resulullah’tan (sav) işittin mi?” diye soru edince Ebû Zer: “Vallahi işittim! O vadiden başka nârla tutuşturulmuş bir vadi daha

⁵⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/113.

⁵⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/205.

⁵⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 17/161-162.

bulunuyor.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Selmân’a da aynı suali sorunca, Selmân sessiz kalmayı tercih etti. Ömer b. el-Hattâb: “Söylenenlere rağmen bu görevi almak isteyen var mı?” diye sual etti. Ebû Zer de: “Ancak Yüce Allah’ın burnunu koparıp gözlerini oyup, zillate düşürdüğü kimseler alır.” diye karşılık verdi.⁵⁰⁴

Yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen bu rivayet aynı zamanda “Cehennem” babında da yer alır. Sahâbî olarak bilinen Bişr b. Âsım tariki ile Kûfe ve Basralı râvilerce aktarılan mektup için Ebû Habîb “Râsibî, meçhuldür” der.⁵⁰⁵ İbn Hacer de onun için “saduktur, onda zayıflık var” demiştir.⁵⁰⁶ Seneddeki diğer râviler ise sikadır.

2.18.2 Tayların Kısırlaştırılmaması Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ الْبَجَلِيِّ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ أَنْ لَا يُخْصَى فَرَسٌ وَلَا يَجْرِي بَيْنَ أَكْثَرِ مَنْ مَائَتَيْنِ“

İbrâhîm b. Muhâcir el-Becelî el-Kûfî (ö. ?) naklediyor: Ömer b. el-Hattâb, tayların (atların) kısırlaştırılmasını ve iki yüz (kilometreden fazla) koşturulmasını yasaklayan bir mektup yazdı.⁵⁰⁷

Mezkûr mektup İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilmiştir. Kûfeli ve sika râvilerce nakledilen rivayet için Ebû Habîb “İbrâhîm b. Muhâcir, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” der.⁵⁰⁸ Diğer tarikin metin kısmı aynı olmakla beraber Şerîk el-Kûfî-İbrahim b. Muhâcir el-Kûfî-İbrahim el-Kûfî isnadıyla gelmiştir. Ebû Habîb bu tarik için de “İbrahim, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” demiştir.⁵⁰⁹

Abdürrezzâk b. Hemmâm rivayeti “Menasik” babında tahrîc etmiştir. Kûfeli râvilerce nakledilen rivayette Hz. Ömer’in mektubu Sa’d b. Ebî Vakkas’a gönderdiği

⁵⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/420.

⁵⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/211-212.

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehziûb*, 1/481.

⁵⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/423.

⁵⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/221.

⁵⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/221.

geçmektedir. İsnadda İbrâhîm b. Muhâcir el-Kûfî de bulunmaktadır. Mektupta sadece “Atlar kısırlaştırılmasın” ifadesi yer alır.⁵¹⁰ İbn Hacer, İbrâhîm b. Muhâcir el-Becelî el-Kûfî hakkında “saduktur, hafızası zayıftır” demiştir.⁵¹¹

2.18.3 Savaş Ganimetlerinin Paylaşımı Konusunda Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا وَكِيعٌ قَالَ: ثنا شُعْبَةُ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ الْأَحْمَسِيِّ قَالَ: غَزَتْ بَنُو عُطَارِدٍ مِائَةً مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ وَأَمَدُّوا عَمَّارًا مِنَ الْكُوفَةِ فَخَرَجَ عَمَّارٌ قَبْلَ الْوُقْعَةِ فَقَالَ: نَحْنُ شُرَكَاءُكُمْ فِي الْغَنِيمَةِ، فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي عُطَارِدٍ فَقَالَ: أَيُّهَا الْعَبْدُ الْمَجْدُوحُ، وَكَأَنْتَ أَذُنُهُ قَدْ أُصِيبَتْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتُرِيدُ أَنْ نَقْسِمَ لَكَ غَنِيمَتَنَا، فَقَالَ عَمَّارٌ: عَيَّرْتُمُونِي بِأَحَبِّ أَدْنَى، أَوْ بِخَيْرِ أَدْنَى، وَكَتَبَ فِي ذَلِكَ إِلَى عُمَرَ فَكَتَبَ عُمَرُ أَنَّ الْغَنِيمَةَ لِمَنْ شَهِدَ الْوُقْعَةَ“

Târık b. Şihâb el-Ahmesî el-Kûfî (ö. 83) naklediyor: Utârid oğulları Basralı yüz kişiden oluşan bir gruba saldırı düzenledi. Kûfe’den Ammâr kumandasında bir bölük de yardıma gitti. Ammâr muharebe çıkmadan yola çıkmıştı. (Muharebe sonrasında) yetişince o kimselere: “Savaşta elde ettiğiniz mallardan bizde alacağız.” dedikten sonra Utârid oğullarından bir kişi doğruldu ve şöyle dedi: “Ey sakatlanmış kişi! Savaşarak elde ettiğimiz mallardan mı almak istiyorsun!” dedi. Ammâr’ın bir kulağı Allah yolunda savaşırken yaralanmıştı. Bunu duyan Ammâr: “Beni, bana en sevgili gelen kulağımla ayıpladınız.” dedi. Bu olay Hz. Ömer’e bir mektup yazarak bildirildi. Hz. Ömer de: “Savaşta elde edilen mallar ancak savaşa katılanlarındandır.” dedi.⁵¹²

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Saîd b. Mansûr’un eserlerinde geçmektedir. Kûfe ve Basralı sika râvilerce nakledilen, tahrîcini yaptığımız rivayet Ebû Habîb’e göre sahihtir.⁵¹³ Mektuplar, Saîd b. Mansûr’un eseri dışında Târık b. Şihâb el-Ahmesî el-Kûfî tariki ile nakledilmiştir. Metin yönüyle benzer rivayet “Ömer dedi” ifadesiyle de yer alır.⁵¹⁴

⁵¹⁰ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/456.

⁵¹¹ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 1/94.

⁵¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/493.

⁵¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/406.

⁵¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/494.

Abürrezzâk b. Hemmâm ve Saîd b. Mansûr içerik olarak benzer mektuba “Cihad” babında yer vermiştir.⁵¹⁵ Ancak Saîd b. Mansûr’da bu mektup Kays b. Müslim el-Kûfî (ö. 120) tariki ile Vâsitî râvilerce nakledilmiştir. Rivayetin isnadında bulunan Abdurrahman b. Ziyâd el-İfrîkiye (ö. 156) ile ilgili İbn Ebî Hâtim “saduk” demiştir.⁵¹⁶ İbn Hacer ise onu “hafızası zayıftır” şeklinde değerlendirmiştir.⁵¹⁷

2.18.4 Savaşa Katılmayıp Beytûlmâldan Hisse Alanların Durumu Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ أَبِي قُرَّةَ، قَالَ: جَاءَنَا كِتَابُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنَّ نَاسًا، يَأْخُذُونَ مِنْ هَذَا الْمَالِ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، ثُمَّ يُخَالِفُونَ وَلَا يُجَاهِدُونَ، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ مِنْهُمْ، فَنَحْنُ أَحَقُّ بِمَالِهِ حَتَّى نَأْخُذَ مِنْهُ مَا أَخَذَ»، قَالَ إِسْحَاقُ: فَقُمْتُ إِلَى أَسَدِ بْنِ عُمَرَ فَقُلْتُ: أَلَا تَرَى إِلَى مَا حَدَّثَنِي بِهِ عُمَرُ بْنُ أَبِي قُرَّةَ وَحَدَّثْتُ بِهِ؟ فَقَالَ: صَدَقَ، جَاءَ بِهِ كِتَابُ عُمَرَ“

Amr b. Ebî Kurra el-Kûfî (ö. ?) naklediyor: Hz. Ömer’in mektubu bize ulaştığında içinde şöyle yazıyordu: “Bazı kimseler Allah yolunda savaşmak için devlet hazinesinden hisse alıyor ama savaşmaya gitmiyorlar. Her kim bunu yaparsa aldığı hisseyi geri bırakana kadar o kimsenin sahip olduğu mallarda bizim hakkımız kendisinden daha fazladır.” Bunun üzerine Ebû İshak şöyle söyledi: “Yuseyr b. Amr’a (ö. ?) gitti ve ona dedi ki: “Amr b. Ebî Kurra’nın söylediklerini duydun mu?” diye soru ettiğimde o da: “Dedikleri hak çünkü konu ile alakalı Ömer b. el-Hattâb’dan bir mektup geldi.” dedi.⁵¹⁸

Bu rivayeti yalnızca İbn Ebî Şeybe tahrîc etmiştir. Kûfeli râvilerce nakledilmiştir. Ebû Habîb’e göre rivayet sahihtir.⁵¹⁹ İbn Hacer Amr b. Ebî Kurra el-Kûfî’yi “sika ve muhadram” olarak tanıtır.⁵²⁰ İsnadda yer alan Şeybânîyye (Kâbus b. Muharik el-Kûfî)

⁵¹⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 5/302; Said b. Mansur, *Sünen*, 2/331.

⁵¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve ‘t-ta’dil*, 5/235.

⁵¹⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 1/340.

⁵¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/448.

⁵¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilazîz, 18/280-281.

⁵²⁰ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 1/425.

(ö. ?) hakkında İbn Hacer “Saduktur ve zararı yoktur (lâ be’s se bih)” demiştir.⁵²¹ Diğer râviler ise sikadır.

2.18.5 Savaş Ahlâkı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زَيْدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ: أَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ: لَا تَغْلُوا، وَلَا تَعْدِرُوا، وَلَا تَقْتُلُوا وَلِيدًا، وَاتَّقُوا اللَّهَ فِي الْفَلَاحِينَ“

Zeyd b. Vehb el-Kûfî anlatıyor: Hz. Ömer’in bize gönderdiği bir mektubunda şu şekilde yazıyordu: “*Taşkınlıkta bulunmayın, hainlik yapmayın, çocukların canına kıymayın ve (sizinle muharebede bulunmayan) çiftçiler hususunda Yüce Allah’tan çekinin.*”⁵²²

Yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen bu rivayet ile ilgili Ebû Habîb “Yezîd b. Ebî Ziyâd’dan dolayı zayıftır” der.⁵²³ Mektup, Kûfeli râvilerce nakledilmiştir.

2.18.6 Ebû Mûsâ’ya Boş Arazi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektupta olay şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ النَّخَعِيِّ، قَالَ: أَتَى عُمَرَ رَجُلٌ مِنْ ثَقِيفٍ يُقَالُ لَهُ: نَافِعُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ افْتَلَى الْفَلَاحَ بِالْبَصْرَةِ، قَالَ: فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّ قَبْلَنَا أَرْضًا بِالْبَصْرَةِ لَيْسَتْ مِنْ أَرْضِ الْحَرَجِ وَلَا تَضُرُّ بِأَحَدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَإِنْ رَأَيْتَ أَنْ تُقْطِعَ بِهَا أَنْتَ أَوْ قَصَا لِحْلِي فَاغْلُ، قَالَ: فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى: «إِنْ كَانَ كَمَا قَالَ فَاقْطَعْهَا إِنِّي»

Muhammed b. Ubeydillah es-Sekafî el-Kûfî naklediyor: “Basra’da kimsenin işlemediği bir toprağı işleyen Sakîflilerden olan Nâfi Ebû Abdullah, Ömer b. el-Hattâb’a gelerek şöyle dedi: “Ey Emîrü’l Mü’minîn! Basra’da arsamın karşısında haraç arazisi ve kimseye ait olmayan bir arazi bulunuyor. Eğer kabul edersen hayvanlarım için ot yetiştirmek istiyorum. O araziyi bana ikta olarak ekmeme izin

⁵²¹ İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehziib*, 1/449.

⁵²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/483.

⁵²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/376.

ver.” dedi. Daha sonra Ömer b. el-Hattâb, Ebû Mûsâ’ya: “*Eğer adamın dedikleri doğruysa araziyi adama ikta olarak ver.*” diye bir mektup yazdı.⁵²⁴

İbn Ebî Şeybe’nin eserinden başka bir kaynakta tespit edemediğimiz bu rivayet hakkında Ebû Habîb “Muhammed b. Ubeydillah, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” demiştir.⁵²⁵ Mektup Kûfeli râvilerce aktarılmıştır.

2.18.7 Sa’d’a Savaşılmadan Alınan Yerler Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الْوَاحِدِ، قَالَ: ثنا أَبُو بَكْرِ، قَالَ: كَتَبَ أَبُو حَنْظَلَةَ بْنُ نُعَيْمٍ، أَنَّ سَعْدًا كَتَبَ إِلَى عُمَرَ: أَنَا أَخَذْنَا أَرْضًا لَمْ يُقَاتِلْنَا أَهْلُهَا، قَالَ: فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: «إِنْ شِئْتُمْ أَنْ تَقْسِمُوا بِهَا بَيْنَكُمْ فَاقْسِمُوا، وَإِنْ شِئْتُمْ أَنْ تَدْعُوَهَا فَيَعْمُرُهَا أَهْلُهَا وَمَنْ دَخَلَ فِيكُمْ بَعْدُ كَانَ لَهُ فِيهَا نَصِيبٌ، فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ تَشَاحُوا مِنْهَا وَفِي شُرْبِهَا فَيَقْتُلُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا»، فَكَتَبَ إِلَيْهِ سَعْدٌ أَنَّ الْمُسْلِمِينَ قَدْ أَجْمَعُوا عَلَى أَنْ رَأَيْتُمْ لِرَأْيِكَ تَبِعْ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ أَنْ يَرُدُّوا الرِّقِيقَ إِلَى امْرَأَةٍ حَمَلَتْ مِنْ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ“

Ebû Hanzala b. Nu’aym (?) naklediyor: Sa’d, Ömer b. el-Hattâb’a şu şekilde bir mektup yazdı: “Oranın halkıyla savaşmadan bir yer aldık.” Bunun üzerine Ömer de: “*Almış olduğunuz yeri birbirinizle paylaşmak isterseniz paylaşın ya da isterseniz toprakları ikta olarak (işletmek şartıyla) sahiplerine verin. Eğer böyle yapmayı düşünürseniz topraktan elde edilen ürünleri diğer kişilerle paylaşmak istemeyip cimrilik etmenizden ve bu sebeple aranızın bozulup birbirinize düşman olmanızdan endişe duyuyorum.*” yazdı.

Buna karşılık Sa’d, Ömer b. el-Hattâb’a: “Müslümanlar senin tavsiye ettiğin hükme göre hareket etmeyi tercih ettiler” diye bir mektup daha gönderdi. Hz. Ömer de: “*Müslüman olan bir adamla izdivaçta bulunup gebe kalan kadına da kölelerini iade edin.*” diye bir mektup yazdı.⁵²⁶

⁵²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/472.

⁵²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/345.

⁵²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/467.

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “Ebû Hanzala meçhuldür” der.⁵²⁷ Diğer râviler sika ve Basralıdır.

2.18.8 Amr b. Âs’a Dinden Çıkan Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: كَتَبَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنَّ رَجُلًا يَبْدُلُ بِالْكَفْرِ بَعْدَ الْإِيمَانِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: «اسْتَنْبِهُ، فَإِنْ تَابَ فَأَقْبِلْ مِنْهُ، وَإِلَّا فَاضْرِبْ عُنُقَهُ»

Amr b. Şu’ayb el-Medenî, babasından (Şuayb b. Muhammed), o da dedesinden (Abdullah b. Amr el-Medenî) bildiriyor: Amr b. Âs, Ömer b. el-Hattâb’a yazdığı bir mektupta şöyle dedi: “Bir kimse inandıktan sonra inkâra düştü.” Mektup ulaştıktan sonra Ömer b. el-Hattâb da cevaben: “*İstiğfar etmesini iste. Şayet hatasını anlar istiğfar ederse, adamı kabul et. Fakat etmezse kellesini al.*” dedi.⁵²⁸

Yalnızca İbn Ebî Şeybe’de yer alan bu rivayete Ebû Habîb “Haccâc, müdellis olduğundan münkatı’dır” der.⁵²⁹ Rivayet Kûfe, Horasan, Mekke ve Medinenli râvilerce aktarılmıştır. Hz. Ali ve Ömer b. Abdülaziz’in (ö. 101) de bu konuda mektup yazdığı nakledilmiştir.⁵³⁰

2.18.9 Ebû Ubeyde’ye Savaşta Taraf Değiştiren Kadın Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ أَبِي عَوْنٍ، عَنْ زُهْرَةَ بْنِ يَزِيدَ الْمُرَادِيِّ، أَنَّ أُمَّةً، لِرَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَبْقَتْ وَلَجَعَتْ بِالْعَدُوِّ فَغَنِمَهَا الْمُسْلِمُونَ فَعَرَفَهَا أَهْلُهَا، فَكَتَبَ فِيهَا أَبُو عُبَيْدَةَ إِلَى عُمَرَ فَكَتَبَ عُمَرُ: إِنَّ «كَانَتْ الْأُمَّةَ لَمْ نُخَمَسْ، وَلَمْ نُقَسَمْ فَهِيَ رَدٌّ عَلَى أَهْلِهَا، وَإِنْ كَانَتْ قَدْ خُمِسَتْ، وَقُسِمَتْ فَأَمْضِهَا لِسَبِيلِهَا»

⁵²⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/331.

⁵²⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/440.

⁵²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/261.

⁵³⁰ Abdürrezzâk b. Hemâm, *Musannef*, 2/342; 10/171.

Zuhre b. Yezîd el-Murâdî (?) anlatıyor: “Bir Müslümana ait olan bir kadın (cariye) düşman tarafına geçti. Fakat muharebede Müslümanlar galip geldi ve elde edilen esirler arasında o cariye de vardı. Kadını tanıyan eski sahipleri, hakkındaki hükmü sormak için Ebû Ubeyde’ye Ömer b. el-Hattâb’a sorması için mektup yazmasını istedi. Hz. Ömer’de karşılık olarak: “Eğer kadının (cariyenin) bizzat içinde bulunduğu mallardan beşte biri (humsu) pay edilmemişse kadın eski sahiplerine verilir. Fakat pay edilmiş ve belirlenmişse kadın kime düşmüşse onda kalır” diye bir mektup yazdı.⁵³¹

Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “Zuhre b. Yezîd, meçhuldür” demiştir.⁵³² Mektup, Kûfe ve Şamlı râvilerce nakledilmiştir.

2.18.10 Ebî Hamîsa’ya Savaşta Bulunma Durumu Hakkında Yazdığı Cevap

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ، وَإِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُنْتَشِرِ، عَنِ ابْنِ الْأَقْمَرِ قَالَ: أَغَارَتِ الْخَيْلُ بِالشَّامِ فَأَذْرَكْتُ الْعِرَابَ مِنْ يَوْمِهَا، وَأَذْرَكْتُ الْكَوَادِئُ ضَحَى الْغَدِ فَقَالَ: ابْنُ أَبِي حِمَصَةَ: لَا أَجْعَلُ مَنْ أَذْرَكَ كَمَنْ لَمْ يُذْرَكَ، فَكَتَبْتُ إِلَى عُمَرَ فَقَالَ عُمَرُ: هَبْلَتْ الْوَادِعِي أُمُّهُ، لَقَدْ أَذْرَكْتُ بِهِ، أَمْضُوهَا عَلَى مَا قَالَ“

İbnu’l-Akmer (?) naklediyor: Atlı (askerler) Şam diyarına taarruza geçtiği zaman Arap atları anında orada (Şam’da) bulundular. Katır (Kevâdin veya Birzevn) atları ise diğer gün fecir (sabah) vakti Şam’da oldular. İbn Ebî Hamîsa: Aynı zamanda (günde) Şam’da olanlar ile olmayanları (ganimette) eşit saymam! diyerek Ömer b. el-Hattâb’a bir mektup gönderdi. Hz. Ömer de buna karşılık: “Vâdî, öksüz kalasica! Annesi ne de akıllı birini dünyaya getirmiş! İbn Ebî Hamîsa ne söylediyse onu uygulayın!” dedi.⁵³³

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Saîd b. Mansûr tahrîc etmiştir. Tarikler İbn’ul-Akmer tarafından aktarılmıştır. Ebû Habîb rivayete “İbn’ul-Akmer’den dolayı meçhuldür” der.⁵³⁴ Kûfeli sika râvilerce nakledilen mektuba Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Saîd b. Mansûr “Cihad” babında yer vermiştir. Metin ve

⁵³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/506.

⁵³² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/441.

⁵³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/490.

⁵³⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/396-397.

sened açısından Saîd b. Mansûr'da Süfyan b. Uyeyne el-Kûfî bulunması dışında bir farklılık bulunmamaktadır.⁵³⁵

2.19 Tarih Kitabı

Bu konu başlığı altında yer alan mektuplar on rivayet etrafında toparlanmıştır .İlgili mektuplar, Hz. Ömer'in özellikle ordu komutanlarına, valilerine görevleriyle ilgili çeşitli uyarıları ve o dönemde yaşanan bazı olayları içermektedir.

2.19.1 Sa'd'a Düşmanla Mesafe Bırakılması Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ مَسْعَرٍ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَمْرِو بْنِ عُثْبَةَ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى سَعْدٍ وَغَيْرِهِ مِنْ أُمَرَاءِ الْكُوفَةِ: أَمَّا بَعْدُ فَقَدْ جَاءَنِي مَا بَيْنَ الْعَذِيبِ وَحُلْوَانَ، وَفِي ذَلِكَ مَا يَكْفِيكُمْ إِنْ اتَّقَيْتُمْ وَأَصْلَحْتُمْ، قَالَ: وَكَتَبَ: اجْعَلُوا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الْعَدُوِّ مَفَازَةً“

Ebû Bekr b. Amr b. Utbe (?) naklediyor: Hz. Ömer, ordu kumandanlarına ve Sa'd'a yazdığı bir mektupta: “*Bundan sonrasında, Hulvân ve Uzeyb civarında yapılan çabalarınızı işittim. Eğer takvaya sımsıkı tutunup onarmaya çabalarsanız şimdiye kadar yaptıklarınız sizin için yeter.*” dedi ve devamında da: “*Savaşığınız tarafla aranızda bir miktar uzaklık bırakın.*” diye yazdı.⁵³⁶

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe dışında Saîd b. Mansûr da tahrîc etmiştir. Her iki eserde de mektuplar Ebû Bekr b. Amr b. Utbe (?) tariki ile Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir. Ancak rivayet ile ilgili Ebû Habîb “Ebû Bekr b. Amr b. Utbe meçhuldür” der.⁵³⁷ Saîd b. Mansûr'da yer alan rivayette yalnızca son kısmı mevcuttur.⁵³⁸

⁵³⁵ Abdürrezzâk b. Hemâm, *Musannef*, 5/183.

⁵³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/554.

⁵³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/30.

⁵³⁸ Said b. Mansur, *Sünen*, 2/369.

2.19.2 Nu'mân b. Mukarrin'e Savaşta İstişare Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى الثُّعْمَانِ بْنِ مُقَرِّنٍ: «اسْتَبْشِرْ وَاسْتَعِنْ فِي حَرْبِكَ بِطُلَيْحَةَ وَعَمْرُو بْنِ مَعْدِي كَرَبٍ وَلَا تَوَلَّيْهُمَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْئًا، فَإِنَّ كُلَّ صَانِعٍ هُوَ أَعْلَمُ بِصِنَاعَتِهِ»

Abdûlmelik b. Umeyr el-Kûfî (ö. 136) naklediyor: Ömer b. el-Hattâb, (komutanlık görevinde bulunan) Nu'mân b. Mukarrin'e (ö. 21) yazdığı bir mektupta: “*Muharebede Amr b. Ma'dikerib ve Tuleyha ile fikirlerinizi birbirinize danışın. Ancak görevinle ilgili bir vazife verme. Çünkü herkes kendi işini kendisi daha iyi yapar.*” dedi.⁵³⁹

Rivayete yalnızca İbn Ebî Şeybe eserinde yer vermiştir. İbn Hacer Abdûlmelik b. Umeyr el-Kûfî hakkında “sıkadır, hafızası değişmiş” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁴⁰ Ebû Habîb ise “Abdûlmelik b. Umeyr, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır” der.⁵⁴¹

2.19.3 Ebû Ubeyde'ye Sağduyulu ve İrade Sahibi Liderlik Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عِيَّاشٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَزِيدَ الرَّحْبِيِّ، وَمُحَمَّدِ الْخَوْلَانِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ رُوَيْمٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي عُيَيْدَةَ: «سَلَامٌ عَلَيْكَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّهُ لَمْ يَقُمْ أَمْرَ اللَّهِ فِي النَّاسِ إِلَّا حَصِيفُ الْعَقْلِ بُعِيدُ الْقُوَّةِ، لَا يَطْلُعُ النَّاسُ مِنْهُ عَلَى عُرْوَةٍ وَلَا يُحْسُ فِي الْحَقِّ عَلَى حُرِّهِ، وَلَا يَخَافُ فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَائِمَ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ»

Urve b. Ruveym eş-Şâmî (ö. 135) naklediyor: Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye yazdığı bir mektupta: *Şimdi diyeceğime gelince, Allah'ın buyruklarını sadece sağduyulu ve irade sahibi olan kişiler ikame eder. Kişiler bu kimselerde noksanlık (kusur) görmezler, kendi de halkına kin beslemez ve Allah için kınanmaktan korku duymaz. Esenlik (selâm) onun üzerine olsun.*” yazdı.⁵⁴²

⁵³⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/561.

⁵⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/364.

⁵⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/49.

⁵⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/11.

Rivayet İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. İbn Hacer, İsmail b. Ayyâş eş-Şâmî (ö. 135) için, “Saduktur, hafızası değişmiş” demiştir.⁵⁴³ Ayrıca Ebû Habîb “Urve, Ömer’e yetişemediği için münkatı’dır” der.⁵⁴⁴ İsnadda yer alan Muhammed el-Havlânî’yi (?) kaynaklarda tespit edemedik. Diğer râviler sika olup, Şamlıdır.

2.19.4 Nu’mân b. Mukarrin’e Savaşta Dikkat Edilmesi Hususlar Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عُذْرٌ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا مَالِكٍ وَأَبَا مُسَافِعٍ مِنْ مَرْيَنَةَ يُحَدِّثَانِ أَنَّ كِتَابَ عُمَرَ أَتَاهُمْ مَعَ النُّعْمَانِ بْنِ مِقْرَنٍ بِنَهَاوَنْدَ: «أَمَّا بَعْدُ فَصَلُّوا الصَّلَاةَ لَوَقْتِهَا، وَإِذَا لَقِيتُمُ الْعَدُوَّ، فَلَا تَقْرُوا، وَإِذَا ظَفَرْتُمْ فَلَا تَغْلُوا»

Ebû İshâk el-Kûfî (ö. 126) diyor ki: Ebû Musâfî (?) ve Ebû Mâlik’ten (?) duyduğuma göre, bir muharebede Nu’mân b. Mukarrin (ö.21) ile beraberken Ömer b. el-Hattâb’ın gönderdiği bir mektupta: “Söyleyeceğime gelince, namazlarınızı zamanında edâ edin. Savaşığınız kimselerle yüz yüze gelerseniz kaçmayın! Muharebe sonunda kalan mallar konusunda sakın hainlik yapmayın!” şeklinde yazıyordu.⁵⁴⁵

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe ve Saîd b. Mansûr tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Habîb “Ebû Musâfî ve Ebû Mâlik meçhuldür” der.⁵⁴⁶ Bu isimler tüm tariklerde mevcut olup Ebû İshâk el-Kûfî tarafından nakledilmiştir. Tahrîcini yaptığımız rivayetin isnadındaki diğer râviler sika olup; Basra, Vâsıt ve Kûfelidir. Saîd b. Mansûr’daki benzer rivayet Kûfeli ve sika râvilerce aktarılmıştır.⁵⁴⁷

Diğer tariki içerik olarak benzer olmakla birlikte rivayet şu şekildedir: “Bunun üzerine Nu’mân b. Mukarrin düşman karşısında Müslümanlara şöyle seslendi: “Emîrül Mü’minîn minberde Allah’tan fetih için yardım dileyinceye kadar düşmanla muharebede bulunmaktan sakının!” O gün Cuma’ydı. Daha sonra muharebe başladı.

⁵⁴³ İbn Hacer, *Takrîbü’l-t-tehîz*, 1/109.

⁵⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/78.

⁵⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/561.

⁵⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/49.

⁵⁴⁷ Saîd b. Mansur, *Sünen*, 2/183.

*Savaşın başlarında Nu'mân şehit oldu. Şehit olmadan: “Beni elbisemle kefenleyin ve benimle vaktinizi harcamayın, Savaşmaya devam edin!” dedi. Allah bize fetih nasip etti. Hz. Ömer’e: “Ey emîrül mü'minîn! Nu'mân, filan ve isimlerini bilmediğimiz kişiler şehit oldu” denilince Hz. Ömer: “Lakin Allah o kimseleri biliyor!” dedi”.*⁵⁴⁸

İsnaddaki râviler sika ve Kûfelidir. Ancak Ebu Habib’e göre Ebû Musâfî ve Ebû Mâlik’ten dolayı bu rivayet de meçhuldür.⁵⁴⁹

2.19.5 Ebû Mûsâ el-Eşârî’ye Danyal Peygamberin Kabri Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَبِي أَوْفَى، عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ قَالَ: شَهِدْتُ فَتْحَ نُسْتَرٍ مَعَ الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: فَأَصْبْنَا دَانِيَالَ بِالسُّوسِ، قَالَ: فَكَانَ أَهْلُ السُّوسِ إِذَا أَسْتُوا أَخْرَجُوهُ فَاسْتَسْقَوْا بِهِ، وَأَصْبْنَا مَعَهُ سِتِّينَ جَرَّةً مُخْتَمَةً، قَالَ: فَفَتَحْنَا جَرَّةً مِنْ أَدْنَاهَا وَجَرَّةً مِنْ أَوْسَطِهَا وَجَرَّةً مِنْ أَقْصَاهَا، فَوَجَدْنَا فِي كُلِّ جَرَّةٍ عَشْرَةَ آلَافٍ، قَالَ هَمَّامٌ: مَا أَرَاهُ إِلَّا قَالَ: «عَشْرَةُ آلَافٍ» وَأَصْبْنَا مَعَهُ رِبْطَتَيْنِ مِنْ كَتَّانٍ، وَأَصْبْنَا مَعَهُ رَبْعَةً فِيهَا كِتَابٌ، وَكَانَ أَوَّلُ رَجُلٍ وَقَعَ عَلَيْهِ مِنْ بَلْعُنَيْرٍ يُقَالُ لَهُ: حُرْقُوصٌ، قَالَ: أَعْطَاهُ الْأَشْعَرِيُّ الرَّبْطَتَيْنِ وَأَعْطَاهُ مَائَتِي دِرْهَمٍ، قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ طَلَبَ إِلَيْهِ الرَّبْطَتَيْنِ بَعْدَ ذَلِكَ، فَأَبَى أَنْ يَرُدَّهُمَا وَشَقَّهُمَا عَمَائِمَ بَيْنَ أَصْحَابِهِ، قَالَ: وَكَانَ مَعَنَا أَجِيرٌ نَصْرَانِيٌّ يُسَمَّى نُعَيْمًا، قَالَ: يَبِيعُونِي هَذِهِ الرَّبْعَةَ بِمَا فِيهَا، قَالُوا: إِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهَا ذَهَبٌ أَوْ فِضَّةٌ أَوْ كِتَابٌ اللَّهِ، قَالَ فَإِنَّ الَّذِي فِيهَا كِتَابُ اللَّهِ، فَكَرَهُوا أَنْ يَبِيعُوا الْكِتَابَ، فَبِعْنَاهُ الرَّبْعَةَ بِدِرْهَمَيْنِ، وَوَهَبْنَا لَهُ الْكِتَابَ، قَالَ قَتَادَةُ: فَمِنْ ثَمَّ كُرَّةٍ بَيْعَ الْمَصَاحِفِ لِأَنَّ الْأَشْعَرِيَّ وَأَصْحَابَهُ كَرَهُوا بَيْعَ ذَلِكَ الْكِتَابِ، قَالَ هَمَّامٌ: فَرَعَمَ فَرَقْدُ السَّبْحِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو تَمِيمَةَ: أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ إِلَى الْأَشْعَرِيِّ: «أَنْ تَغْسِلُوا دَانِيَالَ بِالسِّدْرِ وَمَاءِ الرَّيْحَانِ، وَأَنْ يُصَلَّى عَلَيْهِ فَإِنَّهُ نَبِيٌّ دَعَا رَبَّهُ أَنْ لَا يُرِيهِ الْمُسْلِمُونَ“

Mutarraf b. Mâlik (?) naklediyor: Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) ile Tüster savaşında beraberdik. Susa şehrinde Danyal peygamberin defnedildiği yeri de aldık. Susa halkı uzun süre yağmur yağmadığı zamanlarda Danyal peygamberi defnettikleri yerden çıkarırlar ve onun hatrına yağmur yağmasını dilerlerdi. Burasının dışında kapalı altmış adet dehlizi daha fethettik. Bazısını alt tarafından, bazısını arasından ve bazısını da üst kısmından açtık. Her birinden on bin miktar (dirhem) bulduk. Bunların dışında iki top kumaş (keten), yazma eserlerle dolu sandık ele geçirdik. Kabristanı bulan da Belanber

⁵⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/561.

⁵⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/48-49.

halkından Hurkûs adıyla bilinen biriydi. Bu kişiye iki top keten ve iki yüz dirhem verildi. Sonrasında iki top keten geri istendiği zaman vermedi hatta dağıtıp arkadaşlarına verdi.

Birlikte belli ücret karşılığında tuttuğumuz Nuaym isimli bir nasârâ da bizimleydi. Dedi ki: “Sandığı içinde bulunan şeylerle birlikte bana ücret karşılığında verin!” Biz de: “Eğer sandığın içinde gümüş, altın ve Allah’ın indirdiği kitap bulunmuyorsa ücret karşılığında veririz” dedik. Hristiyan olan o kişi de: “İçinde söylediklerinizden biri olan Allah’ın indirdiği kitap var” dedi. Müslümanlar vermek istemediler. Daha sonra sandığı on iki dirheme verdik, Allah’ın Kitabını da ücret almadan verdik.” Katâde: “Bu olaydan sonrasındadır ki Allah’ın Kitabının ücret karşılığında verilmesi uygun görülmedi. Öyle ki Ebû Mûsâ ve yakınları da bunu uygun görmediler.”

Ebû Temîme el-Basrî (ö. 97) naklediyor: “Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eşârî’ye gönderdiği bir mektupta şu şekilde yazdı: *“Danyal peygamberi sidr ve reyhân suyu ile yıkadıktan sonra namazını (cenaze) edâ edin. Öyle ki yalnızca kendisine İslâm dinine mensup olanların sahip olmasını Yüce Allah’tan isteyen bir peygamberdi.”*⁵⁵⁰

Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. İki tariki Ebû Temîme el-Basrî tarafından nakledilmiştir. Ebû Habîb bu rivayeti, “Mutarrif saduktur. Ferkad, zayıftır. Ebû Temîme Tarif b. Mücalid, Ömer’den işitmemiştir, (dolayısıyla) münkatı’dır” der.⁵⁵¹ Mektup Basralı sika râvilerce nakledilmiştir. Diğer versiyonu ise metin yönüyle benzer olarak Basralı râvilerce nakledilmiştir.⁵⁵²

Son olarak Enes b. Malik tariki ile Basralı sika râvilerce aktarılan bir diğer versiyonda farklı olarak şu şekilde geçmektedir: *“Tüster’i aldığımızda tabutta burnu bir endaze mesafesinde olan birine şahit olduk. Tüster halkı bu adamı vasıta yaparak yağmur veya savaşlarda yardım dilerlerdi. Ebû Mûsa yaşanan bu olayı Ömer’e bir mektupla bildirdi. Ömer’de: “Bu adam Allah’ın insanlar için gönderdiği nebilerden bir nebidir. Öyle ki nâr peygamberlikle görevlendirilmiş olanlara dokunmaz. Yakınlarından biriyle beraber kimsenin haberi ve bilgisi olamayacağı bir yere git ve onu defnedin”*

⁵⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/4.

⁵⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/61-62.

⁵⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/450.

yazdı. Biz de Ebû Mûsa ile birlikte onu gömdük.”⁵⁵³ Ebû Habîb’e göre rivayet sahihtir.⁵⁵⁴

2.19.6 Menâzir Saldırısında Ganimetlerin Geri Verilmesi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ الْمُهَلَّبِ، قَالَ: أَعْرَنَّا عَلَى مَنَازِرَ، وَأَصَبْنَا مِنْهُمْ، وَكَأَنَّهُ كَانَ لَهُمْ عَهْدٌ، فَكَتَبَ عُمَرُ: «رُدُّوا مَا أَصَبْتُمْ مِنْهُمْ»، قَالَ: فَرَدُّوا حَتَّى رَدُّوا النَّسَاءَ الْحَبَالَى

Ebû İshâk el-Kûfî, Muhelleb el-Basrî’den (ö. 82) naklediyor: Menâzir şehrine saldırı başlattık ve bize mallar (ganimet) kaldı. Fakat o kimseler Müslümanlarla anlaşmış gibiydiler. Bu sebeple Hz. Ömer: “*Ganimetleri sahiplerine geri teslim edin!*” diye bir mektup yazdı. Mektubun üzerine Müslümanlar esir aldıktan sonra gebe bıraktıkları kadınlarla beraber aldıkları tüm ganimetleri geri verdiler.⁵⁵⁵

Bu rivayetin yalnızca İbn Ebî Şeybe’nin eserinde yer aldığını gördük. Mektup, Basra, Vâsıt ve Kûfeli râvilerce nakledilmiştir. Ebû Habîb “râviler sikadır” der.⁵⁵⁶ Ancak İbn Hacer, Muhelleb el-Basrî ile ilgili “mürsel rivayetleri vardır. Yalancılıkla suçlanmıştır” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁵⁷

2.19.7 Bir Adamın Şikâyeti Üzerine Ebû Mûsâ’yı Uyardığı Mektup

İlgili olay mektupta şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرِو، عَنْ جَرِيرٍ: أَنَّ رَجُلًا، كَانَ ذَا صَوْتٍ وَنِكَايَةٍ عَلَى الْعَدُوِّ مَعَ أَبِي مُوسَى، فَغَنِمُوا مَغْنَمًا فَأَعْطَاهُ أَبُو مُوسَى نَصِيبَهُ وَلَمْ يُوفِهِ، فَأَبَى أَنْ يَأْخُذَهُ إِلَّا جَمْعًا، فَضَرَبَهُ عَشْرِينَ سَوْطًا وَحَلَقَهُ، فَجَمَعَ شَعْرَهُ فَذَهَبَ إِلَى عُمَرَ فَدَخَلَ عَلَيْهِ فَقَالَ جَرِيرٌ: وَأَنَا أَقْرَبُ النَّاسِ مِنْهُ، فَأَخْرَجَ شَعْرَهُ مِنْ ضَبِيبِهِ؟ فَضَرَبَ بِهَا صَدْرَ عُمَرَ فَقَالَ: أَمَا وَاللَّهِ لَوْلَا، فَقَالَ عُمَرُ: «صَدَقَ لَوْلَا النَّارُ»، فَقَالَ: مَا لَكَ؟ فَقَالَ: كُنْتُ رَجُلًا ذَا صَوْتٍ وَنِكَايَةٍ عَلَى الْعَدُوِّ، فَغَنِمْنَا مَغْنَمًا، وَأَخْبَرَهُ بِالْأَمْرِ، وَقَالَ: حَلَقَ

⁵⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/4.

⁵⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/62-63.

⁵⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/5.

⁵⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/65-66.

⁵⁵⁷ İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 1/549.

رَأْسِي وَجَلَدَنِي عَشْرِينَ سَوْطًا يَرَى أَنَّهُ لَا يَقْتَصُّ مِنْهُ , فَقَالَ عُمَرُ : «لَأَنْ يَكُونَ النَّاسُ كُلُّهُمْ عَلَى مِثْلِ صَرَامَةِ هَذَا أَحَبُّ مِنْ جَمِيعِ مَا أَتَى عَلَيَّ» , قَالَ : فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى : «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ فُلَانَ بْنَ فُلَانٍ أَخْبَرَنِي بِكَذَا وَكَذَا , وَإِنِّي أَقْسِمُ عَلَيْكَ إِنْ كُنْتَ فَعَلْتَ بِهِ مَا فَعَلْتَ فِي مَالٍ مِنَ النَّاسِ لَمَّا جَلَسْتَ فِي مَالٍ مِنْهُمْ فَأَقْتَصُّ مِنْكَ , وَإِنْ كُنْتَ فَعَلْتَ بِهِ مَا فَعَلْتَ فِي خَلَاءٍ فَأَقْعُدْ لَهُ فِي خَلَاءٍ فَيُقْتَصُّ مِنْكَ» , فَقَالَ لَهُ النَّاسُ : اعْفُ عَنْهُ , فَقَالَ : لَا وَاللَّهِ لَا أَدْعُهُ لِأَحَدٍ مِنَ النَّاسِ , فَلَمَّا رُفِعَ إِلَيْهِ الْكِتَابُ قَعَدَ لِلْقِصَاصِ فَرَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَقَالَ : قَدْ عَفَوْتُ عَنْهُ , وَقَالَ حَمَادٌ أَيْضًا فَأَعْطَاهُ أَبُو مُوسَى بَعْضَ سَهْمِهِ , وَقَدْ قَالَ أَيْضًا جَرِيرٌ : وَأَنَا أَقْرَبُ الْقَوْمِ , قَالَ : وَقَالَ أَيْضًا : قَدْ عَفَوْتُ عَنْهُ لِلَّهِ

“

Ebû Zur’a b. Amr b. Cerîr el-Kûfî (ö. ?) anlatıyor: Ebû Mûsâ’nın yanında hasma kuvvetli sesiyle korku veren biri vardı. Ebû Mûsâ savaştan kalan mallardan birazını o adama vermek istedi. Fakat o adam ganimetin hepsini almadan, ona ayrılan malı almayı reddedince Ebû Mûsâ ona ceza verdi. Adamı yirmi kez kırbaçlayıp saçını da kısalttı. Ebû Mûsâ’nın kestiği saçlarını bir araya getirip yerden aldı ve Hz. Ömer’in yanına gitti ve: “Ben Ömer’in yakınında bulunan bir kimseydim. Topladığı saçları aldı ve Hz. Ömer’in üzerine attı ve: “Vallahi, varlığı bulunmasaydı...” diyecekken Hz. Ömer: “Dediği hak! Eğer nâr olmasaydı!” diyerek cümlesini böldü. Hz. Ömer: “Niye böyle davranıyorsun?” diye sual etti. O da: “Ben kuvvetli sesimle savaştığımız kişilere korku veren bir kimseyim. Savaştan kalan mallardan...” diye devam ederek olayı bildirdi. Bir de şunları ekledi: “Saçlarımı kısalttı ve yirmi kere kırbaçlattırdı. Buna karşılık kendisine aynısı yapılmayacağı düşüncesinde!” dedi. Bu olay üzerine Hz. Ömer: “Herkesin bu kimse gibi ödünsüz olması, bizim için savaşta kazandığımız tüm mallardan iyidir” dedi.

Daha sonra Hz. Ömer, Ebû Mûsâ’ya yazdığı bir mektupta: “*Selâmün aleyküm, diyeceğime gelince, filan adam bana yaşadığı şöyle bir olay anlattı. Vallahi eğer bu kimseye anlattıklarını herkesin göreceği bir yerde yaptıysan sana aynısını yapacağım. Şayet yalnız bir yerde uyguladıysan sana da yalnız bir yerde aynısını yapacağım!*” Adamın yakınında bulunan kişiler: “Ebû Mûsâ’yı bağışla” dediler. Adam da: “Affetmem! Vallahi bana yapılanların aynısını yapılmasını istiyorum!” dedi. Ebû Mûsâ mektubu okuyunca oturup beklemeye başladı. Bunu gören adam kafasını gökyüzüne kaldırdı ve: “Ebû Mûsâ’yı bağışladım!” dedi.⁵⁵⁸

⁵⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/5.

Bu rivayete yalnızca İbn Ebî Şeybe eserinde yer vermiştir. İbn Hacer isnadda yer alan Atâ b. Sâib el-Kûfî'ye “saduk ve ihtilâtlı” demiştir.⁵⁵⁹ Ebû Habîb mektup hakkında “Hadis sahihtir. Hammâd (ö. 167), Atâ'dan (ö. 136) ihtilat etmeden önce rivayette bulunmuştur “der.⁵⁶⁰ Rivayet Ebû Zur'a b. Amr b. Cerîr el-Kûfî tariki ile Basra ve Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir.

2.19.8 Ammâr'a Mezardan Çıkan Altın Elbise Hakkında Yazdığı Cevap

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَّانَةَ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ رَبَاحٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُمْ أَصَابُوا قَبْرًا بِالْمَدَائِنِ، فَوَجَدُوا فِيهِ رَجُلًا عَلَيْهِ ثِيَابٌ مَنْسُوجَةٌ بِالذَّهَبِ، وَوَجَدُوا مَعَهُ مَالًا، فَأَتَوْا بِهِ عَمَّارَ بْنَ يَاسِرٍ فَكَتَبَ فِيهِ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: أَنْ أَعْطِيَهُمْ وَلَا تُنْزِعْهُ “

Cerîr b. Riyâh (?) babasından bildiriyor: Medâin bölgesindeki mezarların birisinden altınla kaplı bir elbise ve malı çıkan bir adama denk geldiler. Adamı Ammâr b. Yâsir'in yanına getirdiler. Ammâr, bu vaziyeti Hz. Ömer'e anlatan bir mektup yazdı. Ömer b. el-Hattâb da: “O kimselere bir şeyler ver fakat cesedin elbiselerini alma” diye bir mektupla cevap verdi.⁵⁶¹

Bu mektup İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. İsnaddaki râviler sikadır. Ancak Ebû Habîb “Cerîr b. Riyâh, meçhuldür” der.⁵⁶² Mektup, Basralı râvilerce aktarılmıştır.

2.19.9 Esirlerin Durumu Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili olay şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا مَرْحُومُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سُدَيْسِ الْعَدَوِيِّ، قَالَ: غَرَوْنَا مَعَ الْأَمِيرِ الْأُبَلَّةِ، فَظَفَرْنَا بِهَا، ثُمَّ انْتَهَيْنَا إِلَى الْأَهْوَازِ فَظَفَرْنَا بِهَا وَأَصَبْنَا سَبْيًا كَثِيرًا فَاقْتَسَمْنَاهُمْ، فَأَصَابَ الرَّجُلُ الرَّأْسَ وَالْإِثْنَيْنِ، فَوَقَعْنَا عَلَى النَّسَاءِ، فَكَتَبَ أَمِيرُنَا إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ بِالَّذِي كَانَ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ: إِنَّهُ لَا طَاقَةَ لَكُمْ بِعِمَارَةِ الْأَرْضِ، خَلُّوا مَا فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ السَّبْيِ، وَلَا تَمْلِكُوا أَحَدًا مِنْهُمْ، وَاجْعَلُوا عَلَيْهِمْ مِنَ الْخَرَاجِ قَدْرَ مَا فِي أَيْدِيهِمْ مِنَ الْأَرْضِ فَتَرَكَنَا مَا فِي أَيْدِينَا مِنَ

⁵⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/391.

⁵⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilazîz, 19/66-67.

⁵⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/555.

⁵⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilazîz, 19/32.

السَّبْيِ، فَكَمْ مِنْ وَلَدٍ لَنَا غَلَبَهُ الْهَمَاسُ، وَكَانَ فِيمَنْ أَصَبْنَا أَنْاسٌ مِنَ الرُّطِ يَتَسَبَّهَوْنَ بِالْعَرَبِ يُؤْثِرُونَ لِحَاهُمْ وَيَأْتِرُونَ وَيَحْتَبُونَ فِي مَجَالِسِهِمْ، فَكَتَبَ فِيهِمْ إِلَى عُمَرَ فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: أَنْ أَدْنِيَهُمْ مِنْكَ، فَمَنْ أَسْلَمَ مِنْهُمْ فَأَلْحَقَهُ بِالْمُسْلِمِينَ» فَلَمَّا بَلَّوْنَا النَّاسَ لَمْ يَكُنْ عِنْدَهُمْ بَأْسٌ، وَكَانَتِ الْأَسَاوِرَةُ، أَشَدَّ مِنْهُمْ بَأْسًا، فَكَتَبَ فِيهِمْ إِلَى عُمَرَ فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: أَنْ أَدْنِيَهُمْ مِنْكَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأَلْحَقَهُ بِالْمُسْلِمِينَ“

Sudeys el-Adevî (?) naklediyor: Kumandanımızla beraber Ubulle’yi fethetmek için yola çıktık. Orayı fethedince de Esâvir ve Zutt’ların yaşadığı Ehvâz’a yöneldik. Yoğun çatışmalardan sonra zafer bizim oldu ve ganimet elde ettik. Esirleri bölüştüğümüz zaman her birimize iki esir düştü. O kadınlarla birlikte olduk. Hz. Ömer’e yaşadıklarımızı anlatan bir mektup yazdık. Hz. Ömer de: “*O arazileri imar etmekte acizsiniz. Bu sebeple kadınları (esirleri) özgür bırakın ve onları sakın sahiplenmeyin. Kazandığınız toprakları da haraç vermeleri karşılığında verin*” şeklinde bir mektup gönderdi. Bunun üzerine istenilenleri yaptık ama gönlümüz kırıldı. Esirler arasında Arapları anımsatan Esâvirler ve Zuttlular bulunuyordu. Bu kimselerin sakalları uzun, peştemalli (izar) ve oturacakları zaman saygıdan bacaklarını uzatmıyorlardı. Kumandanımız yaşanan bu durumu Hz. Ömer’e mektupla anlattı. Hz. Ömer de: “*Bu kimseleri yakınına al, İslâm’a girenlerini Müslümanlarla kaynaştır*” diye cevaben bir mektup gönderdi. Bölge halkı Müslüman kimseler ile bir araya gelinceye kadar bir problem yoktu. Fakat Esâvirler daha sıkıntılı bir vaziyetteydi. Bunu da Hz. Ömer’e yazdık. O da cevaben mektupta: “Bu kimseleri de kendine yakın tut, İslâm’a girenlerini Müslümanlarla kaynaştır” diye yazdı.⁵⁶³

İbn Ebî Şeybe’den başka bir kaynakta tespit edemediğimiz bu rivayete Ebû Habîb “Abdülaziz b. Mihrân meçhuldür” der.⁵⁶⁴ Ayrıca Sudeys el-Adevî’yi (?) de kaynaklarda tespit edemedik.

⁵⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/7.

⁵⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsir b. Abdilaziz, 19/64-65.

2.19.10 Sâib b. el-Akra'ya Heykel Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، أَنَّ عُمَرَ اسْتَعْمَلَ السَّائِبَ بْنَ الْأَفْرَعِ عَلَى الْمَدَائِنِ، فَبَيْنَمَا هُوَ فِي مَجْلِسِهِ إِذْ أَتَى بِمَالٍ مِنْ صُفْرِ كَأَنَّهُ رَجُلٌ قَائِلٌ بِيَدَيْهِ هَكَذَا وَيَبْسُطُ يَدَيْهِ وَقَبْضَ بَعْضَ أَصَابِعِهِ فَقَالَ: هَذَا لِي، هَذَا مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَيَّ، فَكَتَبَ فِيهِ إِلَى عُمَرَ فَقَالَ عُمَرُ: أَنْتَ عَامِلٌ مِنْ عُمَالِ الْمُسْلِمِينَ، فَاجْعَلْهُ فِي بَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ“

Muhammed b. Ubeydillah el-Kûfi bildiriyor: “Ömer b. (el-Hattâb), Medâin’e Sâib b. el-Akra’yı idarecilik görevi vererek atamıştı. Valilik yaparken bir gün önüne bronzdan (tunç) yapılmış bir heykel geldi. Parmaklarıyla-nakleden kişi nasıl bir şekli olduğunu anlatmak için ellerini açtı ve parmaklarının bir tanesini kapattı- bir hareketi yapan birine benziyordu. Sâib: “Heykel bana ait! Öyle ki Allah bana mal olarak ihsan etti” deyip olayı Hz. Ömer’e mektup yazarak haber verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer de: “*Sen sadece idarecilerden bir idarecisin, bu nedenle heykeli devlet hazinesine teslim et!*” şeklinde bir mektup gönderdi.⁵⁶⁵

Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe’de yer almaktadır. Mektup, Muhammed b. Ubeydillah el-Kûfi tariki ile Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir. Ancak Ebû Habîb “Muhammed b. Ubeydillah, Ömer’den rivayet etmemiştir, münkatı’dır” demiştir.⁵⁶⁶

2.20 Zühhd Kitabı

Bu konu kapsamında yer alan mektuplar beş rivayet etrafında derlenmiştir. Söz konusu mektupların içerikleri, Hz. Ömer’in yalnızca yaşanan olaylara karşı gösterdiği yaklaşımını değil, aynı zamanda görevlendirdiği kimselere yönelik tutumunu ve bu kimselerin de Hz. Ömer’e olan yaklaşımlarını göstermektedir.

⁵⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/555.

⁵⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/32-33.

2.20.1 Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Mektubuna Verdiği Cevap

İlgili mektuplar şu şekilde nakledilmiştir:

”مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ، مُحَمَّدِ بْنِ سَوْفَةَ، قَالَ: أَتَيْتُ نَعِيمَ بْنَ أَبِي هِنْدٍ فَأَخْرَجَ إِلَيَّ صَحِيفَةً، فَإِذَا فِيهَا: مِنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ الْجَرَّاحِ، وَمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: سَلَامٌ عَلَيْكَ أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّا عَهْدْنَاكَ وَأَمْرُ نَفْسِكَ لَكَ مُهِمٌّ وَأَصْبَحْتُ قَدْ وُلِّيتُ أَمْرَ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَحْمَرَهَا وَأَسْوَدَهَا، يَجْلِسُ بَيْنَ يَدَيْكَ الشَّرِيفُ وَالْوَضِيعُ وَالْعَدُوُّ وَالصَّدِيقُ، وَلِكُلِّ حِصَّةٍ مِنَ الْعَدْلِ فَانْظُرْ كَيْفَ أَنْتَ عِنْدَ ذَلِكَ يَا عُمَرُ، فَإِنَّا نَحْذَرُكَ يَوْمًا تَعْنُو فِيهِ الْوُجُوهُ، وَتَحْفُ فِيهِ الْقُلُوبُ، وَتُقَطَّعُ فِيهِ الْحُجَجُ يَمْلِكُ قَهْرُهُمْ بِجَبَرُوتِهِ وَالْخَلْقُ دَاخِرُونَ لَهُ، يَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عِقَابَهُ، وَإِنَّا كُنَّا نَحْذَرُ أَنَّ أَمْرَ هَذِهِ الْأُمَّةِ سَيَرْجِعُ إِلَى آخِرِ زَمَانِهَا: أَنْ يَكُونَ إِخْوَانُ الْعِلَانِيَةِ أَعْدَاءَ السَّرِيرَةِ، وَأَنْ نَعُوذَ بِاللَّهِ أَنْ يَنْزَلَ كِتَابُنَا إِلَيْكَ سِوَى الْمَنْزِلِ الَّذِي نَزَلَ مِنْ قُلُوبِنَا، فَإِنَّا كَتَبْنَا بِهِ نَصِيحَةً لَكَ وَالسَّلَامَ عَلَيْكَ، فَكَتَبْتُ إِلَيْهِمَا: مِنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ إِلَى أَبِي عُبَيْدَةَ وَمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ: سَلَامٌ عَلَيْكُمَا أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّكُمَا كَتَبْتُمَا إِلَيَّ تَذَكُّرَانَ أَنْكُمَا عَهْدْتُمَانِي وَأَمْرُ نَفْسِي لِي مُهِمٌّ وَأَيُّ قَدْ أَصْبَحْتُ قَدْ وُلِّيتُ أَمْرَ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَحْمَرَهَا وَأَسْوَدَهَا، يَجْلِسُ بَيْنَ يَدَيْ الشَّرِيفِ وَالْوَضِيعِ وَالْعَدُوُّ وَالصَّدِيقُ، وَلِكُلِّ حِصَّةٍ مِنْ ذَلِكَ، وَكَتَبْتُمَا فَانْظُرْ كَيْفَ أَنْتَ عِنْدَ ذَلِكَ يَا عُمَرُ، وَأَنَّهُ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ عِنْدَ ذَلِكَ لِعُمَرَ إِلَّا بِاللَّهِ، وَكَتَبْتُمَا تُحْذِرَانِي مَا حَذَرْتُ بِهِ الْأُمَّةَ قَبْلُنَا، وَقَدِيمًا كَانَ اخْتِلَافُ [ص:95] اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ بِأَجَالِ النَّاسِ يُقَرِّبَانِ كُلَّ بَعِيدٍ وَيُبَلِّغَانِ كُلَّ جَدِيدٍ وَيَأْتِيَانِ بِكُلِّ مَوْعُودٍ حَتَّى يَصِيرَ النَّاسُ إِلَى مَنَازِلِهِمْ مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، وَكَتَبْتُمَا تَذَكُّرَانَ أَنْكُمَا كُنْتُمَا تُحْذِرَانِ أَنَّ أَمْرَ هَذِهِ الْأُمَّةِ سَيَرْجِعُ فِي آخِرِ زَمَانِهَا: أَنْ يَكُونَ إِخْوَانُ الْعِلَانِيَةِ أَعْدَاءَ السَّرِيرَةِ، وَلَسْتُمْ بِأُولَئِكَ، لَيْسَ هَذَا بِزَمَانِ ذَلِكَ، وَأَنَّ ذَلِكَ زَمَانٌ تَظْهَرُ فِيهِ الرَّغْبَةُ وَالرَّهْبَةُ، تَكُونُ رَغْبَةُ بَعْضِ النَّاسِ إِلَى بَعْضٍ لِصَلَاحِ دُنْيَاهُمْ، وَرَهْبَةُ بَعْضِ النَّاسِ مِنْ بَعْضٍ، وَكَتَبْتُمَا بِهِ نَصِيحَةً تَعْظَانِي بِاللَّهِ أَنْ أَنْزَلَ كِتَابَكُمَا سِوَى الْمَنْزِلِ الَّذِي نَزَلَ مِنْ قُلُوبِكُمَا، وَأَنْكُمَا كَتَبْتُمَا بِهِ وَقَدْ صَدَقْتُمَا فَلَا تَدْعَا الْكِتَابَ إِلَيَّ فَإِنَّهُ لَا غِنَى بِي عَنْكُمَا وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمَا“

Muhammed b. Sûka el-Kûfî (ö. ?) naklediyor: “Nuaym b. Ebî Hind el-Kûfî'nin (ö. 110) yanına gidince bana Muâz b. Cebel (ö. 18) ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Ömer b. el-Hattâb'a gönderdikleri bir yazıyı okudular. Şöyle diyordu: “Selâmün aleyküm, söyleyeceğime gelince; bu milletin (ümmetin) her birinin yönetimi sana layık görülmüş. Öyle ki karşına ileri gelenlerden, halktan, hasımdan ve seni seven birçok kimseyle karşılaşacaksın ve hepsinin ayrı hakkını vermen gerekiyor. Bu nedenle Ey müminlerin emiri! O kimselere muamelende dikkatli ol. Seni belirlenmiş bir zamana uyarıyoruz ki o gün geldiğinde simalarda endişe, gönüllerde sertlik olacak ve hiçbir suçun elde olmadan işlendiğine dair af geçerli olmayacak. Yüce Allah o gün herkesi kuvvetiyle egemenlik altına alacak, herkes Onun merhametine sığınıp celalinden de sakınarak huzura getirilecek. Bizler de birbirimizle ahir zamanda olacak olanlar hakkında konuştuk. Sana arkadaş gibi görünen, hakikatte içinden kin besleyen

(düşman) kişilerin çıkacağını dile getirmiştik. Sana yazdığımız bu mektup gönüllerimiz de yer kapladı ve senin de gönlünde yer almamasından Yüce Allah'a sığınırız. Öyle ki mektupta sadece bir öğütte bulunduk. Selâmün aleyküm.”

Yazılanları okuyan Hz. Ömer de bir mektup göndererek şunları yazdı: “*Müminlerin emirinden Muâz b. Cebel ve Ebû Ubeyde'ye! Selâmün aleyküm! Söyleyeceklerime gelince, bana gönderdiğiniz yazıyı okudum. Bulunmuş olduğum konumumun değerini (önemini), karşıma ileri gelenlerden, halktan, hasımdan ve beni seven birçok kimseyle karşılaşacağımı, herkese adaletle yaklaşmamı ve bu vaziyetlerde üzerime düşen neyse onu yapmamı ve ancak Allah'ın yardımından başka Ömer b. el-Hattâb'a yardım edeninin olmayacağını bildirmişsiniz. Öyle ki şimdiye kadar yaşayan toplulukların sakındırıldığı günle beni sakındırmışsınız. Söylediğiniz gibi o günün, gecenin ve gündüzün toplumların sonlarını getirmiş, uzağı yakın edip yeni meydana geleni de eskitmişlerdir. Son durak olan Cennet ve Cehenneme gelene kadar da zamanı belirlenmiş her şeyi başlarına getirecektir. Öyle ki yine bu ümmetin son vakitlerde başına geleceği durumları konuşmanızı ve arkadaş gibi görünen fakat içinden kin besleyen (düşman) insanların çıkacağını dile getirmişsiniz. Siz o kimselerden değilsiniz, öyle ki henüz o zamanda değiliz. O vakitler geldiğinde istekler ve kaygılar (korkular) belirecek. Bazı kişilerin istekleri sadece dünya hayatı olacakken bazı kişilerin kaygıları da (korkuları) kendi aralarında olacaktır. Yazdığınız bu mektupta, sizin gönüllerinizde yer alan bu öğütlerin benim gönlümde bulunmamasından Yüce Allah'a sığınmışsınız. Öyle ki mektupta yazdıklarınızda hakikatleri dile getirmişsiniz. Mektup göndermeye devam edin öyle ki sizden uzak (ayrı) duramam. Selâmün aleyküm.”⁵⁶⁷*

Ebû Habîb bu rivayete “Nuaym b. Ebî Hind el-Kûfî; Ömer, Muâz b. Cebel ve Ebû Ubeyde'den rivayet etmemiştir, munkatdır” der.⁵⁶⁸ Mektup, Muhammed b. Sûka el-Kûfî tariki ile Mekke ve Kûfeli râvilerce aktarılmıştır.

⁵⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/94.

⁵⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/304-306.

2.20.2 Ebû Mûsâ'ya Ahiret İşlerinin Öncelenmesi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْرُّ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى أَبِي مُوسَى: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ الْقُوَّةَ فِي الْعَمَلِ أَنْ لَا تُؤَخَّرُوا عَمَلَ الْيَوْمِ لِعَدٍ، فَإِنَّكُمْ إِذَا فَعَلْتُمْ ذَلِكَ تَذَارَكْتُمْ عَلَيْكُمْ الْأَعْمَالُ، فَلَمْ تَذَرُوا أَيُّهَا تَأْخُذُونَ فَأَضَعْتُمْ، فَإِذَا خُيِّرْتُمْ بَيْنَ أَمْرَيْنِ أَحَدُهُمَا لِلدُّنْيَا وَالْآخَرُ لِلْآخِرَةِ، فَاخْتَارُوا أَمْرَ الْآخِرَةِ عَلَى أَمْرِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ الدُّنْيَا تَفْنَى، وَإِنَّ الْآخِرَةَ تَبْقَى، كُونُوا مِنَ اللَّهِ عَلَى وَجَلٍ، وَتَعَلَّمُوا كِتَابَ اللَّهِ؛ فَإِنَّهُ يَنَابِيعُ الْعِلْمِ، وَرَبِيعُ الْقُلُوبِ“

Dahhâk el-Kûfî (ö. 105) bildiriyor: “Ömer b. el-Hattâb, Ebû Mûsâ'ya gönderdiği bir mektupta şunları yazdı: “Söylerim ki; bir davranışta kuvvetli olmak, bugünün işini başka güne ertelememektir. Şayet ertelerseniz yapacaklarınız yığılır ve nereden başlayacağınızı bilemezsiniz ve zararlı çıkarsınız. Dünya ve ahirete yönelik iş yapma hususunda arada kaldığınız vakit ahiret ile ilgili olan işinizi önceleyin. Şüphesiz ki dünya hayatı fani, ahiret ise bakidir. Yüce Allah'tan sakının ve Allah'ın kitabını öğrenmekle meşgul olun. Çünkü Allah'ın kitabı ilmin pınarı ve kalbin en güzel mevsimidir (baharıdır).⁵⁶⁹

Bu mektubu yalnızca İbn Ebî Şeybe farklı tariklerle tahrîc etmiştir. Tariklerden biri “Fiten” babında yer alır. Tahrîcini yaptığımız rivayet için Ebû Habîb “Cübeyr (el-Basrî) (ö. 140) metruk bir râvi olduğu için zayıftır” demiştir.⁵⁷⁰ İbn Hacer de onu “zayıf” bir râvi olarak değerlendirmiştir.⁵⁷¹ Mektup, Dahhâk el-Kûfî tariki ile Belh ve Vâsıt'lı râvilerce nakledilmiştir. Bir diğer tarikinde Hz. Ömer'in mektup yazdığına dair bir ibare bulunmamaktadır. Metnin içeriği şu şeklide geçmektedir: “Eğer imam (Allah yolundan) saparsa onlarda (halkta) sapar.”⁵⁷² Mezkûr rivayet ile ilgili Ebû Habîb “Hasan b. (Yesar el-Basrî) Ömer'e yetişemediği için münkatı'dır” der.⁵⁷³ Rivayet, Kûfe ve Basralı râvilerce aktarılmıştır.

Son olarak “Fiten” babında yer alan Ebu'l-Bahterî el-Kûfî (ö. 83) nakliyle gelen mektup Ebû Mûsâ'ya gönderilmiştir. İçeriği ise şu şekildedir: “Öyle ki halk sultanları

⁵⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/197.

⁵⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/559-560.

⁵⁷¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/143.

⁵⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/94.

⁵⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/303.

sevmez. Bana ve size beslenen düşmanlıklara (kin), dünya hırsına ve peşinden sürükleyen isteklere dalmaktan Yüce Allah'a sığınırım. Aynı boydan (kabileden) gelenler seslenilmeye başlar ki bu kibir şeytandan gelir. Bu kimseleri gördüğün de kılıç kullanma durumunda kalırsan kullan hatta canını almak gerekirse al. Şayet “Ey İslâm halkı! Ey İslâm halkı!” diye seslenirlerse onları bırak.”⁵⁷⁴

Ancak Ebû Habîb “Ebu’l-Bahterî (el-Kûfî), Ömer’e yetişememiştir. Fudayl el-Kûfî, Atâ (b. Sâib)’dan ihtilat ettikten sonraki dönemde rivayet ettiği için münkatı’dır” der.⁵⁷⁵ Rivayet Kûfeli râvilerce aktarılmıştır.

2.20.3 Ebû Mûsâ’ya Zühd Hayatına Teşvik ile İlgili Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”وَكَيْفَ، عَنْ، سُفْيَانَ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى: «إِنَّكَ لَنْ تَنَالَ الْآخِرَةَ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنَ الزُّهْدِ فِي الدُّنْيَا»

Süfyan es-Sevrî el-Kûfî naklediyor: Hz. Ömer, Ebû Mûsâ’ya yazdığı bir mektupta şunları söyledi: “*Ebedi kalınacak yer olan yer olan ahiret mutluluğuna, fani olan yer olan dünyada zahid bir hayat yaşayarak kavuşmaktan daha üstününe rastlayamazsın.*”⁵⁷⁶

Bu mektup İbn Ebî Şeybe dışında Vekî’ b. Cerrâh ve Ahmed b. Hanbel tarafından da tahrîc edilmiştir. Rivayetler Süfyan es-Sevrî el-Kûfî tariki ile aktarılmıştır. Ebû Habîb “Süfyan el-Kûfî ve Ömer arasında tabakalar olduğu için mu’daldır” diye ifade etmiştir.⁵⁷⁷ Rivayet Kûfeli râvilerce nakledilmiştir.

⁵⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/455.

⁵⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 21/218.

⁵⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/ 97.

⁵⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/311.

Vekî'de metin kısmında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.⁵⁷⁸ Ahmed b. Hanbel'de ise “وَيَاكَ وَمَذَاقَ الْأَخْلَاقِ وَدَنَاءَتَهَا” ziyadesi vardır.⁵⁷⁹ Rivayet Kûfeli râvilerce nakledilmiştir.

2.20.4 Dünya Nimetlerini Hakkıyla Alma Konusunda Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” مُحَمَّدٌ بْنُ فَضَيْلٍ، عَنْ، الْأَعْمَشِ، عَنْ، شَقِيقٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ: «إِنَّ الدُّنْيَا خَضِرَةٌ خُلُوةٌ، فَمَنْ أَخَذَهَا بِحَقِّهَا كَانَ قِيمًا أَنْ يُبَارَكَ لَهُ فِيهَا، وَمَنْ أَخَذَهَا بِغَيْرِ ذَلِكَ كَانَ كَالْأَكِلِ الَّذِي لَا يَشْبَعُ“

Şakîk b. Seleme (Ebû Vâil) el-Kûfî naklediyor: Ömer b. el-Hattâb bir mektubunda şöyle yazdı: “*Dünya nimetleri çekici ve hoş gelir. Her kim onun hakkını vererek alırsa kazandıkları bereketlenir. Kim de onu hakkıyla almazsa doyumsuz olur.*”⁵⁸⁰

Yalnızca İbn Ebî Şeybe'nin eserinde yer alan bu rivayet Ebû Habîb'e göre sahihtir.⁵⁸¹ İbn Hacer, Şakîk b. Seleme el-Kûfî'nin “muhadram” olduğunu beyan eder.⁵⁸² İsnadda yer alan râviler Kûfeli ve sikadır. Fakat Muhammed b. Fudayl el-Kûfî için İbn Hacer “Saduktur, Şiilikle suçlanmıştır” demiştir.⁵⁸³

2.21 Cizye Kitabı

Bu başlık altında ele alınan mektuplar *Sahîh-i Buhârî*'deki rivayet ekseninde derlenmiştir.

⁵⁷⁸ Ebû Süfyân Vekî 'b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî, *Züh'd*, nşr. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Feryevâî (Medine: Mektebu'd-Dar, 1984), 1/220.

⁵⁷⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Züh'd*, thk. Muhammed Abdüsselam Şahin (Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 1/101.

⁵⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/93.

⁵⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 19/302.

⁵⁸² İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 1/268.

⁵⁸³ İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 1/502.

2.21.1 Hz. Ömer'in Cizye Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup ise şu şekilde nakledilmiştir:

”حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، وَعَمْرُو بْنُ أَوْسٍ فَحَدَّثَهُمَا بِجَالِهِ، - سَنَةَ سَبْعِينَ، عَامَ حَجِّ مُصْعَبِ بْنِ الرَّبِيعِ بِأَهْلِ الْبَصْرَةِ عِنْدَ دَرَجِ رَمَزَمَ -، قَالَ: كُنْتُ كَاتِبًا لِحَزْرَاءِ بْنِ مُعَاوِيَةَ، عَمِّ الْأَخْنَفِ، فَأَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَنَةٍ، فَرَفُّوا بَيْنَ كُلِّ ذِي مَحْرَمٍ مِنَ الْمَجُوسِ، وَلَمْ يَكُنْ عُمَرُ أَخَذَ الْجَزِيَّةَ مِنَ الْمَجُوسِ حَتَّى شَهِدَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَهَا مِنْ مَجُوسٍ هَجَرَ“

Becâle b. Abde el Basrî (ö. ?) Mu'sab b. Zübeyr'in (ö. 72) Basra halkıyla hac eda ettiği sene (yetmişinci) hicret yılında, Zemzem basamaklarının kenarında Câbir b. Zeyd (ö. 93) ve Amr b. Evs'e (ö. ?) şöyle nakletmiştir: Ben Basra Valisi Cez b. Muâviye'nin yazıcılığını yapardım. O Ahnef b. Kays'ın (?) amcasıdır. Hz. Ömer vefat etmeden bir yıl önce bize mektubu ulaştı. Şöyle yazıyordu: “*Mecusiler'den (kendi gelenekleriyle evlenen) her kişi (hısımlık bulunan eşleri) boşayınız.*” Hadisi nakleden şöyle devam etti: Hz. Ömer ilk zamanlarda Mecusilerden vergi (cizye) almadı. Ne zaman ki Abdurrahman b. Avf Hz. Peygamberimiz'in Bahreyn'in Hecer beldesi Mecusiler'inden (cizye) vergisi aldığına şahit oldu, ondan sonra Hz. Ömer de (cizye) vergisi aldı.⁵⁸⁴

Bu rivayeti Buhârî, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Abdürrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Saîd b. Mansûr ve Ebû Ubeyd (ö. 224) tahrîc etmiştir. Mektupların tümü Becâle b. Abde el-Basrî aracılığıyla nakledilmiştir. Rivayetin sahîh olması nedeniyle ayrıca sened incelemesine gitmeyeceğiz. Buhârî'deki bu tarik Becâle b. Abde el Basrî tariki ile Medine, Kûfe ve Mekkeli râvilerce aktarılmıştır.

Tirmizî'deki benzer mektubun isnadında Bağdat ve Horasanlı râviler bulunur. Elbânî'ye göre bu mektup sahihtir.⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ Buhârî, “Cizye”, 58.

⁵⁸⁵ Tirmizî, “Siyer”, 19.

Abdürrezzâk b. Hemmâm, dört farklı versiyonla yer vermiştir. Metinler arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır.⁵⁸⁶ Senedlerden anladığımıza göre mektupların Mekke, Kûfe ve Bağdat bölgelerine yayılmış olduğu görülmektedir.

İbn Ebî Şeybe bu konuyu üç tarikle ele almıştır. Rivayetlerden birinde Becâle b. Abde naklediyor: Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ'ya gönderdiği mektup şu şekilde aktarılmıştır: *“Orada bulunan Zerdüşt (Mecusi) olan kimselerin anneleri, kızları ve kız kardeşleriyle izdivaç yapılmasına izin vermeyin. Kitap ehlinin başına geldiği son onlara gelmemesi için de yemeklerini beraber yesinler. Sihirbazlık ve kâhinlikle uğraşan kimseleri de gördüğünüzde öldürünüz!”*⁵⁸⁷ Ebû Habîb bu rivayet ile ilgili “Abbâd meçhuldür” der.⁵⁸⁸ Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ubeyd'in eserlerinde de benzer şekilde nakledilmiştir.⁵⁸⁹

Diğer tarikinde *“(Zerdüştlerin yemek yedikleri zaman) belirsiz sesler çıkararak mırıldanmalarına izin vermeyin”* ziyadesi vardır.⁵⁹⁰ Ebû Habîb'e göre bu rivayet sahihtir.⁵⁹¹ Ebû Dâvûd'un eserinde de benzer şekilde geçmekte olup Elbânî bu rivayete sahih demiştir.⁵⁹²

Son versiyonunda ise *“Her kim büyü yaparsa, erkek-kadın hepsini öldürün!”* diye bize bir mektup geldi. Bu ferman gereği tespit ettiğimiz üç kişiyi öldürmüştük” ifadeleri yer almıştır.⁵⁹³ Ebû Habîb'e göre bu rivayet de sahihtir.⁵⁹⁴

Saîd b. Mansûr'da mektupların ikisinin Ebû Mûsâ'ya yazıldığı belirtilmektedir.⁵⁹⁵ Diğer versiyonu ise önceki rivayetlerle benzer şekilde nakledilmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁸⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6/49; 10/367, 368, 184.

⁵⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/430.

⁵⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/239.

⁵⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/196; Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/40.

⁵⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/430.

⁵⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 18/238.

⁵⁹² Ebû Dâvûd, “Haraç, İmare ve Fey”, 19.

⁵⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/562.

⁵⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 16/43.

⁵⁹⁵ Saîd b. Mansur, *Sünen*, 2/120, 120.

⁵⁹⁶ Saîd b. Mansur, *Sünen*, 2/119.

2.22 Et'ime Kitabı

Bu konu kapsamında tahrîci yapılan mektup, yalnızca İbn Ebî Şeybe'de yer almakta olup, başka bir mektuba ulaşılamamıştır.

2.22.1 Peyniri Yemeden Önce Besmele Çekilmesi Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ: اذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَى الْجَبْنِ وَكُلُوا. قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَلَمَّا سَافَرْنَا إِلَى هَذِهِ الْجِبَالِ فَرَأَيْنَا مِنْ صَنِيْعِ الْأَعَاجِمِ مَا رَأَيْنَا كَرِهْنَاهُ إِلَّا أَنْ نُسَالَ عَنْهُ“

İbrâhîm en-Nehaî el-Kûfî bize bildiriyor: Hz. Ömer: “*Peyniri yemeden önce Besmele çekip sonra yiyin*” diye mektup yazdı. Fakat dağ kesimlerde yaşayan yabancıların (acemlerin) yanına gittiğimizde ve onların peynir ile ilgili yaptıklarına şahit olduğumuzda peyniri yemeden evvel hangi kimseler tarafından yapıldığını araştırıp yemeye başladık.⁵⁹⁷

Bu rivayet için Ebû Habîb “İbrâhîm, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır” demiştir.⁵⁹⁸ Ayrıca İbn Hacer isnadda yer alan Huşeym b. Beşîr el-Basrî (ö. 183) ile ilgili “Sikadır ancak tedlisi çok yapar” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁹⁹ Muğîre b. (Muksim) el-Kûfî (ö. 136) ile ilgili ise “sikadır ancak tedlis yapardı” demiştir.⁶⁰⁰ Kûfeli râvilerce nakledilmiştir.

2.23 Fiten Kitabı

Bu başlık altında tahrîci yapılan mektuplar, iki rivayet ekseninde derlenmiştir. Mektupların içeriği, asabiyet ve Dabbe ile ilgili konuları kapsamaktadır. Söz konusu rivayetlerin her ikisi de yalnızca İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde yer almaktadır.

⁵⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/130.

⁵⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 13/411-412; İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 1/95.

⁵⁹⁹ İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 1/574.

⁶⁰⁰ İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 1/543.

2.23.1 Komutanlara Asabiyet Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” وَكَيْعٌ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ كُرَيْزٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أُمَرَاءِ الْأَجْنَادِ: إِذَا نَدَّاعَتْ الْقَبَائِلُ فَاصْرُبُوهُمْ بِالسَّيْفِ حَتَّى يَصِيرُوا إِلَى دَعْوَةِ الْإِسْلَامِ“

Talha b. Ubeydillah el-Medenî'nin anlattığına göre Hz. Ömer komutanlara yazdığı bir mektupta: “*Şayet aynı boydan gelenler arasında asabiyet çoğalmaya başlarsa İslam'ın davet ettiklerine uyuncaya kadar onları (kılıçla) öldürün*” yazıyordu.⁶⁰¹

Ebû Habîb bu rivayet ile ilgili “Talha b. Ubeydillah, Ömer'e yetişemediği için münkatı'dır. Mûsa b. Ubeyde el-Medenî zayıf bir râvidir” der.⁶⁰² Mektup, Talha b. Ubeydillah el-Medenî tariki ile Kûfe ve Medineli râvilerce nakledilmiştir. Mûsa b. Ubeyde el-Medenî dışındaki râviler sikadır.

2.23.2 İdarecisine Dabbe'yi Çağırان Adam Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّ رَجُلًا، قَالَ: يَا لُصْبَةً، قَالَ: فَكَتَبَ إِلَى عُمَرَ، قَالَ: فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ أَنَّ عَاقِبَهُ، أَوْ قَالَ: أَدْبَهُ، فَإِنَّ ضَبَّةً لَمْ يَدْفَعْ عَنْهُمْ سُوءًا قَطُّ وَلَمْ يَجِرْ إِلَيْهِمْ خَيْرًا قَطُّ“

Şa'bî el-Kûfî'nin anlattığına göre biri (adam): “Ey Dabbe yetiş!” diyerek Dabbe'yi çağırdı. Bunu duyar duymaz olayı Ömer b. el-Hattâb'a mektup yazarak anlattım. Ömer b. el-Hattâb'da idarecisine: “*Bu şekilde seslenen adama ceza ver ya da yola getir. Dabbe şimdiye dek onları ne bir zarardan kurtarmış ne de bir iyilik (hayır) getirmiştir*” şeklinde bir mektup yazdı.⁶⁰³

⁶⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/456.

⁶⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 21/ 219; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/552.

⁶⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/456.

Ebû Habîb bu mektup için “Şa’bî, Ömer’e yetişememiştir, (dolayısıyla) münkatı’dır” der.⁶⁰⁴ İbn Hacer, Şerîk b. Abdullah el-Kûfî (ö. 177) için de “Saduktur, çok hata yapar” demiştir.⁶⁰⁵ Rivayet, Dımaşk ve Kûfeli râvilerce nakledilmiştir.

2.24 Libâs Kitabı

Bu konu çerçevesinde yer alan mektuplar üç farklı rivayet ekseninde derlenmiştir. Mektupların içeriği; ipeğin haramlığı, üzengi için demirin kullanılmaması gerekliliği, deri üzerine binilmemesi gibi konuları kapsamaktadır. Bunun yanı sıra, en fazla farklı kaynağın bulunduğu konu başlığıdır. Özellikle *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi temel hadis kaynaklarında da Hz. Ömer’in mektuplarına rastlanmıştır.

2.24.1 Osman en-Nehdî’ye İpeğin Haramlığı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ، وَنَحْنُ بِأَذْرَبِجَانَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «نَهَى عَنْ لُبْسِ الْحَرِيرِ إِلَّا هَكَذَا، وَصَفَ لَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إصْبَعَيْهِ، وَرَفَعَ زُهَيْرٌ الْوُسْطَى وَالسَّبَابَةَ»

Osman en-Nehdî el-Kûfî (ö. 95) naklediyor: Ömer b. el-Hattâb Azerbaycan’da bulunduğumuz sırada bize şöyle bir mektup gönderdi: “*Resulullah (sav) şu kadarı dışında ipekli elbiseler giymekten men etti ve Resulullah (sav) bize (anlatırken) iki parmağını birleştirdi. Züheyr, orta ve işaret parmağını kaldırdı.*”⁶⁰⁶

Bu rivayeti Buhârî dışında Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Ma’mer b. Râşid, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Yûsuf, İbn Ca’d ve İbn Râhûye tahrîc etmiştir.

Rivayet meşhur ve sahîh olduğu için ayrıca sened incelemesine gidilmemiştir.

⁶⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 21/220.

⁶⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehziib*, 1/266.

⁶⁰⁶ Buhârî, “Libâs”, 77.

Tahrîcini yaptığımız rivayet Osman en-Nehdi el-Kûfî tarafından Kûfe ve Basralı râvilerce nakledilmiştir.

İnceleyeceğimiz mektuplar Osman en-Nehdî el-Kûfî tariki ile nakledilmiştir. Mezkûr râvi muhadramûndan olup; Hz. Ömer döneminde ve sonrasında gazalara katılmıştır.⁶⁰⁷

Buhârî bu hadisi dört farklı tarikle ele almıştır. Bu kanalların ikisinde Hz. Ömer'in mektup yazdığına dair ibareler bulunurken diğer iki versiyonunda bu tür bir ibare yer almamaktadır.

Buhârî de tahrîcini yaptığımız rivayete benzer bir mektup; Horasan, Vâsıt ve Basralı râvilerce de nakledilmiştir. Ebû Dâvûd'daki benzer mektup Basralı râvilerce aktarılmıştır.⁶⁰⁸ Hz. Ömer'in mektup gönderdiğine dair ibare olmadan benzer metin Tirmizî'de Hz. Ömer tarafından Basra ve Kûfeli râvilerce de aktarılmıştır.⁶⁰⁹

Bir diğer mektup Basralı râviler tarafından aktarılmış olup, farklı olarak “Dünyada ipek giyen kişinin ahirette nasibi yoktur” ifadesidir. Nesâî'de bu mektup Irak, Kûfe ve Basralı râvilerce aktarılmıştır.⁶¹⁰ Benzer içerikle Ahmed b. Hanbel'de de Basralı râvilerce nakledilmiştir.⁶¹¹ İbn Râhûye'de ise Kûfe ve Mekkeli râvilerce aktarılmıştır.⁶¹²

Tirmizî'de İbn Ömer (Abdullah b. Ömer) el-Mekkî tariki ile Vâsıt, Bağdat, Kûfe, Medine ve Mekkeli râvilerce aktarılan bir rivayette de benzer şekilde geçer. Ancak “Ömer'den işittim” şeklinde yer alır.⁶¹³

⁶⁰⁷ Zehebî, *Siyerü'n-nübelâ*, 4/175.

⁶⁰⁸ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 31.

⁶⁰⁹ Tirmizî, “Libâs”, 22.

⁶¹⁰ Nesâî, “Ziyet”, 48.

⁶¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/360.

⁶¹² Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-İman, 1991), 5/133.

⁶¹³ Tirmizî, “Edeb”, 41.

İbn Mâce’de önceki metinlerden farklı olarak “saf ipek kumaş” anlamına gelen “وَالذِّيَّاجُ” kelimesi dikkat çekmektedir.⁶¹⁴ Kûfe ve Basralı râviler tarafından nakledilen bu rivayet “an Ömer” şeklinde aktarılmıştır.

Buhârî’deki diğer iki versiyonun ise metin olarak benzer olmakla birlikte “Ömer’den şöyle işittim” ve “Bana Ömer b. el-Hattâb şöyle haber verdi” şeklinde Kûfe, Basra ve Medineli râvilerce nakledildiği görülmektedir.

Müslim, tahrîcini yaptığımız rivayeti altı farklı tarik ile ele alırken, bunlardan üçü Hz. Ömer’in mektup yazdığına dair bilgi sunmaktadır. Bunlardan iki tarik bizzat Osman en-Nehdi el-Basrî’den, Kûfe, Irak ve Basralı râvilerce nakledilirken diğerinde farklı olarak Katâde el-Basrî’nin “Ebû Osman’dan şöyle işittim” şeklinde Basralı râvilerce aktarmış olmasıdır.

Müslim’de Kûfe ve Basralı râvilerce nakledilen mektupların birinde “*Ey Utbe (b. Ferkad el-Kûfî), (bu mal) ne senin ne babanın ne de annenin kazancıdır. Öyleyse Müslümanları, evlerinde, kendi evinde yediğin yemeklerden yedir. Zevk amacıyla yemekten ve şirk ehlinin süsünden (zinetinden), ipekli elbiseler giymekten imtina et*” ziyadesi vardır.⁶¹⁵ Basralı râvilerce aktarılan diğer mektupta ise Azerbaycan’ın yanı sıra “veya Şam’da” ifadesi bulunur. Aynı zamanda mektuplar dışındaki diğer üç tarikin metinleri de benzerlik göstermektedir. Bu versiyonlarda Horasan, Vâsıt ve Medineli râvilerce nakledilmiştir. Benzer rivayet, İbn Ebî Şeybe de Kûfe ve Basralı râviler tarafından aktarılmıştır.⁶¹⁶

Ma’mer b. Raşid’de yer alan bu mektubun benzeri, İbn Ebî Şeybe’deki gibi Ebû Mûsâ’ya yazılmıştır. Ancak burada Katâde b. Diâme el-Basrî tariki ile Yemen ve Basralı râvilerce nakledilmiştir.⁶¹⁷ Benzer ifadeler İbn Ca’d’ın eserinde de yer alır.⁶¹⁸

Ebû Yûsuf’un eserinde tahrîc edilen rivayet, Kûfeli râviler tarafından aktarılmış olup; bu rivayette Hz. Ömer’in mektup yazdığına dair herhangi bir ibare bulunmamakla

⁶¹⁴ İbn Mâce, “Libâs”, 32; İbn Mâce, “Cihad”, 24.

⁶¹⁵ Müslim, “Libâs ve Zinet”, 37.

⁶¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/460.

⁶¹⁷ Ma’mer b. Raşid, *Câmi*, 11/85.

⁶¹⁸ İbn Ca’d, *Müsned*, 1/156; Ebû Mes’ûd el-Muâfâ b. İmrân b. Muhammed el-Ezdî el-Fehmî el-Mevsîlî, *Zühed*, thk. Amir Hasan Sabri (Beyrut: Darul Beşair’il İslamiyye, 1999), 1/290.

birlikte, ipek giyen ordudaki askerleri gördüğünde öfkelenmesiyle ilgili ifadeler yer alır.⁶¹⁹

2.24.2 Ebû Mûsa'ya Üzengi İçin Demir Kullanımı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ: إِنَّاكَ، وَهَذَا الرُّكْبُ الْحَدِيدُ“

Abdullah b. Büreyde el-Basrî (ö. 115) anlatıyor: Hz. Ömer, Ebû Mûsa el-Eş'arî'ye yazdığı bir mektubunda şöyle ferman verdi: “Üzengileriniz için bu demiri kullanmaktan uzak durun!”⁶²⁰

Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe'nin eserinde yer alır. Ebû Habîb “Büreyde, Ömer'den işitmemiştir, münkatı'dır” der.⁶²¹ İbn Hacer Muğîre b. Müslim el-Basrî (ö. ?) hakkında “saduktur” demiştir.⁶²² Rivayet Abdullah b. Büreyde el-Basrî tariki ile Medâinli râvilerce aktarılmıştır.

2.24.3 Şam Halkına Deri Üzerine Binmemeleri Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili buyruk şu şekilde nakledilmiştir:

” حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مُيْمِرٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْحَكَمِ، أَنَّ عُمَرَ: كَتَبَ إِلَى أَهْلِ الشَّامِ يَنْهَاهُمْ أَنْ يَرْكَبُوا عَلَى جُلُودِ السِّبَاعِ“

Hakem el-Kûfî'nin bize anlattığına göre: “Hz. Ömer; Şam halkına derilerin (kaplan) üstüne binmemeleri gerektiği hakkında bir ferman yazdı.”

⁶¹⁹ Ebû Yûsuf, *Âsar*, 1/229.

⁶²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/205.

⁶²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 14/104.

⁶²² İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/543.

Yalnızca İbn Ebî Şeybe'de yer alan bu rivayet “Red a'lâ Ebî Hanîfe” kitabında da yer almaktadır.⁶²³ Ebû Habîb “Hakem, Ömer’e yetişememiştir, münkatı’dır” demiştir.⁶²⁴ Yukarıda belirtildiği üzere isnadında bulunan müdellis bir râvi olarak tanınan Haccâc el-Horasânî bulunmaktadır. Bununla birlikte rivayeti “an” ile nakletmiştir. Diğerleri ise Kûfeli sika râvilerdir.

2.25 Şehâdet Kitabı

Bu konu kapsamında, yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın eserinde yer alan bir mektup tespit edilmiştir.

2.25.1 Ebû Mûsâ'ya İmamın Karar Alma Durumu Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde yer almaktadır:

”عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرْتُ أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ إِلَى أَبِي مُوسَى: أَنْ لَا يَأْخُذَ الْإِمَامُ بِعِلْمِهِ، وَلَا بِظَنِّهِ، وَلَا بِشُبْهَةٍ“

İbn Cüreyc el-Mekkî naklediyor: Ömer’in, Ebû Mûsâ'ya şöyle bir mektup yazdığını haber aldım: *İmam, ilmine, zannına, şüphesine dayanarak karar almamalıdır.*⁶²⁵

İbn Cüreyc el-Mekkî yukarıda geçtiği üzere sikadır ancak müdellis bir râvidir. Rivayeti de “Haber verildi” şeklinde münkatı’ olarak nakletmiştir.

2.26 Ehl-i Kitâbeyn Kitabı

Bu konu başlığı altında yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilen bir mektup tespit edilmiştir. Ayrıca, bu rivayetin Cezireli bir râvi tarafından nakledilmiş olması onu diğer rivayetlerden ayıran bir özelliktir.

⁶²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/314.

⁶²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 14/101; 20/307-308.

⁶²⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 8/342.

2.26.1 Adiyy b. Adiyy'e Ehl-i Kitap Arasında Hüküm Verme Hakkında Yazdığı Mektup

Söz konusu mektup, Abdürrezzâk b. Hemmâm'da şu şekilde yer almaktadır:

”عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزْرِيِّ «أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ إِلَى عَدِيِّ بْنِ عَدِيٍّ إِذَا جَاءَكَ أَهْلُ الْكِتَابِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ“

Abdülkerim el-Cezerî (ö. 127) naklediyor: Ömer b. el-Hattâb, Adiyy b. Adiyy el-Cezerî'ye (ö. 120) şöyle bir mektup yazdı: “*Sana kitap ehlinden birisi geldiği zaman, onların arasında hüküm ver*”⁶²⁶

İsnadda yer alan Abdülkerim el-Cezerî ve Ma'mer el-Basrî (ö. 154) sikadır. Adiyy b. Adiyy el-Cezerî'nin, Ömer b. Abdülaziz döneminde yaşadığı bilinmektedir.⁶²⁷ Dolayısıyla rivayet münkatı' olarak nakledilmiştir.

2.27 Ukûl Kitabı

Bu konu kapsamında yer alan mektuplar, yedi ana rivayet ekseninde derlenmiştir. Mektupların içeriği; Hz. Ömer'in açık hükümlere tutumu, dişlerin diyeti, kırık veya yaralanma durumunda verilmesi gereken tazminat, bineğin tazminatı, hata ile kendini yaralama durumunda verilen tazminat, tuzağa düşürüp katletme durumu ve kılıçla yaralama olayı gibi konuları kapsamaktadır. Özellikle bu rivayetlerin, Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın eserinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

⁶²⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 10/322.

⁶²⁷ İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, 1/388.

2.27.1 Ordu Komutanlarına Açık Hükümler Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”عَبْدُ الرَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى الْأَجْنَادِ، وَلَا نَعْلَمُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِيمَا دُونَ الْمُوضِحَةِ بِشَيْءٍ قَالَ: وَقَضَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي الْمُوضِحَةِ بِخَمْسٍ مِنَ الْإِبِلِ أَوْ عَدْلِهَا مِنَ الذَّهَبِ أَوْ الْوَرَقِ، وَفِي مُوضِحَةِ الْمَرْأَةِ بِخَمْسٍ مِنَ الْإِبِلِ أَوْ عَدْلِهَا مِنَ الذَّهَبِ أَوْ الْوَرَقِ“

Süleyman b. Mûsâ ed-Dîmeşkî (ö. 115-119) naklediyor: Hz. Ömer, ordu komutanlarına şöyle yazdı: *Biz, Resulullah'ın (sav) açık (belirgin) hükümler dışında bir konuda hüküm verdiğini bilmiyoruz.* Dedi ki: Ömer b. el-Hattâb kemiğe kadar varan yaralanmada beş deve veya onun karşılığı olan altın ya da parayla hükmetti. Kadında ise beş deve veya onun değerinde altın ya da para ile hüküm verdi.⁶²⁸

Yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilen bu rivayetin isnadında bulunan Süleyman b. Mûsâ ed-Dîmeşkî ile ilgili İbn Hacer “Saduktur, Bazı hadislerinde zayıflık vardır” demiştir.⁶²⁹ Senedde yer alan İbn Cüreyc el-Mekkî ise yukarıda geçtiği üzere sikadır ancak müdellis bir râvidir. İbn Ebî Şeybe'de Ömer b. Abdülaziz'in benzer bir mektup yazdığı geçer.⁶³⁰

2.27.2 Dişlerin Diyeti Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”عَنْ الثَّوْرِيِّ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ ثُرَيْحٍ، أَنَّ عُمَرَ، كَتَبَ إِلَيْهِ أَنَّ الْأَسْنَانَ سَوَاءٌ“

(Kadı) Şüreyh el-Kûfî naklediyor: Hz. Ömer, ona “(diyet hususunda) dişler eşittir (denktir)” yazdı.⁶³¹

Bu mektup yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın eserinde yer alır. Ancak isnadda yer alan Câbir b. Yezîd el-Kûfî'yi (ö. 128) İbn Hacer “zayıf” olarak değerlendirmiştir.⁶³²

⁶²⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/306.

⁶²⁹ İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 1/255.

⁶³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/350.

⁶³¹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/345.

⁶³² İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 1/137.

Rivayet Kûfeli râvilerce nakledilmiştir. Bir diğer tarikinde ise “Parmaklar (eşittir)” ifadesiyle aynı senedle aktarılmıştır.⁶³³

2.27.3 Süfyan b. Abdillâh’a Kırık veya Yaralanma Tazminatı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ عِكْرَمَةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ سُفْيَانَ، أَنَّ عُمَرَ، كَتَبَ إِلَى سُفْيَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ فِي أَحَدِ الرَّثَدَيْنِ مِنَ الْيَدِ إِذَا انْجَبَرَ عَلَى غَيْرِ عَظْمٍ مَائَتًا دِرْهَمًا“

Âsım b. Süfyân el-Hicazî (ö. ?) naklediyor: Hz. Ömer, Süfyan b. Abdillâh’a şöyle bir mektup yazdı: *Elin bileğinin kemiğinde (dirseklerinden birinde) kırık veya yaralanma oluyorsa iki yüz dirhem ödenmesi gerekir.*⁶³⁴

Bu rivayeti Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın yanı sıra Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Harbî de tahrîc etmiştir. Her iki eserde de Âsım b. Süfyân el-Hicazî nakliyle yer almaktadır. İbn Hacer, mezkûr râviyi “Saduk” olarak değerlendirmiştir.⁶³⁵ Ayrıca Hz. Ömer’den rivayette bulunduğu da bilinmektedir.⁶³⁶ İsnadda yer alan diğer râviler ise sika olup, Kûfe ve Mekkelidir.

Harbî’de farklı olarak “el kırılırsa” ifadesi yer alır. Bu rivayet ise Bağdat, Kûfe ve Mekke râviler tarafından nakledilmiştir.⁶³⁷

⁶³³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/384.

⁶³⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/390.

⁶³⁵ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, 1/285.

⁶³⁶ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübrâ*, 5/519.

⁶³⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Harbî, *Garîbü’l-Hadîs*, thk. Süleyman b. İbrâhîm b. Muhammed el-Âyid (Mekke-i Mükerreme: Camiatu Ümmi’l-Kura, 1405), 2/734.

2.27.4 Bineğin Tazminatı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ، أَنَّ عُمَرَ: كَتَبَ إِلَيْهِ فِي عَيْنِ الدَّائِبَةِ رُبْعَ ثَمَنِهَا

“

(Kadı) Şüreyh el-Kûfî naklediyor, Hz. Ömer şöyle yazdı: “*Bineğin gözünün tazminatı (diyeti), (bineğin) değerinin dörtte biridir.*”⁶³⁸

Bu mektup Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın dışında İbn Ebî Şeybe ve Saîd b. Mansûr’un eserlerinde de yer alır. İsnadda yer alan Câbir b. Yezîd el-Kûfî, daha önce de belirtildiği gibi zayıf bir râvi olarak bilinir. Diğer râviler ise sika olup, Kûfelidir. Diğer tarikler de benzer şekilde aktarılmıştır.⁶³⁹

İbn Ebî Şeybe’de Hz. Ömer’in mektup yazdığına dair bir ifade olmamakla birlikte içerik olarak iki tarik de benzer şekilde nakledilmiştir. Bu versiyonlarından biri Ebû Mühelleb el-Basrî (ö. ?) ve Basralı râviler tarafından aktarılmıştır.⁶⁴⁰ Ebû Habîb bu rivayete “Ebû Kılâbe (el-Basrî) (ö. 104) saduktur. Rivayet hasendir” der.⁶⁴¹ (Kadı) Şüreyh el-Kûfî tariki ile Kûfeli râvilerce aktarılan diğer rivayet ise Ebû Habîb’e göre sahihtir.⁶⁴² Bu tarikte Cabir el-Kûfî yoktur.

Said b. Mansur’da her iki rivayet de İbrahim en-Nehaî el-Kûfî tariki ile Vâsıt ve Kûfeli sika râvilerce nakledilmiştir. Metin içerik olarak önceki rivayetlerle benzerdir.⁶⁴³ Yukarıda geçtiği üzere İbrahim en-Nehaî el-Kûfî, Hz. Ömer’e ulaşamamıştır. Dolayısıyla rivayet münkatı’dır.

⁶³⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 10/76.

⁶³⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 10/77; 9/394.

⁶⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/402.

⁶⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/149.

⁶⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/150.

⁶⁴³ Said b. Mansur, *Sünen*, 2/67, 68.

2.27.5 Amr b. Âs'a Hata ile Kendini Yaralama Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: الرَّجُلُ يُصِيبُ نَفْسَهُ بِالْجُرْحِ خَطَأً قَالَ: يَغْفُلُهُ عَاقِلُهُ، يُقَالُ: يَدٌ مِنْ أَيْدِي الْمُسْلِمِينَ، ثُمَّ أَخْبَرَنِي بَيْتًا رَجُلٌ يَسِيرُ عَلَى دَابَّتِهِ ضَرْبَهَا، فَرَجَعَتْ نَمْرَةٌ سَوْطِهِ فَفَقَأَتْ عَيْنَهُ، فَكَتَبَ فِيهِ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ إِلَى عَمْرِ بْنِ فُكَيْتٍ عَمْرُ بْنُ قَامَتِ الْيَتِيمَةُ، أَنَّهُ أَصَابَ نَفْسَهُ خَطَأً فَلْيُودَ، قَالَ عَمْرُ: يَدٌ مِنْ أَيْدِي الْمُسْلِمِينَ قَالَ: وَأَمَّا عَمْرُو بْنُ شُعَيْبٍ فَقَالَ: ضَرَبَ رَجُلٌ دَابَّتَهُ بِعَصَا فَرَجَعَتْ عَلَى عَيْنِهِ، ثُمَّ حَدَّثَ نَحْوَ هَذَا“

İbn Cüreyc el-Mekkî anlatıyor: Atâ'ya (b. Ebî Rebâh el-Mekkî): Kişi kendisini yanlışlıkla (hatayla) yaralama hususunda ne düşünüyorsun? diye sordum. O da dedi ki: Yakınları diyeti öderler. Bu duruma Müslümanların elinden bir el denilir. (Devamında) dedi ki: Bir adam bineğinin üzerindeyken ona vurduğu sopadan çıkan parça gözünü çıkardı. Amr b. Âs bu olayı Ömer b. el-Hattâb'a anlatan bir mektup gönderdi. Hz. Ömer de şöyle yazdı: *Şayet kendini hatayla yaraladığına dair delil ortaya çıkarsa, onun diyetini ödesin.* Hz. Ömer dedi ki: Müslümanlardan birinin (kendi) elidir. Amr b. Şuayb dedi ki: Bir adam bineğine (hayvanına) sopayla vurdu, ardından sopa geri dönerek gözünü çıkardı. Sonra, buna benzer hadisi anlatmaya devam etti.⁶⁴⁴

Bu rivayet Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. İbn Cüreyc el-Mekkî'nin Atâ el-Mekkî'den hadis rivayet ettiği kaynaklarda geçmektedir.⁶⁴⁵ Daha önce de ifade edildiği üzere, İbn Cüreyc el-Mekkî sika bir râvi olmasına karşın müdellis bir râvidir ve “an” ifadesiyle rivayette bulunmuştur. Ancak, daha önce belirtilen hususlara göre, İbn Cüreyc el-Mekkî'nin hocası Atâ el-Mekkî, onun hakkında olumlu bir kanaat bildirmiştir.

İbn Ebî Şeybe'de de benzer bir olay Abdullah b. Amr el-Medenî tariki ile Kûfe ve Medineli râviler aracılığıyla nakledilmiştir. Ancak, Hz. Ömer'in mektup yazdığına dair bir ifade bulunmamaktadır. Metni incelediğimizde ise, ziyade olarak Hz. Ömer'in “Vuran el, Müslümanlardan bir kimsenin kendisinin eli olup, kendisinden başka birine

⁶⁴⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/415.

⁶⁴⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, thk. Abdullah el-Leysi (Beyrut: Daru'l-Marife, 1407), 2/100.

de zararı dokunmamıştır” şeklindeki ifadesidir.⁶⁴⁶ Ebû Habîb “Leys el-Kûfi zayıftır, (dolayısıyla) rivayet zayıftır” demiştir.⁶⁴⁷

2.27.6 Ya'lâ'ya Kılıçla Yaralama Olayı Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَرُ، أَنَّ يَحْيَى بْنَ يَعْلَى، أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ يَعْلَى، يُخْبِرُ أَنَّ رَجُلًا أَتَى يَعْلَى، فَقَالَ: قَاتِلْ أَخِي، فَدَفَعَهُ إِلَيْهِ يَعْلَى، فَجَدَعَهُ بِالسَّيْفِ، حَتَّى رَأَى أَنَّهُ قَدْ قَتَلَهُ وَبِهِ رَمَقٌ فَأَخَذَهُ أَهْلُهُ، فَدَاوَوْهُ حَتَّى بَرَأَ فَجَاءَ يَعْلَى، فَقَالَ: قَاتِلْ أَخِي، فَقَالَ: أَوْ لَيْسَ قَدْ دَفَعْتُهُ إِلَيْكَ فَأَخْبَرَهُ خَبْرَهُ فَدَعَا يَعْلَى، فَإِذَا بِهِ قَدْ سَلَكَ فَحْشِيَّتَ جُرُوحِهِ فَوَجَدَ فِيهِ الدِّيَةَ، فَقَالَ لَهُ يَعْلَى: «إِنْ شِئْتَ فَادْفَعْ إِلَيْهِ دِيَّتَهُ، وَاقْتُلْهُ، وَإِلَّا فَدَعُهُ»، فَلَحِقَ بِعُمَرَ فَاسْتَأْذَى عَلَى يَعْلَى فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى يَعْلَى، أَنْ أَقْدِمَ عَلَيَّ فَقَدْ مَ عَلَيْهِ فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ فَاسْتَشَارَ عُمَرُ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَأَشَارَ عَلَيْهِ بِمَا قَضَى بِهِ يَعْلَى، فَاتَّفَقَ عُمَرُ وَعَلِيٌّ عَلَى قَضَاءِ يَعْلَى أَنْ يَدْفَعَ إِلَيْهِ الدِّيَةَ، وَيَقْتُلْهُ، أَوْ يَدَعَهُ فَلَا يَقْتُلْهُ، وَقَالَ عُمَرُ لِيَعْلَى: إِنَّكَ لَقَاضٍ، ثُمَّ رَدَّهُ عَلَى عَمَلِهِ“

İbn Cüreyc el-Mekkî naklediyor: Ömer bana, Yahya b. Ya'lâ'nın (?) kendisine, Ya'lâ'nın ise bir adamın gelip, şöyle dediğini söyledi: Kardeşim öldürüldü. Ya'lâ onu kılıç ile yaraladı. Onun öldürüldüğünü görünceye kadar kılıçla yaralamaya devam etti. Ailesi onu aldı, iyileşinceye kadar tedavi ettiler. Ya'lâ geldi ve dedi ki: Kardeşimin katili! Ben onu sana teslim etmedim mi? Bunun üzerine Yâ'la, ona olanları haber verdi ve onu çağırdı. Adam içeri girdi, yaraları kötüleşti. Ona diyet verilmesine karar verildi. Ya'lâ dedi ki: İstersen ona diyet öde veya onu öldür, yoksa onu rahat bırak. Sonra adam, Hz. Ömer'e başvurdu ve Ya'lâ'dan diyet istedi. Hz. Ömer, Ya'lâ'ya “Bana gel” diye yazdı. O da geldi ve durumu Ömer'e bildirdi. Bunun üzerine Ömer, Ali b. Ebî Talib'e danıştı. Ali, Ya'lâ'nın verdiği hükümle aynı şekilde hükmetmesini önerdi. Ömer ve Ali, Yâ'lâ'nın kararına uygun olarak, diyetin verilmesi gerektiği ve kişiye ya ölüm cezası verilmesi ya da affedilmesi gerektiği konusunda birleştiler. Ömer, Yâ'lâ'ya; Sen hakemsin, dedi, ardından onu görevine geri gönderdi.⁶⁴⁸

Bu rivayet Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilmiştir. İbn Cüreyc el-Mekkî yukarıda geçtiği üzere sika ve müdellis bir râvi olup “an” ile rivayet etmiştir. Ayrıca

⁶⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/430.

⁶⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/219.

⁶⁴⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/431.

Yahya b. Ya'lâ meçhuldür. Son olarak İbn Cüreyc el-Mekkî, Ömer'den haber aldığını belirtse de mezkûr kişiyi kaynaklarda tespit edemedik.

2.27.7 Tuzağa Düşürüp Katletme Durumu Hakkında Hz. Ömer'in Kararı

Mektup şeklinde İbn Ca'd'da geçmektedir. Ancak İmâm Mâlik şu şekilde nakletmiştir:

”وَحَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَتَلَ نَفَرًا، خَمْسَةً أَوْ سَبْعَةً بِرَجُلٍ وَاحِدٍ قَتَلُوهُ قَتْلَ غِيلَةٍ وَقَالَ عُمَرُ: لَوْ تَمَالَأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ جَمِيعًا“

Saîd b. Müseyyeb el-Medenî anlatıyor: Hz. Ömer birini tuzağa düşürüp katleden beş yahut yedi kişilik bir grubu öldürdü ve dedi ki: Tüm San'a sakinleri bu suçu işleyenle birlikte olmuş olsaydı tümünü de öldürürdüm.”⁶⁴⁹

Bu rivayeti İmâm Mâlik dışında Abdürrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebî Şeybe ve İbn Ca'd tahrîc etmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi Saîd b. Müseyyeb el-Medenî'nin Hz. Ömer'den rivayet ettiği hadis mürseldir ve Medineli râviler tarafından aktarılmıştır.

Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın eserinde ise Hz. Ömer'in bu sözleri, altı farklı tarikten dördünde mektup şeklinde geçmektedir. Dört versiyonda İbn Cüreyc el-Mekkî'den nakledilmiştir. Mezkûr râvi mektuplardan ikisini “Ebu Müleyke el-Mekkî'den (ö. 117) haber aldım” ifadesiyle aktarmıştır.⁶⁵⁰ İbn Cüreyc el-Mekkî'nin ondan hadis rivayetinde bulunduğu bilinmektedir.⁶⁵¹ Diğer iki mektubun isnadında meçhul râvi olarak bilinen Yahya b. Ya'lâ bulunmaktadır.⁶⁵²

İbn Ebî Şeybe'de ise üç farklı tarik ile gelmiş olup, üçü de Saîd b. Müseyyeb el-Medenî tariki ile aktarılmıştır. Ancak Hz. Ömer'in mektup yazdığına dair bir ifade bulunmamaktadır.⁶⁵³ Ebû Habîb ise “Saîd b. Müseyyeb, Ömer'den rivayet etmemiştir, münkatı'dır” demiştir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ İmâm Mâlik, “Ukûl”, 43.

⁶⁵⁰ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/475, 476.

⁶⁵¹ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, 1/437.

⁶⁵² Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/475, 476.

⁶⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/429.

⁶⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz, 15/216.

İbn Ca'd'da farklı olarak Abdullah b. Âmir el-Medenî (ö. 85) tarafından nakledilen mektupta, Hz. Ömer'e mektup yazan kişinin "Yemen Valisi" olduğu belirtilmektedir.⁶⁵⁵ Ancak isnadda yer alan Âsım b. Ubeydullah b. Âsım el-Medenîyi (ö. 132), İbn Hacer "zayıf" bir râvi olarak değerlendirmiştir.⁶⁵⁶

2.28 Menâsik Kitabı

Bu konu kapsamında yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilen bir mektup tespit edilmiştir.

2.28.1 İhramlı İken Avlanma Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde yer almaktadır:

” عَنْ وَكِيعٍ، عَنِ الثَّوْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي جَابِرٌ، عَنِ الْحَكَمِ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنْ يُحْكَمَ عَلَيْهِ كُلَّمَا أَصَابَ،

Hakem el-Kûfî naklediyor: Ömer b. el-Hattâb (ihramlı iken) her avlandığında o kişi aleyhinde hükmedilmesini yazdı.⁶⁵⁷

Mektup, Hakem el-Kûfî tarafından Kûfeli sika râvilerce aktarılmıştır. Ancak İbn Hacer'e göre, isnadda yer alan Câbir el-Kûfî yukarıda geçtiği üzere zayıf bir râvidir. Dolayısıyla rivayet zayıftır.

2.29 Lukata Kitabı

Bu konu başlığı altında yer alan mektuplar iki rivayet ekseninde derlenmiştir. Mektupların içeriği; kaybolan mallar ve hırsızlıkla suçlanan kişilere yönelik uygulama ve kararını içermektedir. Mektuplar, yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilmiştir.

⁶⁵⁵ İbn Ca'd, *Müsned*, 1/331.

⁶⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 1/285.

⁶⁵⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 4/393.

2.29.1 Valilerine Kaybolan Mallar Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”عَنْ مَعْمَرٍ , عَنْ الزُّهْرِيِّ , قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى عُمَّالِهِ: لَا تُضِلُّوا الصَّالَةَ أَوْ الضَّوَالَ قَالَ: فَلَقَدْ كَانَتْ الْإِبِلُ تَنْتَاجُ هَمَلًا , وَتَرُدُّ الْمِيَاهَ مَا يَعْزُضُ لَهَا أَحَدٌ , حَتَّى يَأْتِيَ مَنْ يَعْتَرِفُهَا , فَيَأْخُذَهَا , حَتَّى إِذَا كَانَ غُثْمَانُ كَتَبَ أَنْ ضُمُّوَهَا , وَعَرِّفُوَهَا , فَإِنْ جَاءَ مَنْ يَعْرِفُهَا , وَإِلَّا فَيَبِيعُوهَا , وَضَعُوا أَمَانَهَا فِي بَيْتِ الْمَالِ , فَإِنْ جَاءَ مَنْ يَعْتَرِفُهَا , فَادْفَعُوا إِلَيْهِ الْأُتْمَانَ“

İbn Şihâb ez-Zühri el-Medenî naklediyor: Hz. Ömer Valilerine şöyle yazdı: “*Kaybolan (malları) ya da yoldan çıkanları kaybetmeyin.*” Gerçekten de develer, sahipsiz bir şekilde doğuruyordu ve su başlarına geldiklerinde onlara kimse yaklaşılmazdı. Tâ ki, onları tanıyan biri gelene kadar ve onları alıp götürürdü. Fakat Hz. Osman (b. Affân) zamanında, bu develerin toplanmasını, tanıtılmasını ve eğer tanıyan biri gelirse ona verilmesini yazdı. Aksi takdirde, develer satılacak ve satış bedeli Devlet Hazinesi'ne (Beytü'l-Mâl) yatırılacak. Eğer tanıyan biri gelirse, o kişi bu (develerin) bedelini alacaktır.⁶⁵⁸

Rivayet, sika râviler olan Ma'mer el-Basrî ve Zührî el-Medenî tarafından nakledilmiştir. Ancak daha önce geçtiği üzere İbn Şihâb ez-Zührî el-Medenî, Hz. Ömer'den rivayette bulunmamıştır.

2.29.2 Hz. Ömer'in Hırsızlıkla Suçlanan Kişilere Yönelik Uygulama ve Kararı

İlgili rivayeti Abdürrezzâk bu kitapta yer verdiği için bu bölümde ele alınmıştır. İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ , عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ , قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ , يَقُولُ: أَتَى ابْنُ الزُّبَيْرِ بَوَصِيفٍ لِعُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ قَدْ سَرَقَ فَأَمَرَ بِهِ ابْنُ الزُّبَيْرِ فَسَبَرَ فَوُجِدَ سِتَّةَ أَشْبَارٍ فَقَطَعَهُ وَأَخْبَرَنَا عِنْدَ ذَلِكَ ابْنُ الزُّبَيْرِ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَتَبَ إِلَى الْعِرَاقِ فِي غُلَامٍ مِنْ بَنِي عَامِرٍ يُدْعَى ثُمَيْلَةَ سَرَقَ وَهُوَ غُلَامٌ فَكَتَبَ عُمَرُ: أَنْ اشْبِرُوهُ , فَإِنْ بَلَغَ سِتَّةَ أَشْبَارٍ , فَاقْطَعُوهُ فَسَبَرُوهُ , فَتَرَكُوهُ , فَسَمِيَ ثُمَيْلَةَ فَسَادَ بَعْدُ أَهْلُ الْعِرَاقِ“

⁶⁵⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 10/131.

İbn Cüreyc el-Mekkî naklediyor: Abdullah b. Ebû Müleyke'den şöyle işittim. İbn Zübeyr'e, Ömer b. Abdullah b. Ebî Rebîa (?) adında hırsızlıkla suçlanan biri (köle) getirildi. İbn Zübeyr, emretti, onu ölçtüler ve altı karış bulunca (elini) kestiler. İbn Zübeyr o günlerde şunu da haber verdi: Hz. Ömer, Irak'a Benî Âmir'den olan, Numeyle (?) adında bir kölenin hırsızlık yaptığına dair bir yazı yazmıştı. Şöyle yazıyordu: “*Onu ölçün, eğer altı karış olursa, elini kesin.*” Ölçtüler ancak biraz eksik çıktı, bu yüzden elini kesmediler. Bu yüzden ona Numeyle denildi. Sonradan Irak halkı arasında bozulmalar oldu.⁶⁵⁹

Daha önce belirtildiği üzere İbn Cüreyc el-Mekkî, Ebû Müleyke el-Mekkî'den hadis rivayet etmiştir. Ayrıca Ebû Müleyke el-Mekkî'nin, Abdullah b. Zübeyr'le aynı dönemde yaşadığı bilinmektedir.⁶⁶⁰ Müdellis bir râvi olan İbn Cüreyc el-Mekkî rivayeti “an” ile nakletmiştir. Bu durum rivayetin güvenilirliğini düşürmesine rağmen daha önce de ifade edildiği üzere hocasının onunla ilgili olumlu kanaati bulunmaktadır.

2.30 Sadaka Kitabı

Bu konu kapsamında, yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilen bir mektup tespit edilmiştir.

2.30.1 Hz. Ömer'in Çocuğuna Verilen Malla İlgili Yazdığı Mektup

Söz konusu mektup şu şekilde yer almaktadır:

”عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَعْصِرُ الرَّجُلُ مِنْ وَلَدِهِ مَا أَعْطَاهُ مِنْ مَالِهِ مَا لَمْ يَمُتْ أَوْ يَسْتَهْلِكْهُ أَوْ يَقَعُ فِيهِ دَيْنٌ أَخْبَرَنَا“

Ebû Kılâbe el-Cermî el-Basrî naklediyor: Hz. Ömer şu şekilde yazdı: *Bir adam çocuğuna verdiği maldan, o ölmeden veya harcamadan yahut üzerine borç düşmeden önce, çocuğuna verdiği şeyi ondan alabilir.*⁶⁶¹

⁶⁵⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musanef*, 10/178.

⁶⁶⁰ Ali Yardım, “İbn Ebû Müleyke”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/438.

⁶⁶¹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musanef*, 9/129.

Rivayet Ebû Kılâbe el-Cermî el-Basrî tarafından, Basralı sika râvilerce nakledilmiştir. Ancak, Ebû Kılâbe el-Cermî el-Basrînin Hz. Ömer'den rivayeti mürseldir.⁶⁶²

2.31 Velâ Kitabı

Bu konu başlığı altında yer alan mektuplar, üç rivayet etrafında derlenmiştir. Söz konusu mektupların içeriği; bir kişinin malının hangi kavmin divanında yer alıyorsa mirasın onlara ait olduğunu bildiren mektup, bilinen mirasçısı olmayan bir kişinin diyeti dayısına verme ve azatlı kölelerin mirası gibi konuları içermektedir. Mektuplar yalnızca Abdürrezzâk b. Hemmâm tarafından tahrîc edilmiştir.

2.31.1 Mirasın Kavminin Divanında Yer Alması Durumunda Uygulanan Hüküm

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

” عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَغَيْرِهِ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنْ إِذَا كَانَ فِي دِيْوَانِ قَوْمٍ عَقْلُوا عَنْهُ فَمِيرَاثُهُ لَهُمْ“

İbn Şihâb ez-Zührî el-Medenî diğerlerinden naklediyor: Ömer b. el-Hattâb, *eğer bir kişinin malı, bir kavmin divanında (kaydında) yer alıyorsa, o miras, onlarındır*, diye yazdı.⁶⁶³

İsnadında yer alan Ma'mer el-Basrî sika bir râvidir. Ancak İbn Şihâb ez-Zührî el-Medenî'nin “diğerlerinden” diye naklettiği kimselerin kim olduğu bilinmemektedir. Ayrıca yukarıda geçtiği üzere İbn Şihâb ez-Zührî el-Medenî, Hz. Ömer'den rivayette bulunmamıştır.

⁶⁶² Alâî, *Câmiu 't-tahsîl*, 1/211.

⁶⁶³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/12.

2.31.2 Bilinen Mirasçısı Olmayan Bir Kişinin Diyetini Dayısına Verme Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ أَبِي الْمُخَارِقِ أَنَّ زِيَادَ بْنَ جَارِيَةَ، أَخْبَرَ عَبْدَ الْمَلِكِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَتَبَ إِلَى أَمْرَاءِ الشَّامِ أَنْ يَتَعَلَّمُوا الْعَرَضَ وَيَمْشُوا بَيْنَ الْعَرَضَيْنِ خُفَاءً وَعَلَّمُوا صُبْيَانَكُمْ الْكِتَابَةَ وَالسَّبَاحَةَ فَبَيْنَا هُمْ يَزُمُونَ مَرَّ صَبِيٍّ فَأَصَابَهُ أَحَدُهُمْ فَفَتَلَهُ فَكَتَبَ فِي ذَلِكَ إِلَى عُمَرَ فَكَتَبَ أَنْ أَعْلَمَ هَلْ كَانَ بَيْنَهُمْ مَنْ دَخَلَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَكَتَبَ عَامِلُ جُمُصَ أَنِّي كَتَبْتُ فَلَمْ أَجِدْهُمْ كَانُوا يَتَبَادَلُونَ، وَكَتَبَ إِلَى عُمَرَ أَنَّهُ لَيْسَ لَهُ وَارِثٌ يُعْلَمُ، وَلَا دُوْ قَرَابَةٍ إِلَّا خَالَ فَكَتَبَ عُمَرُ «أَنَّ دِيَّتَهُ لِخَالِهِ إِنَّمَا الْخَالُ وَالِدٌ وَتَرَكَ مَوَالِيَهُ الَّذِينَ أَعْتَقُوهُ»

İbn Cüreyc el-Mekkî naklediyor: Bana Abdülkerim b. Ebu'l-Muhârik el-Basrî (ö. 126), Ziyâd b. Cârîye ed-Dımeşkî'den haber verdi. Ziyâd, Abdülmelik'e (?), Ömer b. el-Hattâb'ın Şam yöneticilerine (Valilerine) şöyle yazdığını söyledi: “Onlar hedefi öğrenmeli ve iki hedef arasında çıplak ayakla yürümeli ve çocuklarınıza yazmayı ve yüzmeyi öğretin.” Bir gün çocuklar hedefe atış yaparken, bir çocuk bir başka çocuğa isabet ettirip onu öldürdü. Bu olay Hz. Ömer'e yazıldı. O da: “Aralarında herhangi bir düşmanlık var mıydı?” diye yazdı. Hams (Hıms) Valisi: Ben de şöyle yazdım: Aralarında bir düşmanlık bulamadım. Onun bilinen bir mirasçısı yoktur. Sadece bir dayısı vardır. Hz. Ömer de şöyle yazdı: *O kişinin diyetini dayısına verin. Onu özgürleştiren mevlâlarını da terk etmiş ise dayı babanın yerindedir.*”⁶⁶⁴

İbn Cüreyc el-Mekkî tarafından nakledilen rivayette Dımaşk ve Basralı sika râviler bulunmaktadır. Ancak isnadda yer alan Abdülkerim b. Ebu'l-Muhârik el-Basrî'yi İbn Hacer “zayıf” bir râvi olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶⁵

2.31.3 Azatlı Kölelerin Mirası Hakkında Yazdığı Mektup

İlgili mektup şu şekilde nakledilmiştir:

”عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، أَنَّ طَارِقًا، مَوْلَى ابْنِ أَبِي عُلْفَمَةَ ابْتَاعَ أَهْلَ بَيْتِ مُتَحَمِّلِينَ إِلَى الشَّامِ فَأَعْتَقَهُمْ فَرَجَعُوا إِلَى الْبَيْتِ قُلْتُ: سَبَّيْهُمْ أَوْ أَعْتَقَهُمْ إِعْتَاقًا قَالَ: سَبَّيْهُمْ قَالَ: فَمَاتُوا وَتَرَكَُوا سِتَّةَ عَشَرَ أَلْفَ

⁶⁶⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/18.

⁶⁶⁵ İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 1/361.

دِرْهَمٍ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ أَلْفًا فَكَتَبَ إِلَى طَارِقٍ فَأَبَى أَنْ يَأْخُذَ مِيرَاثَهُمْ فَكَتَبَ فِي ذَلِكَ يَغْلَى إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَكَتَبَ
عُمَرُ إِلَى يَغْلَى أَنْ يَغْرِضَهَا عَلَى طَارِقٍ، فَإِنْ أَبَى فَأَتْبَعَ بِهَا رَقَابًا فَأَعْتَقَهُمْ“

İbn Cüreyc el-Mekkî naklediyor: Atâ (b. Ebî Rebâh el-Mekkî) bana Tarık'tan (?) şöyle haber verdi: İbn Ebi Alkame'nin azatlı kölesi Şam'a gitmek üzere yola çıkan aileyi satın aldı ve onları azat etti. Ardından onlar Yemen'e döndüler. Dedim ki: Onları serbest mi bırakacaksınız veya azat mı edeceksiniz. O da: Onları azat etti, dedi. Sonra, onlar öldüler ve geriye on altı bin veya on yedi bin dirhem bıraktılar. Bunun üzerine, Tarık'a mektup yazdılar ama o almak istemedi. Ya'lâ yaşanan bu olayı Hz. Ömer'e mektupla bildirdi. Ömer b. el-Hattâb'da Ya'lâ'ya şu şekilde yazdı: “*Bunu (mirası) Tarık'a teklif et, kabul etmezse onunla köle bulup onları azat et.*”⁶⁶⁶

Daha önce belirtildiği üzere İbn Cüreyc el-Mekkî, Atâ (b. Ebî Rebâh) el-Mekkî'den hadis rivayetinde bulunmuştur. Ancak, Ya'lâ ve Tarık'ı kaynaklarda tespit edemedik. Mektup, Mekkeli sika râvilerce nakledilmiştir.

2.32 Rivayetlerin Genel Değerlendirilmesi

Bu başlık altında rivayetleri; kaynaklarına, sıhhat derecelerine, râvilerine, konularına ve mektupların gönderildiği kişiler ve şehirlere göre dağılımını ayrı başlıklar halinde ele alacağız. Bu başlıkları açmamızdaki maksadımız, ikinci bölümde tahrîcini yaptığımız rivayetleri bütünsel bir açıdan görme imkânı sağlamaktır.

2.32.1 Kaynaklarına Göre Rivayetlerin Dağılımı

Hz. Ömer'in mektuplarının tespitinde, öncelikli olarak ilk üç asırdaki eserler dikkate alınarak bir kaynak taraması yapılmıştır. Fıkhî konuların ağırlıklı olduğu ve mevkûf hadislerin yer aldığı bu rivayetler en fazla İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde yoğunlaştığı görülmüştür. Bununla beraber, hadis alanında güvenilir kabul edilen kaynaklar arasında, özellikle Buhârî ve Müslim'in eserleri ile diğer *Kütübi Sitte* külliyatlarında, sayıca az olmakla birlikte, bu mektuplara dair rivayetlerin bulunduğu

⁶⁶⁶ Abdürrezzâk b. Hemâm, *Musannef*, 9/26.

da tespit edilmiştir. Bu bulgular, söz konusu rivayetlerin hadis literatüründeki yerini ve yayılımını anlamak açısından önemli bir veri sunmaktadır.

Tablo 2.1 Kaynaklarına göre rivayetlerin dağılımı

Eser	Rivayet Sayısı
Musannef (İbn Ebi Şeybe)	185
Musannef (Abdürrezzâk b. Hemmâm)	117
Sünen (Saîd b. Mansûr)	29
Muvatta	12
Müsned (Ahmed b. Hanbel)	12
Sahih-i Buhârî	11
Sünen-i Nesâî	9
Sahih-i Müslim	8
Sünen-i Ebû Dâvûd	8
Sünen-i İbn Mâce	5
Sünen-i Dârimî	5
Müsned (İbn Ca'd)	5
Sünen-i Tirmizî	4
Camii (Ma'mer b. Raşid)	4
Kitâbü'l-Emvâl (İbn Zencûye)	3
Kitâbü'l-Emvâl (Kâsım b. Sellâm)	3
Kitâbü'l-Âsâr (Ebû Yûsuf)	2
Âhâd ve'l-Mesânî (İbn Âsım)	1
Kitâbü'l-Bida' ve'n-Nehyü Anhâ (İbn Vaddâh)	1
Zühd (Vekî' b. Cerrâh)	1
Müsned (İbn Râhûye)	1
Garîbü'l-Hadîs (Harbî)	1
Toplam	427

Ulaşılan sonuçlara göre tekrarsız olarak 259 rivayet yer alırken, tekrarlarla birlikte toplamda 427 rivayete ulaşılmıştır. Bu verilere göre en fazla rivayet İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef* adlı eserinde yer almakta olup, bu eserde toplamda 185 rivayet bulunmaktadır. Abdürrezzâk'ın *Musannefi*'nde ise 117 rivayet tespit edilmiştir. Diğer önemli hadis kaynaklarında ise rivayet sayıları sırasıyla şu şekilde dağılmaktadır: Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'inde 29, İmâm Mâlik'in *Muvatta*'nda ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde 12, Buhârî'nin *Camii*'inde 11, Nesâî'nin *Sünen*'inde 9 rivayet bulunmaktadır. Müslim'in *Camii*'inde ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde ise her birinde 8 rivayet kaydedilmiştir. İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünen*'inde, İbn Ca'd'ın *Müsned*'inde 5, Tirmizî'nin *Sünen*'inde ve Mamer b. Raşid'in *Camii*'nde 4 rivayet bulunmaktadır.

İbn Zencûye'nin ve Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emvâl*'inde 3 rivayet bulunurken, Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında ise 2 rivayet yer almaktadır. Son olarak, İbn Asım'ın *Âhâd ve'l-Mesânî*'inde, İbn Vaddâh'ın *Kitâbü'l-Bida' ve'n-Nehyü Anhâ*'ında, Vekî' b. Cerrâh'ın *Zühâd*'ünde, İbn Râhûye'nin *Müsned*'inde ve Harbî'nin *Garîbü'l-Hadîs*'inde yalnızca birer rivayet bulunmaktadır.

2.32.2 Sıhhat Derecelerine Göre Rivayetlerin Dağılımı

Rivayetlerin sıhhat derecelerinin tespit edilmesi, mektupların içeriğinden çıkarılacak fikhî hükümlerin doğruluğu açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, elde ettiğimiz verilere göre Buhârî ve Müslim gibi güvenilir hadis kaynaklarında toplam on dokuz rivayetin geldiği görülmektedir. Tirmizî'deki hadislerde sahih olarak gelirken; Ebû Dâvûd'da bir tanesi hasen olarak, diğerleri sahih olarak nakledilmiştir. Nesâî'de ise iki tane sahih ligayrihî, bir tane hasen, diğerleri ise sahihtir. İbn Mâce bir tane sahih ligayrihî, bir tanesi hasen, bir tanesi zayıf diğerleri sahih olarak aktarılmış olduğunu gördük. Dârimî'de yalnızca bir tane sahih rivayete ulaştık. Ahmed b. Hanbel'de toplam yedi tanesi sahih olarak nakledilirken, bir tanesi hasen, diğeri hasen ligayrihî ve diğerleri zayıf olarak geçmektedir. İmâm Mâlik'te altı tanesi sahih gelirken bir tanesi meçhul, geriye kalan rivayetler ise mürsel olarak gelmiştir. Abdürrezzâk, yirmi dokuz rivayet sahih, yedi rivayet hasen, otuz sekiz tanesi münkatı', otuz sekiz tanesi zayıf, beş tanesi de meçhul olarak yer alır. İbn Ebî Şeybe'de ise elli bir rivayet sahih, beş tanesi Hasen, seksen üç tanesi münkatı', yirmi sekiz tanesi zayıf, bir tane mu'dal diğerleri ise meçhul olarak nakledilmiştir. İbn Ca'd'da dört tanesi sahih, üçü ise zayıf olarak aktarılmıştır. Saîd b. Mansûr'da beş sahih, bir hasen, on üç münkatı', yedi zayıf, üç meçhul olarak geldiğini gördük. Ebû Yûsuf'ta bir sahih bir münkatı' olarak nakledilmekte olup; İbn Zencûye'de iki sahih bir münkatı' olarak geldiği görülmektedir. Kâsım b. Sellâm'da ise üçü de sahihtir. İbn Ebu'l Âsım'da yer alan bir rivayet münkatı' olarak gelirken; Ma'mer b. Raşid'de iki sahih bir zayıf gelmiştir. İbn Vaddâh ve İbn Râhûye yer alan birer rivayet sahih olarak gelirken; Vekî b. Cerrâh'da aktarılan bir rivayet mu'dal olarak nakledilmiştir. Son olarak Harbî'de yer alan bir tane rivayet ise hasen olarak aktarılmıştır.

Tablo 2.2 Sıhhat derecelerine göre rivayetlerin dağılımı

Sıhhat Dereceleri	Rivayet Sayıları
Sahih	148
Sahih ligayrihî	2
Hasen	21
Hasen ligayrihî	1
Zayıf	255

Tabloda sunulan veriler ışığında, toplamda 148 sahih, 2 sahih ligayrihî, 21 hasen ve 1 hasen ligayrihî rivayet yer almakta olup, geri kalan 255 rivayet çeşitli sebeplerle zayıf olarak aktarılmıştır. Bu rivayetlerin özellikle 145 tanesinin münkatı‘ olarak nakledildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bir kısmının mürsel olarak nakledildiği de görülmektedir. Mürsel rivayetlerin, özellikle önemli bir hadis kaynağı olan İmâm Mâlik’in *Muvatta* adlı eserinde yer alması dikkat çekmektedir.

2.32.3 Râvilerine Göre Rivayetlerin Dağılımı

Bu başlığı açmamızdaki amaç, en fazla hangi bölgenin râvilerinin Hz. Ömer’in mektuplarını nakletmiş olduklarını tespit etmektir. Mektupların şehirlere dağılımı, bölgesel farklı uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum, zamanla farklı mezheplerin oluşumuna zemin hazırlayan bir süreç başlatmıştır.

Tablo 2.3 Râvilerine göre rivayetlerin dağılımı

Nakleden Râvilerin Şehirleri	Râvilerin Rivayet Sayıları
Medine	71
Kûfe	65
Basra	44
Mekke	22
Şam	16
Cezire	1

Râvilerin şehirlere göre dağılımını incelediğimizde, 71 rivayetin Medineli râviler tarafından aktarıldığı, 65 rivayetin Kûfe, 44 rivayetin Basra, 22 rivayetin Mekke, 16 rivayetin Şam ve 1 rivayetin Cezire râvileri tarafından nakledildiği tespit edilmiştir. Geriye kalan rivayetlerin ise meçhul râviler ve sahâbîler tarafından aktarılmış olduğu

da görülmüştür. Bu dağılım, rivayetlerin coğrafi yayılımını ve farklı bölgelerdeki hadis aktarımını anlamamız açısından önemli bir veri sunmaktadır.

2.32.4 Konularına Göre Rivayetlerin Dağılımı

Ulaşabildiğimiz mektupları incelediğimizde, rivayetlerin pek çok farklı konuda geldiği tespit edilmiştir. İkinci bölümde, rivayetlerin konularına göre yapılan dağılımı Tablo 2.4'te sunulmuştur. Bu dağılım, araştırmamızın 139 farklı mektup ekseninde incelendiğini göstermesinin yanı sıra konu çeşitliliğini ve farklı fikhî meseleler üzerine taşınan rivayetlerin kapsamını daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 2.4 Konularına göre rivayetlerin dağılımı

Bab Başlıkları	Numaralandırılan Rivayetlerin Sayıları
Alışveriş ve Hükümler	20
Ferâiz	10
Tarih	10
Siyer	10
Zekât	9
Hudûd	8
Ukûl	7
Namaz	6
Edeb	6
Talâk	5
Diyetler	5
Zühd	4
Nikâh	4
Cihad	4
Kur'ân'ın Faziletleri	3
İçecekler	3
Velâ	3
Faziletler	3
Libâs	3
Lukata	2

Tablo 2.4'ü devamı

Bab Başlıkları	Numaralandırılan Rivayetlerin Sayıları
Oruç	2
Fiten	2
Tahâret	1
İman	1
Ümerâ	1
Cizye	1
Et'ime	1
Şehâdet	1
Ehl-i Kitâbeyn	1
Menâsik	1
Sadaka	1
Toplam	139

Çalışmamızın sonucuna göre, konu dağılımını incelediğimizde en çok farklı rivayetin Alışveriş ve Hükümler babında yer aldığı, bu kategoride yirmi farklı mektubun bulunduğu görülmüştür. Bunu sırasıyla Ferâiz, Tarih ve Siyer babında on, Zekât babında dokuz, Hudûd babında sekiz, Ukûl babında yedi, Namaz ve Edeb babında altı, Talâk ve Diyetler babında beş rivayet takip etmektedir. Zühd, Nikâh ve Cihad babında dört; Kur'ân'ın Faziletleri, İçecekler, Faziletler, Libâs ve Velâ babında üçer rivayet yer alırken, Lukata, Oruç ve Fiten babında iki rivayet; Tahâret, İman, Ümerâ, Cizye, Et'ime, Şehâdet, Ehl-i Kitâbeyn, Menâsik ve Sadaka babında ise birer rivayete rastlanmıştır. Bu dağılım, rivayetlerin içerik çeşitliliğini ve Hz. Ömer'in mektuplarının farklı fikhî meseleleri kapsadığını göstermektedir.

2.32.5 Gönderilen Kişilere Göre Rivayetlerin Dağılımı

Bu başlık altında, tablolaştırılan kişiler ve yerler, mektupların içeriklerine dayanarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Mektupların farklı şahıslara gönderilmesi, Hz. Ömer'in teşkilatlandığı her bir birimle doğrudan ve yakından ilgilendiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda tabloda yer verilen kişilerin birçoğunun devletin farklı kurumlarında görev yapmış olmaları, rivayetlerin dağılımını etkileyen sebepleri anlamımıza yardımcı olmaktadır.

Mektupların gönderildiği şehirler, fıkıhın farklı alanlara ayrıldığını ve geniş bir yelpazeye yayıldığını göstermektedir. Önceki bölümde incelediğimiz mektupları nakleden râvilerin çoğunun Medine merkezli olduğunu tespit etmiştik. Gönderilen şehirler, Medine merkezli fıkıh anlayışının farklı coğrafi bölgelere yayıldığını ve zamanla bu anlayışın farklı merkezlerde de kabul görüp şekillendiğini ortaya koyduğu düşüncesindeyiz. Bu durum, Medine fıkıhının İslâm dünyasında nasıl bir etki alanı oluşturduğunu ve diğer bölgelerdeki fıkıh anlayışlarıyla nasıl etkileşime girdiğini anlamamız açısından önemlidir.

Tablo 2.5 Mektupların gönderildiği kişilere göre dağılımı

Gönderilen Kişiler	Mektupların Sayıları
Ebû İshak (Sa'd)	17
Ebû Mûsâ el-Eş'ari	13
Kadı Şüreyh	8
Ebû Ubeyde b. Cerrâh	8
Abdullah b. Mes'ûd	8
Ebû Vâil el-Kûfî	7
Ammâr	6
Osman b. Huneyf el-Medenî	5
Zeyd b. Vehb el-Kûfî	5
Osman en-Nehdî el-Kûfî	5
Fudayl b. Zeyd er-Rekkâşî el-Basrî	3
Muhammed b. Ubeydillah es-Sekafî	3
Muğîre b. Şu'be	3
Amr b. Âs	3
Süfyan b. Vehb	3
Nu'mân b. Mukarrin	3
Enes b. Malik el-Basrî	2
Harâm b. Muâviye	2
Hiz. Muâviye	2
Huzeyfe b. Yemân	2
Süfyan b. Abdillâh	2
Surâka b. Cu'sum	1

Tablo 2.5'in devamı

Gönderilen Kişiler	Mektupların Sayıları
Dahhâk b. Kays el-Kureşî	1
Amr b. Ebî Kurra el-Kûfî	1
Sâib b. el-Akra	1
Muâz b. Cebel	1
Utbe b. Ferkad el-Kufî	1
Yahya b. Ya'lâ (?)	1
Hâlid b. Velîd	1
Adiyy b. Adiyy	1
Ebî Hamîsa	1
Umeyr b. Sa'd	1
Toplam	120

Mektupların içeriklerinden elde ettiğimiz sonuçlara göre Hz. Ömer'in; Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Ebû Mûsâ el-Eş'ari, Kadı Şüreyh, Ebû İshak (Sa'd), Ebû Vâil el-Kûfî, Zeyd b. Vehb el-Kûfî, Süfyan b. Vehb, Zekât Memurları, Osman b. Huneyf el-Medenî, Huzeyfe (b. Yemân) Abdullah b. Mes'ûd, Fudayl b. Zeyd er-Rekkâşî el-Basrî, Muhammed b. Ubeydillah es-Sekafi, Muâviye, Enes b. Malik el-Basrî, Amr b. As, Ammâr, Harâm b. Muâviye, Muğîre b. Şu'be, Surâka b. Cu'şum, Dahhak b. Kays el-Kureşî, Amr b. Ebî Kurra el-Kûfî, Nu'mân b. Mukarrin, Sâib b. el-Akra, Muâz b. Cebel, Osman en-Nehdî el-Kûfî, Utbe (b. Ferkad el-Kûfî), Süfyan b. Abdillâh, Yahya b. Ya'lâ (?), Hâlid b. Velîd, Adiyy b. Adiyy, Ebî Hamîsa ve Umeyr b. Sa'd gibi çok çeşitli kişilere mektup gönderdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte geriye kalan mektupların muhatapları bilinmemektedir.

Buna ek olarak Hz. Ömer'in, mektupları Hânîkîn, Tüster, Hicaz, Irak, İran (Fâris), Necran, Sicistan, Yemen, Kûfe, Menâzir, Medâin, Azerbaycan ve Şam gibi farklı coğrafyalara da göndermiş olduğunu anlamaktayız. Bu durum Hz. Ömer'in mektuplarının oldukça geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. Ayrıca bu durum onun Medine merkezli bir fıkıh anlayışı oluşturmaya çalıştığını da ifade etmemize imkân tanımaktadır diyebiliriz.

2.32.6 Mektuplar Çerçevesinde Hz. Ömer'in Hüküm Verme Üslûbu

Bu başlık altında, Hz. Ömer'e iletilen çeşitli meseleler karşısında onun hüküm verme yöntemi, mektuplar bağlamında incelenmiştir. Şu şekilde maddelendirmek mümkündür:

- 1- Hz. Ömer, hüküm verirken aceleci davranmamış, tarafları dikkatle dinleyip, özellikle onları yanına çağırarak geniş çaplı soruşturmalar yaptırmış ve halkın genel kanaatini göz önünde bulundurmuştur.
- 2- O, değişen koşulları dikkate alarak hükümleri yeniden değerlendirmiş ve kamu menfaatinin ön planda tutmuştur.
- 3- Bazı durumlarda karşılıklılık ilkesini benimsemiş, özellikle gayrimüslim tüccarlardan alınacak vergilerin miktarını belirlerken bu ilkeyi gözetmiştir.
- 4- Bazı olaylarda, nihai kararı vermeden önce meselenin çözümü için Hz. Ali'ye başvurmuştur.
- 5- Belirli durumlarda Hz. Hafsâ'ya da danıştığı görülmüştür.
- 6- Hz. Ömer, öncelikle konunun Hz. Peygamber Efendimizin (sav) sünnetine uygun olup olmadığını değerlendirmiştir.
- 7- Beyyine ilkesini sıklıkla uygulamıştır.
- 8- Yemin ettirme ilkesine başvurmuştur.
- 9- İlk Muhacirlerin belirli konu hakkında görüşlerini almıştır.
- 10- Bazı meselelere cevap verirken Hz. Peygamber'in hadisiyle karşılık vermiştir.

Hz. Ömer'in hüküm verme usûlünü yalnızca buradaki on maddeyle sınırlamak mümkün değildir. Ancak, mektuplar üzerinde yapılan incelemeler neticesinde, yukarıdaki on madde etrafında özetlenmeye çalışılmıştır.

3. SONUÇ

Hız. Ömer, İslâm tarihinin önde gelen sahâbîlerinden biri olup, derin ilmî kişiliği ve dönemin önemli meselelerine dair akılcı yaklaşımlarıyla tanınmaktadır. Onun mektuplarının incelenmesi ve bu mektuplardan çıkarılacak hükümler büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle, bu mektupların tahrîcinin yapılması ve isnadlarının titizlikle incelenmesi, Hız. Ömer'in fıkıh anlayışının temellendirilmesi noktasında son derece kritik bir rol oynamaktadır. Biz de bu çalışmamızda Hız. Ömer'in kısmen de olsa bir konuyu çözme usulünü tanıma ve rivayetlerin sıhhat açısından genel durumunu incelemeye yönelik bir araştırma yapmayı hedefledik.

Bu çalışmada, Hız. Ömer'in mektupları ilk üç asırdaki kaynaklar dikkate alınarak, gerektiğinde hadis literatürünün dışında kalan eserlere de başvurularak elde edilen veriler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Ancak mektuplar parçalar halinde olmaları nedeniyle kesin bir sayıya ulaşmak mümkün olmamıştır. Araştırma, bu mektupların İslâm toplumu içerisinde geniş bir konu yelpazesinde yer aldığını ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, Hız. Ömer'in mektuplarında Tahâret, Namaz, Oruç, Zekât, Nikâh, Talâk, Cihad, Alışveriş ve Hükümlerin yanı sıra İçecekler, Edeb, Diyetler, Hudûd, Kur'ân'ın Faziletleri, İman ve Rüya, Ümerâ, Ferâiz, Faziletler, Siyer, Tarih, Zühd, Cizye, Et'ime, Fiten, Libâs, Şehâdet, Ehl-i Kitâbeyn, Ukûl, Menâsik, Lukata, Sadaka, Velâ gibi birçok farklı alanda sorulara ve meselelere yer verildiğini göstermektedir. Bu durumu, Hız. Ömer'in yönetim anlayışının ve fetvalarının kapsamını yansıtan önemli bir bulgu olarak kabul edebiliriz.

Mektupların içeriğinden anladığımız kadarıyla, Hız. Ömer'e, çok çeşitli konularda, hatta bazen oldukça basit görünen meselelerde bile sorular yöneltilmiştir. Hız. Ömer bu soruları hem şahsî değerlendirmeleri hem de istişareler yaparak derinlemesine incelemiş ve ilgili mercilere iletmiştir. Hız. Ömer mektupları genellikle valiler, ordu komutanları başta olmak üzere belli şahıslara da yazmıştır.

Yapılan incelemelerde, mektuplarda en çok rastlanan meselelerin fikhî nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. İçeriğindeki bu hükümlerin doğrudan Hız. Ömer'in şahsî fetvaları olduğu düşüncesinde değiliz. Bu bağlamda, Hız. Ömer'in kararların ve

fetvalarının, Medine'deki fakihlerle gerçekleştirdiği istişareler sonucunda verdiği kanaatindeyiz. Ancak yaşanan gelişmeler İslâm aleminde mezheplerin oluşmasını zorunlu hale getirmiştir.

Bu çalışmada, Hz. Ömer'in mektuplarına dair rivayetlerin isnad yapıları da incelenmiş olup, bu rivayetlerin büyük bir kısmının isnad açısından zayıf olduğu tespit edilmiştir. İncelemeler sonucunda, toplamda 148 sahih, 2 sahih ligayrihî, 21 hasen ve 1 hasen ligayrihî rivayet bulunmaktadır. Geriye kalan 255 rivayet ise çeşitli sebeplerle zayıf olarak aktarılmıştır. Özellikle dikkat çeken bir diğer husus, rivayetlerin 145 tanesinin münkatı' olarak nakledilmiş olmasıdır. Ayrıca birçok rivayetin mürsel olarak nakledilmesi de dikkat çekicidir. Bu bulgular, rivayetlere isnad açısından yeterli özenin gösterilmediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Hz. Ömer (r.a) ile ilgili hem görüşlerinin derlenmesi ve toparlanması hem de rivayetlerin sıhhat noktasında daha fazla çalışma yapılması gerektiği fark edilmiştir. Bu çalışmanın, bundan sonraki araştırmalar için bir fikir niteliği taşıyabileceği düşüncesindeyiz.

KAYNAKLAR

- Abdusselam b. Muhsin. *Dirâsetu'n- Nakdiyye fî'l-Merviyâtâ'l-Vâride fî Şahsi Ömer b. Hattâb*. Medine: el-Cami'âtu'l-İslâmiyye, 2002.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî Abdürrezzâk b. Hemmâm. *Musannef, thk. Habîburrahmân el-A'zamî*. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî İbn Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût ve Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-Alâî. *Muhtelitîn*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1986.
- Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-Alâî. *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmî'l-merâsîl*. Beyrut: Alema'l-Kütüb, 1986.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Aydınlı, Abdullah. "Belağ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 388. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aydınlı, Abdullah. "Merfû". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 180-181. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb el-Bağdâdî. *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*. Demmâm: Dâru İbn Cevzî, 1421.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *Sünenü'l Kübrâ*. Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1994.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *Sünenü'l Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Biltâcî, Muhammed Biltâcî. *Menhecu Ömer b. el-Hattâb fî't-teşrî*. Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1970.
- Abdülhamit, Bırışık. "Katâde". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22-23. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Câmi 'u's-sahîh, thk. Mustafa Dîb el-Boğa*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Harb b. Mahbûb el-Kinânî Câhîz. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Beyrut: Daru'l-Hilâl, 1423.
- Cerrahoğlu, İsmail. "İbn Cüreyc". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 404-406. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 267. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Dâhir, Muhammed Fuâd Dâhir. *el-İctihâdu'l-usûlî inde emîri'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*. Kuveyt: Mektebetü'l-Kuveyt, 1438.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1966.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Darü'l-Alemiyye li'n-Neşri, 1412.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî. *Sünen*. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1412.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî. *Müsned*. thk. Muhammed bin Abdulmuhsin et-Turkî. Mısır: Darü'l-Hicre, 1999.
- Ebû Yûsuf, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbü'l-Âsâr*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Efendioğlu, Mehmet. "Maktû". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 457-458. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münkat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erul, Bünyamin. "Tedlîs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fayda, Mustafa. "Ömer". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 46-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî. *el-Ma'rifetü ve't-târîh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Hacı Halife, Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*. Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.

Hamidullah, Muhammed. "Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat". *İlim ve Sanat* 23 (1989).

Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Harbî. *Garîbü'l-Hadîs*. thk. Süleyman b. İbrâhîm b. Muhammed el-Âyid. Mekke-i Mükerrreme: Camiatu Ümmi'l-Kura, 1405.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî. *Müsned*. thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî. Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.

İbn Asakir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Tarih-i Dimaşk*. thk. Ömer b. Garâme el-Amravî. Darü'l-Fikr, 1995.

İbn Ca'd, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Ca 'd el-Cevherî. *Müsnedü İbni'l-Ca'd*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nadir, 1990.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale. 1397.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Hindistan: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniye, 1952.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî İbn Ebî Şeybe. *Musannef*, thk. *Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz*. Riyâd: Dâru Künûzi İşbilîyâ, 2015.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Musannef*. thk. Kemal Yusuf el-Hut. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Kitâbü'l-Îmân*. thk. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî. Mektebetü'l-İslamiyye, 1983.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Kitâbü'l-Edeb*. thk. Muhammed Rızâ el-Kahvecî. Lübnan: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1999.
- İbn Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî İbn Esîr. *Üsdü'l-Ğâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer İbn Hacer. *Tehzîbü't-tehzîb*. Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Meârif, 1326.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer İbn Hacer. *Takrîbü't-tehzîb*. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer İbn Hacer. *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfiyyi'l-kebîr*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer. *Nuzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*. Riyad: Matbatü Sefîr, 1422.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânu'l-Mizân*. thk. Dâiretü'l-maarifi'n-nizamiye. Lübnan: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1971.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-Âfâk, t.y.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-muvakki'in*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî. *Bidâye ve'n-nihâye*. Daru'l-Fikr, 1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbn's-Salâh*. thk. Nûreddin Itr. Suriye: Darü'l-Fikr, 1986.
- İsfahânî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî. *Ricâlü Sahîhi Müslim*. thk. Abdullah el-Leysî. Beyrut: Daru'l-Marife, 1407.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs Kal'acî. *Mevsûatu fıkhi Ömer b. el-Hattâb*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1981.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Mûsâ el-Eş'arî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 191-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü'l-Emvâl*. thk. Muhammed Halîl Herrâs. Beyrut: Darü'l-Fikr.
- Kattân, Menâ' b. Halîl el-Kattân. *Târihu't-teşrîi'l-İslâmî*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2001.
- Koçak, Muhsin. "Ömer". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 52. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî 'el-Kurtubî. *Kitâbü'l-Bida' ve'n-Nehyü Anhâ*. thk. Amr Abdulmunim Selîm. Suudiye: Mektebetü'l-İlm, 1416.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî. *Câmi*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. Beyrut: Mektebü'l-İslâmiyye, 1403.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta*. thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l Arabî, 1985.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Zayed Bin Sultan Al Nahyan. Hayırsever ve İnsani Yardım Vakfı, 2004.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Zühed*. thk. Muhammed Abdüsselam Şahin. Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.

- Mervezî, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî. Medine: Mektebetü'l-İman, 1991.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Câmi'u's-sahîh*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâs, t.y.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *Sünen*. Halep: Mektebü'l-Matbûât, 1986.
- Numânî, Şiblî. *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. çev. Talip Yaşar Alp. Mahya Yayınları, 2015.
- Özdemir, Öznur. *Fetih, Haraç, İktisat- Hz. Ömer Döneminde Sosyal Adalet*. İstanbul: Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı, 2024.
- Polat, Salahattin. "Mürsel". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sağlam, Hadi. *Hz. Ömer'in Fikhî İçtihatlarının İslâm Hukukuna Kattığı Dinamizm*. Ankara: Kuyu Kitap Yayınları, 2022.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî. *Sünen*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. Hindistan: Daru'l Selefîye, 1982.
- Sibâî, Mustafa es-Sibâî'. *es-Sünne ve mekânetühâ fî't-teşrî'l-islâmî*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2000.
- Sifil, Ebubekir. *Hz. Ömer ve Nebvî Sünnet*. İstanbul: Rıhle Kitap, 2024.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî. thk. Mehmet Boynukalın. *Asl*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeybânî, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-Mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire. Riyad: Darü'r-Raye, 1991.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yusuf Şîrâzî. *Tabakâtu'l-fukahâ*. Beyrut: Daru'r-Râid, 1970.
- Tarîfî, Nâsır b. 'Ukayl b. Câsir et-Tarîfî. *Tahkîku risâleti Ömer b. el-Hattâb ilâ Ebi Mûsâ el-Eşarî*. Mecelletü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, t.y.

- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Yezîd et-Tirmizî. *Sünen*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Vekî 'b. el-Cerrâh, Ebû Süfyân Vekî 'b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî. *Zühed*. nşr. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Feryevâî. Medine: Mektebu'd-Dar, 1984.
- Vekî, Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyân ed-Dabbî Vekî'. *Ahbâru'l-kudât*. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1947.
- Yardım, Ali. "İbn Ebû Müleyke". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 438. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yardım, Ali. *Hadîs I-II*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1997.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî. *Mîzânü'l-İ'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.
- Zurkânî, Muhammed Abdulazim ez-Zurkânî. *Menâhîlu'l-irfân fî ulûmi'l-Kurân*. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.